

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ELXAN ƏVƏZ OĞLU MİKAYİLOV

AZƏRBAYCANIN MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN
BEYNƏLXALQ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI

İxtisas: 5308.01 Ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:
i.e.d., prof. Ədalət Cəlal oğlu Muradov

Bakı-2017

MÜNDƏRİCAT

İXTİSARLARIN SİYAHISI	3
GİRİŞ.....	4
I FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI..	10
1.1. Standartlaşdırma sistemi və onun iqtisadiyyatdakı rolu	10
1.2. Standartlaşdırmanın iqtisadi səmərələri	20
1.3. Milli standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələblər	48
II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ	60
2.1. Milli standartlaşdırma sistemi və onun idarə olunması.....	60
2.2. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması istiqlalətində aparılan islahatlar.....	72
2.3. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını zəruri edən amillər	83
III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN BEYNƏLXALQ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI MEXANİZMİ.....	98
3.1. Milli standartlaşdırma sisteminin bazasının beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının effektiv yolları	98
3.2. Milli standartlaşdırma sisteminin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi	113
3.3. Standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsində dövlət- özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi.....	130
NƏTİCƏ	138
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	143

İxtisarlarnın siyahısı

ÜTT – Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

İSO – Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı

SMPDK – Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi

İEC – Beynəlxalq Elektrotexniki Komissiya

İTU – Beynəlxalq Telekommunikasiya Birliyi

TBT – Ticarətdə Texniki Maneələr

SFS – Sanitariya və Fitosanitariya Tədbirləri

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Son illər ölkəmizin dünya bazarına integrasiyasının sürətlənməsi və strateji xətt olaraq qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılmasının seçilməsi, məhsullara dair tələbləri müəyyənləşdirən milli standartlaşdırma sisteminin də beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının əhəmiyyətini artırmışdır. Belə ki, hazırda qeyri-neft məhsullarının ixracı sahəsində əsas problemlərdən biri yerli məhsulların beynəlxalq standartlar əsasında istehsal olunmaması və mövcud sertifikatların idxalçı ölkələr tərəfindən tanınmaması səbəbindən həmin məhsulların ixracının çətin olmamasıdır. Ona görə də dövlətin qarşısında duran əsas vəzifə istehlakçıların daha təhlükəsiz məhsullar əldə etməsini təmin etməklə yanaşı, həmin məhsulların ixrac potensialının artırılmasıdır ki, bu da öz növbəsində həmin məhsullara tələbləri müəyyənləşdirən milli standartlaşdırma sisteminin bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və beynəlxalq tələblər əsasında yenidən qurulmasını tələb edir. Bu vəzifə ölkənin strateji sənədlərində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması ilə bağlı aşağıdakılar qeyd edilmişdir:

“Daxili bazarın təhlükəli məhsullardan qorunmasında, ticarətdə texniki maneələrin aradan qaldırılmasında və sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyəti böyük olan standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlər davam etdiriləcəkdir.”

Bununla yanaşı 2016-cı il 6 dekabr tarixində təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri”ndə də milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının zərurəti və uyğunlaşma mexanizmi barədə ətraflı müddəalar əks olunmuşdur.

Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda və digər bu tip sənədlərdə milli standartlaşdırma sisteminin, o cümlədən onun ayrı-ayrı elementləri olan beynəlxalq standartlar əsasında milli standartların hazırlanması, qanunvericilik bazasının

təkmilləşdirilməsi, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin və təhlükəsizliyinin idarəedilməsi sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulub.

Azərbaycanın mövcud standartlaşdırma sisteminin əsasını Sovet dönəmində hazırlanmış QOST standartları təşkil edir və məhsulların həmin standartların tələblərinə uyğun istehsalı həmin məhsulların inkişaf etmiş bazarlara ixracını mümkünəş edir. Digər tərəfdən, mövcud sistem istehsalçıların bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalatda innovativ yeniliklər etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Belə ki, müəssisələr bazar rəqabəti şəraitində mütəmadi şəkildə innovasiyalar tətbiq etməklə məhsul istehsal etmək istədiyi halda, həmin innovasiyaların mövcud olmadığı dövrdə hazırlanan mövcud standartlar onlara bunu etməyə imkan vermir. Həmçinin, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bir istiqaməti kimi mövcud standartlaşdırma sistemi hələ də tam bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında idarə olunmur. Bütün bunlar milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının zəruri olduğunu sübut edir. Digər mühüm məsələ isə ölkə iqtisadiyyatının və özəl sektorun maraqlarını nəzərə almaqla beynəlxalq tələblərə uyğunlaşmanın ən optimal modelinin seçilməsi və tətbiqidir. Bütün bunları nəzərə alaraq, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasına və bu tələblərin ölkədə effektiv yerinə yetirilməsinə töhfə vermək məqsədilə belə bir mövzu dissertasiya mövzusu kimi müəyyənəşdirilmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanda mövcud milli standartlaşdırma sistemi N.R.Məmmədov, A.R.Qafarov, H.Fərzanə,V.Ə.Bayramov, P.A.Cəfərov, Ş.İ.Həsənov və digərləri tərəfindən təhlil olunsa da, milli standartlaşdırma sisteminin iqtisadiyyatdakı rolu və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması baxımından bu vaxtadək araşdırılmamışdır. Daha çox texniki aspektdən araşdırılan standartlaşdırma iqtisadçıların diqqət mərkəzində olmamış və bu səbəbdən də iqtisadi tədqiqat predmeti kimi müəyyənəşdirilməmişdir. Bu baxımdan mövcud dissertasiya Azərbaycanda bu məsələnin kompleks tədqiqinə həsr edilmiş ilk müstəqil elmi tədqiqat işi hesab oluna bilər.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində və müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı rolu və təsirləri ilə bağlı bir çox iqtisadi və ekonometrik tədqiqatlar aparılmışdır. Belə ki, bu sahədə tanınmış iqtisadçılar Fiona Stokes, Hugh Dixon, Keith E. Maskus, John S. Wilson, Tsunehiro Otsuki, G.M. Peter Swann, Blind K, A. Jungmittag, H. Grupp, S. Gauch, Hudson, J. P. Jones və digərləri tərəfindən standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı rolu, standartlaşdırmanın makro və mikro iqtisadi səmərələri, beynəlxalq ticarətə təsirləri, innovasiyaların inkişafındakı rolu, beynəlxalq ticarətdə texniki maneələrin ölkə iqtisadiyyatı üçün yaratdığı xərclər müxtəlif empirik metodlardan istifadə edilərək qiymətləndirilmişdir. Ancaq yenə də hər hansı dövlətin, xüsusilə post-Sovet dövlətlərinin standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması ilə bağlı kompleks tədqiqat aparılmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi milli standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələbləri və beynəlxalq təcrübəni araşdıraraq milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının effektiv mexanizmini işləmək və bu istiqamətdə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı rolu və əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmamasının iqtisadiyyatda yaratdığı problemlərin və bu cür uyğunlaşmanın zəruriliyinin araşdırılması;
- milli standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələbləri və qabaqcıl təcrübələri öyrənməklə ümumiləşdirilməsi;
- Azərbaycanın mövcud milli standartlaşdırma sisteminin, bu istiqamətdə aparılan islahatların və çatışmazlıqların təhlil edilməsi;
- milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması üçün qanunvericilik bazasında, institusional idarəetmə sistemində və milli standartların beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasında həyata keçirilməli olan tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi və konkret təkliflərin verilməsi;

- Azərbaycanın özəl sektorunun yeni standartlaşdırma sisteminin tələblərinə uyğunlaşdırılmasının effektiv mexanizminin müəyyənəndirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın milli standartlaşdırma sistemi, predmeti isə Azərbaycanda milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının və səmərəliliyinin artırılmasının nəzəri-metodoloji, metodiki və praktiki məsələlərinin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını iqtisadçı alimlərin müvafiq istiqamətdə aparılmış tədqiqatlarından doğan nəzəri baxışlar və metodoloji yanaşmalar, beynəlxalq tələblərin əks olunduğu beynəlxalq sazişlər, mütərəqqi dünya təcrübəsi, eləcə də Azərbaycan Respublikasında qəbul olunmuş müvafiq normativ hüquqi aktların və dövlət proqramlarının müddəaları təşkil edir.

Dissertasiyada ümumnəzəri elmi metodlarla yanaşı, ekspert müşahidəsi, müqayisəli təhlil, iqtisadi təhlil, statistik və sistemli yanaşma kimi tədqiqat üsullarından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dünya Bankının, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının, Avropa Birliyinin, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının hesabatlarından və ayrı-ayrı ölkələrin standartlaşdırma təşkilatlarının və tədqiqat mərkəzlərinin mövzu ilə əlaqəli materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın ölkədə bu mövzuda yerinə yetirilmiş ilk dissertasiya işi olması onun elmi yeniliyini xarakterizə edən başlıca cəhətdir. İşin konkret elmi yenilikləri isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycanda ilk dəfə standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı rolu və makroiqtisadi səmərələri araşdırılmış və iqtisadi tədqiqat predmeti kimi təhlil edilmişdir;
- milli standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələblər və qabaqcıl təcrübələr öyrənilərək dissertasiyada təsvir edilib ki, bu da standartlaşdırma sahəsində

dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan vermişdir;

- milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının effektiv mexanizmi digər ölkələrlə müqayisəli şəkildə praktiki formada təsvir edilmişdir ki, bu da göstərilən tədbirlərin mövcud reallığa uyğun olaraq tam tətbiqinə imkan verir;
- ilk dəfə olaraq milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının effektiv mexanizmi təsvir edilməklə, bu uyğunlaşma nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı və ixracına əhəmiyyətli töhfənin verilməsinin elmi və praktiki bazası işlənmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın böyük bir hissəsini məhz elmə dayanan praktiki təkliflər təşkil edir ki, həmin təkliflər milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətində ilk və ən əhəmiyyətli praktiki töhfə ola bilər. Belə ki, tədqiqatda milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə dair konkret təkliflər, eləcə də ayrı-ayrı dövlət orqanlarında institusional islahatların aparılmasının və özəl sektorun bu yeni sistemə uyğunlaşdırılmasının praktiki mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqatda təklif olunan tədbirlərin “Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı” kimi qəbul edilərək icra edilməsi təklif olunub ki, bu da tədqiqatın praktiki əhəmiyyətini artırır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işinin əsas nəticələri 2011-2016-cı illər arasında keçirilən müxtəlif elmi konfrans və seminarlarda məruzə edilmiş, elmi jurnallarda dərc edilmişdir. Ən əsası milli standartlaşdırma sisteminin mühüm tərkib hissəsi olan qanunvericilik bazasının beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasına və institusional idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər nəzərə alınmışdır. Belə ki, dissertasiya müəllifi tərəfindən 3 qanun layihəsi - Texniki tənzimləmə haqqında, Standartlaşdırma haqqında və Akkreditasiya haqqında Qanunların layihələri beynəlxalq tələblərə uyğun hazırlanmış və Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi ilə razılaşdırılmışdır. Bununla yanaşı

Komitədə beynəlxalq tələblərə uyğun bəzi struktur dəyişikliklərinin aparılması ilə bağlı təkliflər verilmiş və təkliflər nəzərə alınaraq müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin və İqtisadiyyat Nazirliyinin səlahiyyətli şəxslərinin imzası ilə dissertasiyada milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar verilən təkliflərin nəzərə alınması ilə bağlı rəsmi arayışlar verilmişdir. Həmçinin dissertasiyada verilən təkliflərin mühüm bir hissəsi “Standartlaşdırma, metrologiya, akkreditasiya və patent hüququ obyektlərinin mühafizəsi sahələrində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 fevral 2017-ci il tarixli 1234 nömrəli Fərmanında öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları beynəlxalq elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmiş, ikisi xaricdə olmaqla 14 elmi məqalə dərc edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. İş kompüter yazılışında 154 səhifə olmaqla, 6 cədvəl və 1 sxemi özündə birləşdirir.

I FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Standartlaşdırma sistemi və onun iqtisadiyyatdakı rolu

Məlum olduğu kimi, standartlaşdırma dedikdə məhsullara və xidmətlərə dair mövcud və potensial problemləri həll etmək üçün müvafiq göstəricilərin optimal səviyyəsinin əldə edilməsinə yönəlmiş, ümumi və təkrar istifadə üçün nəzərdə tutulan tələblərin müəyyən edilməsi məqsədilə standartların hazırlanması, qəbulu və tətbiqi prosesindən ibarət fəaliyyət nəzərdə tutulur [43, s. 4]. Milli standartlaşdırma sistemi isə məhsulların və xidmətlərin təhlükəsizliyinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsinə yönəlmiş standartlaşdırma, texniki tənzimləmə, uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, akkreditləşdirmə, inspeksiya və s.) və məhsulların tələblərə uyğunluğuna nəzarət fəaliyyətlərini özündə birləşdirən bir sistemdir. Göründüyü kimi, bu sistemin əsasını məhsullara, xidmətlərə və ümumiyyətlə, istənilən fəaliyyətə və onun nəticələrinə dair standartların hazırlanması və qəbulu, onların tətbiqinin təmin edilməsi, istehsalda və bazarda məhsulların standartların tələblərinə uyğunluğuna nəzarət təşkil edir.

Milli standartlaşdırma sisteminin əsasını standartlar və onlarla əlaqəli fəaliyyətlər təşkil etdiyindən, ilk növbədə, standartlar və onların iqtisadiyyatdakı rolundan bəhs etmək vacibdir. Belə ki, milli standartlaşdırma sistemi dedikdə məhz standartların hazırlanması, onların tətbiqi və standartlara uyğunluğa nəzarətdən ibarət fəaliyyətlər nəzərdə tutulduğundan, standartlara toxunmadan standartlaşdırmanın mahiyyətini və iqtisadiyyatdakı rolunu tam aydınlaşdırmaq olmaz.

Məlum olduğu kimi, standart dedikdə müvafiq səlahiyyətə malik olan orqan tərəfindən təsdiq edilən, təkrar və ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulan, fəaliyyətlərə (istehsal proseslərinə, xidmətlərin göstərilməsi proseslərinə, idarəetmə sistemlərinə və s.) və ya onların nəticələrinə (məhsullara, xidmətlərə və s.) dair optimal göstəricilərin əldə edilməsi üçün qayda, norma və xarakteristikaları müəyyən edən

normativ sənəd nəzərdə tutulur. Standartlar məhsula, əlaqəli proseslərə, istehsal metodlarına, xidmətlərə, terminologiyaya, qablaşdırma, nişanlama və ya markalanma, saxlanma, daşınma, utilləşdirmə qaydalarına və digər növ fəaliyyətlərə və ya onların nəticələrinə aid ola bilər [2, s. 2, 4, s. 3, 44, s.497, 89]. Göründüyü kimi standartların əhatə etdiyi obyektlər yalnız məhsullar və xidmətlərlə məhdudlaşmır və daha çox fəaliyyətləri, sahələri, prosesləri, idarəetmə sistemlərini və s. əhatə edir. Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı bu günə qədər 19 mindən çox standart qəbul etmişdir ki, onların içərisində maliyyə və turizm xidmətləri ilə yanaşı, hər hansı bir avadanlığın detalına aid standartlar mövcuddur [118]. Qloballaşmanın və integrasiyanın baş verdiyi bir dövrdə qarşılıqlı münasibətlərin asanlaşdırılması və harmonizasiyası üçün, demək olar ki, bütün fəaliyyətlər və onların nəticələrinə dair standartlar hazırlanmaqdadır.

Müasir dövrdə standartların hazırlanması və tətbiqində əsas amil onların müvafiq məhsula, xidmətə dair özündə ən son elmi yenilikləri, innovasiyaları, qabaqcıl təcrübələri, məhsulun və ya xidmətin optimal istismar göstəricilərini, eləcə də həmin məhsul və xidmətin istehlakçıların gözləntilərini özündə əks etdirməsi və bununla da həmin standart əsasında istehsal olunan məhsulun keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli, təhlükəsiz və istehlakçıların gözləntilərinə cavab verən olmasıdır [112, s. 542]. Deməli, standartda aid olduğu məhsul və xidmət üçün optimal göstəricilər müəyyən edilir ki, məhsulun həmin göstəricilər səviyyəsində istehsalı istehlakçılarda həmin göstəricilərin təmin edilməsinə dair zəmanət formalaşdırır və məhsulun alışı zamanı istehlakçının əsas seçim meyarlarından birinə çevrilir. Odur ki, istehlakçının məhsulun seçimində əsas götürdüyü 2 amildən (qiymət və keyfiyyət) biri (keyfiyyət) məhz standartın tətbiqi ilə təmin edilir [46, s. 20, 48, s.26]. Başqa sözlə, standart təklifi tələbə yaxınlaşdırır və istehlakçıların, dövlətin və ümumilikdə cəmiyyətin gözləntilərinin məhsulda və ya xidmətdə öz əksini tapması üçün vasitəçi funksiyasını yerinə yetirir. Əlbəttə ki, bu paradiqma bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu bir cəmiyyətdə özünü doğruldur. İnzibati-amirlik sistemində isə standartlar dövlətin məhsula dair elmi təhlillər nəticəsində bazardan və ya istehlakçıdan asılı olmayaraq müəyyənləşdirdiyi tələblərin istehsalçıya, oradan da məhsula ötürülməsini təmin edən

bir vasitə kimi çıxış edirdi. Çünki inzibati-amirlik sistemində keyfiyyət istehsalçının mövqeyindən şərh edilirdi, bazar iqtisadiyyatında isə keyfiyyət istehlakçının mövqeyindən nəzərdən keçirilir [34, s.27]. İnzibati-amirlik sistemində standartlar, planlamanın əsas vasitəsi kimi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə standartlar bazar rəqabətində üstünlük əldə etmə vasitəsi kimi qəbul edilir. Yəni birincidə standartlar planlamayı daha səmərəli təşkil etmək üçün, ikincidə isə rəqabətdə önə çıxmaq üçün hazırlanır və tətbiq edilir.

Müasir istehsalın əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, istehsalat müəssisələri onlara lazım olan hissə və komponentlərin hamısını özləri istehsal etmirlər və onları yardımçı sənaye sahələrindən, bir çox hallarda isə uzaq ölkələrdən alırlar. Hissələrin və komponentlərin standartlaşdırılması müəssisələrə ucuz ehtiyatların geniş seçim imkanını yaradır. Bununla standartlar xərcləri azaltmaq və məhsuldarlığı yüksəltmək baxımından sənayeyə yardımçı olur [37, s. 17].

Son illər dünyada xidmətlər bazarının sürətli inkişafı və bu sahədə rəqabətin kəskinləşməsi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsini labüd edir. Bu isə öz növbəsində xidmətlər üzrə standartların hazırlanmasını və tətbiqini təşviq edir. Standartların tətbiqi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, xidmət zamanı təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, xidmətlərin insanların istək və gözləntilərinə uyğunlaşdırılmasına və xidmət təchizatında informasiya texnologiyalarının istifadəsinə təkan vermişdir. Ona görə bu gün inkişaf etmiş dövlətlər, xüsusilə Avropa Birliyi xidmətlərə dair standartların işlənməsi və tətbiqini strateji məqsəd kimi müəyyənləşdirmişdir [74, s. 13-17].

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, standartlar keyfiyyətin təminatçısı funksiyasını yerinə yetirir. Keyfiyyətin standartlarla birbaşa əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq keyfiyyətin mahiyyəti və onun standartlarla necə əlaqəli olduğunu daha geniş şərh etmək zəruridir. Məlum olduğu kimi, keyfiyyət məhsulun ona xas olan xüsusiyyətlərinin tələblərə və istehlakçıların gözləntilərinə yaxınlıq dərəcəsidir [32, 34, s. 22]. Yəni, keyfiyyət məhsulun istismar göstəricilərinin ən optimal səviyyəyə yaxınlıq dərəcəsidir. O məhsul keyfiyyətlidir ki, həmin məhsul istismar göstəricilərinə daha yaxın və ya ona bərabərdir. Keyfiyyət anlayışı 3 elementi özündə

birlişdirir: obyekt (məhsul, xidmət və s.), onun xüsusiyyətləri və tələblər. Tələblərdə məhsulun mümkün ən optimal istismar göstəriciləri araşdırılaraq əks olunur. Tələblər isə məhz standartlarda öz əksini tapır [34, s. 25, 93, s.21]. Beləliklə, standartlar məhsulların optimal istismar göstəricilərinə çatdırılmasına xidmət etməklə onların daha keyfiyyətli olmasını təmin edən ən vacib vasitədir. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsinin iqtisadiyyatın qarşısında duran ən vacib məqsədlərdən biri olduğunu nəzərə alaraq standartların bu məqsədə çatmaqda nə dərəcədə əhəmiyyətli rola malik olduğu ortaya çıxır.

Müasir keyfiyyət nəzəriyyələrində məhsulların keyfiyyəti 3 hissəyə bölünür: uyğunluq keyfiyyəti, innovativ keyfiyyət və rəqabətli keyfiyyət. Uyğunluq keyfiyyəti dedikdə məhsulların dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş təhlükəsizlik tələblərinə uyğunluq dərəcəsi, innovativ keyfiyyət dedikdə müəssisənin məhsulun keyfiyyətinə və istehlakçının məmnunluğuna təsir edən innovativ yeniliklərinin həddi, rəqabətli keyfiyyət dedikdə isə məhsulun müştərilərin istəklərinə uyğunluq dərəcəsi başa düşülür [68, s.47]. Deməli, uyğun olaraq standart da məhsullara dair 3 növ tələb müəyyən edir ki, həmin tələblərin yerinə yetirilməsi məhsulların həm təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, həm innovasiyaların tətbiqi, həm də istehlakçıların gözləntilərinin təmin edilməsi yolu ilə rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına gətirib çıxarır.

Beynəlxalq təcrübədə insanların və digər canlıların təhlükəsizliyinə və ətraf mühitin mühafizəsinə dair tələblər dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir. Həmin təhlükəsizlik tələblərini əhatə edən normativ sənəd isə texniki rəqlament və ya direktiv (Avropa Birliyinin timsalında) adlanır və tətbiqi məcburi olur. Məhsulların keyfiyyətinə dair tələblər isə bazar iştirakçıları tərəfindən standartlarda formalaşdırılır və müəssisələr həmin tələbləri könüllü yerinə yetirməklə öz rəqabət üstünlüklərini təmin etmiş olurlar. Deməli, standartlar insanların sağlamlığının təmin edilməsi kimi tənzimləyici məqsədlərə və məhsulların keyfiyyətinin və beləliklə, rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması kimi iqtisadi məqsədlərə xidmət edir. Birinci məqsədin təmin edilməsində dövlət əsas iştirakçıdırsa, ikinci məqsədin təmin

edilməsində dövlət vasitəçidir və uyğun olaraq da dövlətin bu məsələdə müxtəlif funksiyaları müəyyənləşir. Ümumilikdə, standartların hazırlanması və qəbulunda aşağıdakı məqsədlər güdülür:

- insanların, heyvanların, bitkilərin və ətraf mühitin sağlamlığının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- məhsulların eyni tələblər əsasında istehsalını təmin etməklə onların beynəlxalq ticarətinin asanlaşdırılması və ticarətdə texniki maneələrin aradan qaldırılması;
- qarşılıqlı əvəz olunmanın təmin edilməsi. Eyni standartlar əsasında istehsal olunan məhsullar bir-birini tam və ya qismən qarşılıqlı əvəz edə bilirlər. Digər tərəfdən, məhsulların komponentləri eyni tələbləri əks etdirən standart əsasında istehsal olunanda həmin komponentlər oxşar digər məhsullarda da istifadə oluna bilər. Bu isə həm istehlakçılara geniş seçim imkanı verir, həm də geniştəyinatlı məhsul almaqla xərclərə qənaət imkanı yaradır;
- istehlakçıların məhsullara dair tələb və gözləntilərinin müvafiq məhsullarda öz əksini tapmasına, eləcə də istehlakçılarda məhsulların keyfiyyətinə dair etibarın formalaşdırılmasına, məhsulların keyfiyyəti haqqında dəqiq informasiyanın əldə edilməsinə dəstək göstərilməsi;
- resurslardan qənaətli istifadə olunması. Məhsullarda və onların ehtiyat hissələrində olan müxtəlifliklərin aradan qaldırılmasını və onların qarşılıqlı əvəz olunmasını təmin etməklə standartlar resurslara qənaət olunması və məhsullara çəkilən istehsal xərclərinin azaldılmasına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir;
- elmi-texniki nailiyyətlərin və innovasiyaların məhsullarda öz əksini tapmasının təmin edilməsi. Məhz standartlar vasitəsilə yeni ixtiralar, üsullar, metodlar və məhsulların yeni funksional təyinat göstəriciləri məhsullara ötürülür ki, bu da innovasiyanın inkişafına ciddi təsir edir [2, s. 1, 4, s. 3, 89].

Qeyd edək ki, yuxarıdakı məqsədlər həm də irəlidə şərh edəcəyimiz standartlaşdırmanın məqsədləridir. Və yuxarıda qeyd edilən ilk 2 məqsəd dövlət tərəfindən texniki rəqlamenlərin məcburi tətbiqi vasitəsilə təmin edilən tənzimləyici məqsədlərə, növbəti 4 məqsəd isə müəssisələr tərəfindən standartların könüllü tətbiqi ilə təmin edilən iqtisadi məqsədlərə aiddir.

Standartların iqtisadiyyatdakı rolundan danışarkən, adətən, onların növlərindən və kateqoriyalarından da bəhs edilir. Belə ki, standartların iqtisadi səmərələri onların növlərinə görə dəyişir və hər növün özünəməxsus təsiretmə imkanı mövcuddur. Mövcud ədəbiyyatlarda standartları müxtəlif parametrlərə görə təsnifləşdirirlər. Əhatə etdiyi obyektlərə görə standartlar 4 növə bölünür: məhsula dair standartlar, xidmətlərə dair standartlar, proseslərə dair standartlar və ölçmə metodlarına dair standartlar. Digər bir təsnifata görə standartlar onların hazırlanması prosesinə görə “de-fakto” və “de-yure” kimi təsnifləşdirilir. “De-yure” standartlar dedikdə standartlaşdırma orqanı tərəfindən hazırlanmış və rəsmi hesab olunan standartlar nəzərdə tutulur. “De-fakto” standartlar dedikdə isə maraqlı tərəfin hazırladığı və geniş yayılan standartlar nəzərdə tutulur. İqtisadi ədəbiyyatlarda isə standartlar onların məqsədinə görə əsasən aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir: uyğunluq standartı, minimum keyfiyyət və təhlükəsizlik standartı, müxtəlifliklərin aradan qaldırılması üzrə standartlar, informasiya və ölçmə standartları [50, s.43, 55, s. 17]. Sonuncu təsnifat üzrə standartların hər bir növünün iqtisadi səmərələri haqqında irəlidə məlumat veriləcəkdir. Uyğunluq standartı dedikdə məhsulların qarşılıqlı əvəzlənməsini təmin edən standartlar nəzərdə tutulur. Məsələn, informasiya texnologiyaları sahəsində mövcud olan məhsulların əksəriyyəti internetə və ya mobil şəbəkəyə qoşulmaq, əməliyyat sistemlərini qəbul etmək, bir-biri ilə əlaqə yaratmaq üçün standart qəbul edənlərlə təchiz edirlər ki, bu da onlar arasında əlaqəni asanlaşdırır. Yəni, standartların hesabına həmin məhsullar arasında şəbəkə effekti yaranır. Eləcə də, alıcılar məhsul seçərkən şəbəkəyə daxil olan məhsullara üstünlük verirlər. Digər misal isə məhsulların hissələrinin qarşılıqlı əvəzlənməsinə bilməsidir. Belə ki, hissələr eyniləşdirildikdə və bir-birini əvəz edə bildikdə, istehlakçılar həmin məhsullara üstünlük verirlər. Məsələn, avtomobillərin təkərləri eyni standart əsasında hazırlandığından rahatlıqla bir avtomobil üçün istehsal olunmuş təkər başqa bir avtomobildə də istifadə oluna bilər. Beləliklə, standartlar məhsulların istifadəsini asanlaşdırır və ehtiyat hissələrinin qarşılıqlı əvəzlənməsini təmin etməklə onların asanlıqla və daha aşağı xərclərlə əldə edilməsinə şərait yaradır [51, s. 36, 55, s. 22, 96, s.273, 97, s. 23].

Minimum keyfiyyət və təhlükəsizlik standartı dedikdə isə məhsulların istismar göstəricilərinə dair minimum keyfiyyət və təhlükəsizlik tələblərini özündə əks etdirən standartlar nəzərdə tutulur. Təhlükəsizlik standartlarının əsas məqsədi məhsulların insanların sağlamlığına təhlükə risklərinin qarşısının alınması olsa da, həmin standartların tətbiqi və məhsulların təhlükəsizliyinə zəmanətin formalaşdırılması məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinə ciddi təsir edir [55, s. 27]. Məhsulların keyfiyyətinə dair standartların məqsədi isə bazar rəqabətində daha keyfiyyətli və istehlakçıların tələb və gözləntilərinə uyğun olan məhsullar istehsal etməklə onların asanlıqla reallaşdırılmasına nail olmaqdır. Əgər təhlükəsizlik standartları məhsulların reallaşdırılması üçün zəruri şərti təmin edirsə, keyfiyyət standartları məhsulların rəqabət üstünlüyünü təmin edir.

Ticarətdə əsas problemlərdən biri istər istehlakçılar tərəfindən, istərsə də müəssisələr tərəfindən məhsul alarkən həmin məhsulun keyfiyyətinə əminliyin təmin edilməsidir. Bu əminliyin əldə edilməsinə qədər istehlakçılar və müəssisələr müəyyən resurs və enerji xərcləməli olurlar ki, iqtisadiyyatda həmin xərcləri xarakterizə edən qanuna “Qreşam¹” qanunu deyilir [49, s. 23, 51, s.12]. Bu qanuna əsasən, əgər istehlakçı yüksək keyfiyyətli məhsulu aşağı keyfiyyətli məhsuldan fərqləndirə bilmirsə, bu halda yüksək keyfiyyətli məhsul satıcısı öz məhsulunu uyğun olaraq yüksək qiymətə reallaşdırı bilməyəcək. Bu halda yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalçısı bazarda öz mövcudluğunu uzun müddət təmin edə bilməyəcək. Çünki bir çox məhsulların keyfiyyət fərqi istehlakçılar tərəfindən müəyyənləşdirilə bilmir. Belə olduqda onların köməyinə keyfiyyət standartları gəlir. Belə ki, tətbiq edilən keyfiyyət standartına uyğun olaraq istehlakçıda məhsulun keyfiyyətinə dair fikir formalaşır və alıcılıq qabiliyyətinə uyğun olaraq həmin məhsulu seçir. Nəticədə, yüksək keyfiyyət standartını tətbiq edən istehsalçı uyğun olaraq məhsulunu yüksək qiymətə sata bilir. Digər tərəfdən isə alıcılar məhsulun keyfiyyət dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsinə çəkdiyi xərcə və vaxta qənaət edə bilir [116, s. 384].

¹ Qreşam qanunu tanınmış maliyyəçi Tomas Qreşamın adı ilə bağlıdır.

Standartın üçüncü növünə müxtəlifliklərin azaldılmasına dair standartlar aid edilir. Bu standartların əsas məqsədi məhsulların çeşidlərinin azaldılması ilə az çeşiddə daha çox məhsul istehsal edilməsi və beləliklə, miqyas effekti hesabına bir məhsul vahidinə çəkilən xərclərin azaldılmasıdır. Məsələn, paltar istehsalında daha kiçik ölçü üzrə kütləvi paltar istehsal edildikdə, bu, həmin paltar istehsalçısına ucuz başa gəlir. Həmin ölçülər isə bazarın tələblərinə əsasən standartlarda müəyyənləşdirilir [50, s. 30, 55, s.35].

Nəhayət, standartın dördüncü növü informasiya və ölçmə standartlarıdır. İnformasiya standartları məhsul haqqında informasiyanın istifadəçilərə ötürülməsinə xidmət edir və bu, özlüyündə yuxarıda qeyd edilən 3 növ standartla əlaqəli mövcud olur. Məsələn, benzinin Avro 1, 2, 3, 4 və digər keyfiyyət səviyyələri mövcuddur. Avtomobil sahibləri yanacaq doldurarkən bu təsnifata fikir verirlər. İlk növbədə onlar əmindirlər ki, Avro 3 benzinini bütün yanacaqdoldurma məntəqələrində eynidir və istənilən yanacaqdoldurma məntəqəsində bu benzin növünü doldurmaq olar. Digər tərəfdən bu, avtomobil sahiblərinə benzinin keyfiyyət səviyyəsi ilə bağlı məlumat verir. Nəhayət, bu təsnifat müxtəlifliklərin aradan qaldırılması ilə daha az növdə benzin istehsal etməklə xərclərin azaldılmasına imkan verir [55, s. 32, 55, s. 36, 137].

Bazar şəraitində standartlara müxtəlif maraqlı tərəflər və amillər tələb formalaşdırır. Standartlara əsas tələbi formalaşdıran tərəflərdən biri dövlətdir. Belə ki, insanların sağlamlığının və təhlükəsizliyin, eləcə də keyfiyyətli məhsullarla təchizatının təmin edilməsi məqsədilə dövlət maraqlı tərəfləri cəlb edərək standartları hazırlayır və tətbiqini təmin edir.

Standartların hazırlanmasına tələb yaradan əsas amillərdən biri bazarın təzyiqidir. Belə ki, bazarda müəssisələr istehlakçıların gözləntilərini təmin etmək və rəqibləri üstələmək məqsədilə standartlar işləyib hazırlayır və tətbiq edirlər. Bu halda maraqlı tərəf müəssisələrdir.

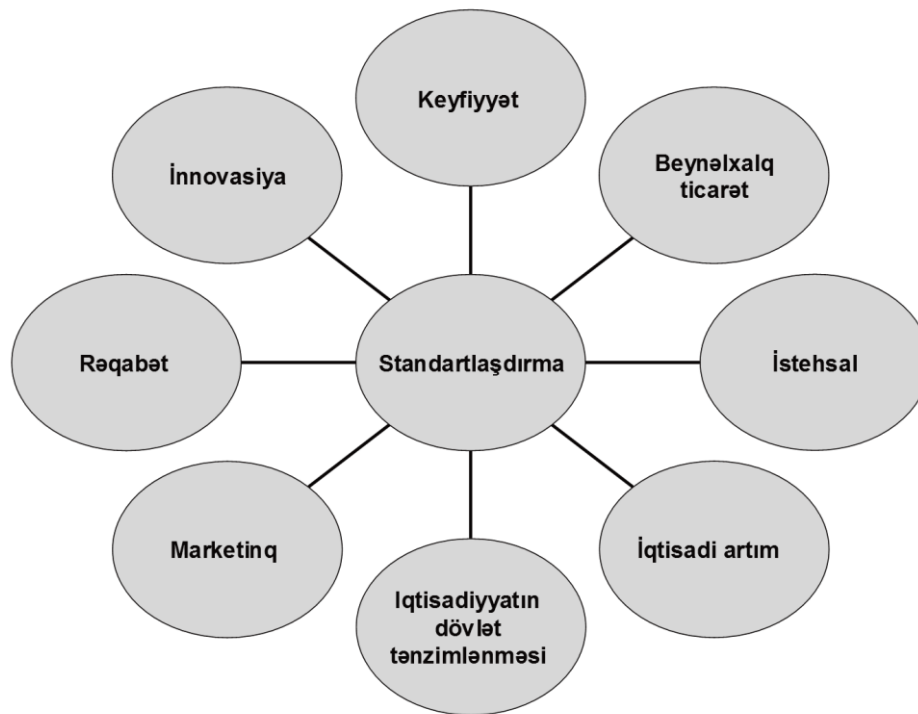
Standartlara tələb yaradan digər amil isə qabaqcıl idarəetmə təcrübələri və yeni texnologiyalardır. Müəssisələr öz idarəetmə sistemlərini təkmilləşdirmək və bununla daha səmərəli fəaliyyət göstərmək üçün öz əməliyyatlarını qabaqcıl təcrübələri özündə əks etdirən standartlara uyğunlaşdırırlar. Belə standartlara misal kimi

dünyada ən geniş yayılan idarəetmə sistemi standartlarını (məsələn, ISO 9001, ISO 14001 və s.) qeyd etmək olar. Bu standartlar birmənalı olaraq könüllü tətbiq olunur və iqtisadi məqsədlərə xidmət edir. Bu halda da maraqlı tərəf məhz müəssisələrin özləridir.

Standartlara tələb yaradan digər bir tərəf isə mütəxəssislərdir. Onlar əldə etdikləri qabaqcıl bilik və təcrübələr əsasında hər hansı bir məhsul, xidmət və ya proseslə əlaqədar olaraq standart hazırlayır və onun tətbiqini təşviq edirlər [50, s. 9].

Standartları təsvir etdikdən sonra daha geniş anlayış olan standartlaşma və onun iqtisadiyyatdakı rolunu təhlil edək. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi standartlaşdırma dedikdə məhsullara, xidmətlərə, eləcə də istənilən iqtisadi fəaliyyətə və onun nəticələrinə dair mövcud və potensial problemləri həll etmək üçün göstəricilərin optimal səviyyəsinin əldə edilməsinə yönəlmiş, ümumi və təkrar istifadə üçün nəzərdə tutulan tələblərin müəyyən edilməsi məqsədilə standartların hazırlanması, qəbulu və tətbiqi prosesindən ibarət fəaliyyət nəzərdə tutulur. Göründüyü kimi, standartlaşdırma özündə əsasən 3 mərhələni əhatə edən bir fəaliyyətdir – standartların hazırlanması və qəbulu, standartların tətbiqi və uyğunluq qiymətləndirilməsi və standartların tələblərinə uyğunluğa nəzarət. Standartların iqtisadiyyata təsirindən bəhs olunarkən, əsasən, onların tətbiqinin iqtisadi təsirlərindən bəhs olunursa, standartlaşdırmada isə həm onların hazırlanması, həm tətbiqi və həm də uyğunluğa nəzarət prosesinin iqtisadiyyata təsirlərindən bəhs olunur.

Standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı yerini tam başa düşmək üçün onun iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri ilə əlaqəsini aydınlaşdırmaq lazımdır. İlk növbədə, biz həmin əlaqəni, daha sonra isə həmin sahələrin inkişafına töhfələrini şərh edək. Standartlaşdırmanın səmərələrini makro və mikro olmaqla təsnifləşdirmək olar. Aşağıdakı sxemdə standartlaşdırma və onun əlaqəli olduğu sahələr xarakterizə olunur.

Sxem 1: Standartlaşdırmanın əlaqəli olduğu iqtisadi sahələr

Dünyanın bir çox ölkələrində aparılan iqtisadi araşdırmalarda standartlaşdırmanın makroiqtisadi amillərə təsirləri təhlil edilib [40, s. 3-8, 46, s. 10, 47, s.12, 48, s. 20-22, 49, s.20-25, 51, s. 29-35]. Ancaq ölkəmizdə standartlaşdırmanın makroiqtisadiyyatla necə əlaqəli olduğu və makroiqtisadi göstəricilərə necə töhfə verə biləcəyi, demək olar ki, araşdırılmayıb.

Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyat bir neçə makroiqtisadi göstəricilərlə xarakterizə edilir. Bu göstəricilər kimi, əsasən, inflyasiya, işsizlik və istehsal götürülür. Bunların içərisində ən vacibi isə istehsal və onunla əlaqəli olan ÜDM, iqtisadi artım və milli gəlirdir. İqtisadi artımın təmin edilməsinin intensiv və ekstensiv metodlarının olduğu məlumdur. Ekstensiv metod dedikdə əlavə istehsal amillərini (əmək, kapital, torpaq) istehsala cəlb etməklə istehsalın artımının təmin edilməsi, intensiv metod dedikdə isə mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə etməklə və əmək məhsuldarlığını artırmaqla istehsalın artımının təmin edilməsi nəzərdə tutulur. İqtisadi cəhətdən intensiv metodla iqtisadi artımın təmin edilməsi daha dayanıqlı və uğurlu hesab edilir. İqtisadiyyatda mövcud istehsal amillərindən daha səmərəli istifadə etməklə iqtisadi artımı ölçən vasitə ümumi faktor məhsuldarlığıdır (ÜFM). ÜFM-ə təsir edən amillər istehsalda istifadə edilən texnologiyalar, işçilərin peşəkarlığı, innovasiyalar və

nəhayət standartlaşdırmaadır. Belə ki, istehsala tətbiq edilən standartlar özündə qabaqcıl istehsal texnologiyalarını və metodlarını, innovasiyaları və idarəetmə təcrübələrini əks etdirir ki, həmin standartların tətbiqi yeni texnologiyalardan istifadə edilməsi, istehsalın yenilənməsi və optimallaşdırılması, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə nəticələnir və bu da öz növbəsində məhsuldarlığın yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Aparılmış araşdırmalar standartlaşdırmanın bu vasitələrlə iqtisadi artıma əhəmiyyətli töhfə verdiyini sübut edib ki, irəlidə həmin araşdırmaların nəticələrindən bəhs olunacaqdır [40, s. 3-9, 46, s. 10, 47, s.12, 48, s. 20-22, 49, s.20-25, 51, s. 29-35, 54, s.10-13].

İqtisadiyyatda mühüm istiqamətlərdən biri də iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsidir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin istiqamətlərinə sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi artımın dövlət tənzimlənməsi, dövlətin elmi-texniki siyasəti, milli sənayenin, eləcə də aqrar sənayenin inkişafında dövlət siyasəti, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə dövlət siyasəti və dövlətin xarici ticarəti tənzimləməsi daxildir. Sadalanan bu istiqamətlərin hər birinə standartlaşdırmanın birbaşa təkanverici rolu vardır. Yəni, standartlaşdırma özü ayrıca tənzimləmə istiqaməti olmasa da, bu istiqamətlərin tərkib elementlərindəndir. Məsələn, sahibkarlıq siyasətinin mühüm tərkib elementlərindən biri sahibkarların istehsal etdikləri məhsulların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, dövlətin elmi-texniki siyasətinin tərkib hissəsi elmi-texniki nailiyyətlərin əldə edilməsi ilə yanaşı, onların istehsalda tətbiqinə nail olunması, sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm istiqamət qabaqcıl texnologiyalar əsasında və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına nail olunması, ətraf mühitin mühafizə siyasətində ətraf mühitə dair normaların müəyyənləşdirilməsidir ki, bütün bunlar məhz standartlaşdırma vasitəsilə təmin edilir.

1.2. Standartlaşdırmanın iqtisadi səmərələri

Standartlaşmanın iqtisadi səmərələri haqqında bir çox beynəlxalq tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin tədqiqatlarda standartlaşdırmanın iqtisadi səmərələri kimi

rəqabət qabiliyyətliliyin artırılması, innovasiyanın inkişafı, məhsuldarlığın və iqtisadi artımın yüksəldilməsi, beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması və genişləndirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, istehsalın optimallaşdırılması və xərclərə qənaət, istehlakçıların məmnunluğunun və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və digərləri qeyd edilir. İrəlidə şərh ediləcək bu səmərələrə nəzər saldıqda standartlaşdırmanın ölkə iqtisadiyyatı üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu ortaya çıxır. Ancaq bu səmərələri əldə etmək üçün, ilk növbədə, milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə və qabaqcıl təcrübələrə uyğunlaşdırılmalı və bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında operativ və effektiv idarə olunmalıdır. Beləliklə, standartlaşdırmanın qeyd edilən səmərələrini aşağıdakı kimi ayrı-ayrılıqda şərh edək.

1. Rəqabət qabiliyyətliliyin artırılması.

Məlum olduğu kimi, rəqabət qabiliyyətlilik dedikdə mövcud resurslardan səmərəli istifadə edərək bazarın tələblərinə uyğun məhsul və ya xidmət istehsal etməklə və gəlirlərin artmasına nail olmaqla rəqibləri üstələmək dərəcəsi nəzərdə tutulur. Rəqabət qabiliyyətliliyi makro və mikro səviyyədə səciyyələndirmək olar. Standartlaşdırmanın rəqabət qabiliyyətliliyinə təsirləri şərh etmək üçün, ilk növbədə, rəqabət qabiliyyətliliyin müxtəlif səviyyələr üzrə mahiyyətini açıqlamaq və daha sonra həmin səviyyələrin hər biri üzrə standartlaşdırmanın təsirlərini təsvir etmək məqsəduyğun olardı. Odur ki, ilk növbədə rəqabət qabiliyyətliliyin mikro səviyyədən makro səviyyəyə doğru təsnifləşdirilməsini verək.

Ümumiyyətlə, rəqabət qabiliyyətlilik 4 müxtəlif səviyyədə təsnifləşdirilir və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir [106, s.341-345].

- Məhsul və ya xidmətlərin rəqabət qabiliyyətliliyi. Məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə, bazarda onun müvəffəqiyyətini təmin edən istehlak və dəyər (qiymət) xarakteristikaları kompleksi başa düşülür. Müasir dövrdə məhsulun keyfiyyət və rəqabətliliyi universal xarakter daşıyır və hər bir ölkənin, istehsalçının iqtisadi və sosial həyatında bu məsələlərin həlli mühüm zərurət kəsb edir. Bu səviyyədə rəqabət qabiliyyətliliyi təmin edən ən əsas amil məhsul və xidmətlərin qiymət və keyfiyyətinin istehlakçıların tələb və istəklərinə uyğun olmasıdır. Belə ki, məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyi texniki, iqtisadi, normativ

və estetik parametrlər ilə yanaşı, həm də kommersiya və digər realizasiya şərtlərinə görə istehlakçının tələblərinə uyğun gəlməsindən asılıdır. Deməli, məhsul və xidmətlər əvvəlcədən qəbul edilmiş göstəricilərə uyğun yox, müştərilərin tələblərinə uyğun istehsal edilməlidir. Həmçinin bu məhsullar onların keyfiyyətinə zəmanət verən beynəlxalq standartların uyğunluq nişanına malik olmalıdır ki, bu da sonda istehlakçının eyni çeşidli məhsullar arasında məhz həmin tip məhsullara üstünlük verməsinə səbəb ola bilər və nəticədə rəqib məhsulları üstələmiş olar. Bunun üçün isə müəssisələr müştərilərlə daimi əlaqə formalaşdırmalı və onların yanaşmalarında olan dəyişiklikləri daimi izləməlidir. Onu da qeyd edək ki, məhsulun rəqabət qabiliyyətli olması ümumilikdə rəqabət qabiliyyətliliyin daha yüksək səviyyələrinin (müəssisə, sənaye və milli səviyyələrin) də əsasını təşkil edir [106, s 345-347].

- Müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyi. Müəssisənin rəqabət qabiliyyətliliyi – təsərrüfat subyektinin müvafiq sahənin yerli və xarici müəssisələrinə nisbətən üstünlüyüdür. Bu, əsasən, müəssisənin iqtisadi imkanları və onların səmərəliliyindən (əsas kapital, xüsusi və kənardan alınan kapital, satışın həcmi və mənfəət), idarəetmənin təşkili səviyyəsindən (yeniliketmə və dəyişikliklərə çevik uyğunlaşma), elmi-tədqiqat potensialı və innovasiya fəaliyyətindən, hər hansı məhsulu tələb olunan müddətdə və zəruri həcmdə istehsal və realizə etmək imkanlarını göstərən istehsal və satış potensialından (mövcud xammal potensialı, keyfiyyətli və estetik məhsulu zəmanətli edən istehsal və satış gücü), müəssisənin imicindən, bazar strategiyasından və ixtisaslaşmış əmək resurslarının mövcudluğundan asılıdır. Buna görə də müəssisə müştərilərin istəklərinə uyğun məhsul və ya xidmət istehsal etmək qabiliyyətinə və bazardakı dəyişiklərə çevik uyğunlaşa bilən effektiv idarəetmə sistemində malik olmalıdır. Dediklərimizi ümumiləşdirsək, müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyini təmin edən əsas faktorları aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar: əsas sahələrdə səriştəlilik, tələb olunan dərəcədə maliyyə imkanları, istehlakçılar arasında yüksək imic, əsas iş sahələri üzrə strateji planların olması, təhlükəsizliyin

təminatı, özəl texnologiya, məsrəflərdə liderlik, güclü reklam və yüksək keyfiyyətli məhsul, səmərəli idarəetmə və güclü kadr potensialı.

- Sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətliliyi. Sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyi həmin sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rəqabətli olması ilə xarakterizə olunur. Bu cür müəssisələr birlikdə qlobal məkanda həmin sənaye sahəsinin rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edir. Məsələn, Almaniya maşınqayırma sənayesi üzrə dünyada ən öndə olan ölkələrdən biridir ki, bu da ölkədə fəaliyyət göstərən bir çox nəhəng maşınqayırma firmalarının hesabına baş verir. Qlobal məkanda sənaye sahəsinin rəqabət qabiliyyətliliyi artıq hər hansı firma ilə deyil, bu sahədə fəaliyyət göstərən firmaların məcmusunun dünya bazarındakı çəkisi və rəqiblərdən üstünlük dərəcəsi ilə ölçülür [117]. Misalımızı yenə Almaniyanın maşınqayırma sənayesi ilə çəksək, onda aydın olur ki, dünya bazarında Alman avtomobilləri markasından asılı olmayaraq keyfiyyətli, etibarlı və müştərilərin zövqünə uyğun dizayna malik olmaqla rəqib ölkələrin müvafiq sənaye sahələrini üstələyir. Bu da sonda sənayenin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmış olur. Heç də təsadüfi deyildir ki, qloballaşma şəraitində sənayeləşmə sürətlə baş verir ki, bu da dünya bazarında hər bir ölkənin müəyyən sənaye sahəsi üzrə ixtisaslaşmasını və rəqabət üstünlüyünə malik olmasını labüd edir.
- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi. Bu səviyyədə rəqabət qabiliyyətlilik yuxarıda qeyd etdiyimiz hər üç səviyyənin məcmusu ilə xarakterizə olunur. Ancaq milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi hər 3 səviyyənin xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirməklə yanaşı, daha çox makroiqtisadi parametrlərlə xarakterizə olunur. Dünya İqtisadi Forumunun Dünya Rəqabətlik Hesabatında ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyini xarakterizə edən parametrlər kimi dövlətin idarəetmə institutları, infrastruktur, makroiqtisadi mühit, səhiyyə və ilkin təhsil, ali təhsil və təlimlər, məhsul bazarının səmərəliliyi, əmək bazarının səmərəliliyi, maliyyə bazarının inkişafı, texnoloji hazırlıq, innovasiya və biznesin müasir tələblərə cavab verməsi götürülür. Bu parametrlərin əksəriyyəti səmərəliliyə və innovasiyaya söykənən parametrlərdir. Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur və dünya

iqtisadiyyatında baş verən qloballaşma prosesi müxtəlif səpkili yeni yanaşmaların formalaşmasına səbəb olur. Belə ki, bəzi yanaşmalara görə bu anlayışın mahiyyətini ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq ticarətdə iştirakı və dünya bazarında müəyyən segmentə malik olması, digər yanaşmaya görə müsbət xarici ticarət balansının təmin edilməsi, başqalarının fikrincə isə hər bir ölkənin inhisarçı kapitalının digər ölkənin dünya bazarında birgə halda fəaliyyət göstərən qüvvələrinə qarşı dayana bilmək qabiliyyəti və s. təşkil edir. Müasir qərb yanaşmasında isə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi onun beynəlxalq ticarətin tələblərinə uyğun məhsul və ya xidmət yaratmaq, istehsal etmək və bölüşdürmək qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. Məlumdur ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüyü mövcud elmi-texniki, istehsal, idarəetmə (menecment), sosial-mədəni potensialla və ondan səmərəli istifadənin səviyyəsi ilə səciyyələnir. Məşhur ingilis alimi Porter rəqabət üstünlüyünü 4 əsas və 2 əlavə faktorla xarakterizə edir. Əsas faktorlar kimi o, ilkin şəraiti (əmək, kapital və infrastruktur), tələbi (müşərilərin tələbi və onun dəyişmə tempi), köməkçi sənaye sahələrinin mövcudluğunu (xammal və yarımfabrikatları təmin edən sənaye sahələri) və firmanın strategiyasını, strukturunu (menecment, liderlik və s.) götürdüyü halda, köməkçi faktorlar kimi şansı və hökumətin rolunu götürür [107, pp 77-78]. Bütün bunların mövcudluğu rəqabət üstünlüyünün əldə olunmasına gətirib çıxarır. Beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətliliyin təmin edilməsi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir milli iqtisadiyyatın inkişafının ən mühüm şərtlərindən biridir. Çünki ölkənin rəqabət qabiliyyətli olması güclü milli iqtisadiyyatın formalaşmasına, ölkənin gəlirlərinin artmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olan əsas amildir. Odur ki, ölkənin rəqabətli olmasını təmin edən bütün amillərə kompleks halda yanaşmaq lazımdır. Bu cür amillər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Stimulverici mühit - makroiqtisadi, ticarət və rəqabət mühiti.
2. İnvestisiya mühiti - investisiyanın yatırılması şəraiti, mülkiyyət hüququ və fəaliyyət, vergilər, investorlara dəstək.

3. İnsan resursları - təhsil: keyfiyyət və münasiblik, firma səviyyəli təlimlər, peşə bilikləri, xüsusilə orta səviyyəli texniki biliklər və mükəmməl biliklər üçün ixtisaslaşmış təlimlər.
4. İnnovasiya və beynəlxalq standartlar - innovasiyanın stimullaşdırılması, beynəlxalq standartlarının tətbiqi, yeni texnologiyaların yaradılması və tətbiqi.
5. İnfrastruktur - sənaye infrastukturu, telekommunikasiya, enerji, su və nəqliyyat.
6. İdxal-ixrac əməliyyatları - gömrük prosedurları, ixrac prosedurları və ixracatçılara güzəştlərin verilməsi.
7. Hüquq sistemi - kommersiya mübahisələrinin həll edilməsi, intellektual mülkiyyətin qorunması.
8. Maliyyə - uzunmüddətli maliyyə mənbələrinə çıxış və s.
9. İxrac informasiyası və marketinq - ixrac bazarları haqqında məlumat, ixracın dəstəklənməsi, alıcılarla və topdansa satış firmaları ilə əlaqələr, yerli ticarətçilərin dəstəklənməsi.
10. Beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması - beynəlxalq ticarətə təsir edən fiziki, texniki və fiskal maneələrin aradan qaldırılması.

Sadalanan bu amillər ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinə birbaşa təsir edir və bunlara kompleks halda yanaşmaqla hər birinin inkişafına nail olmaq lazımdır. Bunlarla yanaşı, ölkədəki siyasi sabitlik, mövcud qanunvericiliyin təkmil olması, inhisarçılığın minimuma endirilməsi və digər bu kimi faktorlar milli iqtisadiyyatın rəqabətliliyini yüksəldən səbəblərdəndir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edən əsas subyektlər müxtəlif sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən firma və müəssisələrdir. Bu firmaların rəqabət qabiliyyətliliyini təmin edən müştərilərin tələblərinə uyğun, yüksək keyfiyyətli və eləcə də innovativ məhsul və xidmət istehsal etmə qabiliyyəti, səmərəli idarəetmə sistemi, yüksək intellektə malik insan resursları, ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə çevik uyğunlaşmaq qabiliyyəti və digər amillərdir. Müasir iqtisadi sistemdə bütün bunlara nail olmaq üçün bir çox metodlardan istifadə olunsada,

bunlardan ən çox uğur qazananı standartların tətbiqidir. Çünki standartlar özündə qabaqcıl idarəetmə təcrübələrini, istehsal metodlarını, innovasiyaları, optimal istismar göstəricilərini birləşdirir ki, həmin standartı tətbiq edən müəssisə məhsulunun rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etmiş olur. Standartların tətbiqi müştəriyönümlü və keyfiyyətli idarəetmə sistemini yaratmaqla müəssisələrin bazara xeyli yaxınlaşmasına səbəb olur [108, 109].

Standartların tətbiqi xərclərin azalmasına və məhsulun maya dəyərinin nisbətən aşağı düşməsinə səbəb olduğundan qiymət baxımından da rəqabət qabiliyyətliliyin yüksəlməsinə təkan verir. Müştərilərin məmnunluğu aşağıdakı amillərdən biri və ya bir neçəsi ilə təmin edilə bilər: münasib qiymət, keyfiyyətli məhsul, yeni məhsul, innovativ məhsul, münasib daşınma vaxtı və əlverişli xidmət. Müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyi də bu amillərin öhdəsindən nə qədər gəlməsindən asılıdır ki, bunlara da standartları tətbiq etməklə nail olmaq olar [91, s. 119, 108, 109].

Bütün dediklərimizi ümumiləşdirsək, onda standartların müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinə verdiyi töhfələri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- kapital və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi;
- məhsulda, prosesdə və sistemdəki çatışmazlıqların minimuma endirilməsi;
- vaxtdan səmərəli istifadə;
- daimi dəyişən bazar tələblərinə uyğun məhsul istehsalı sisteminin yaradılması;
- innovativ məhsul və xidmət istehsal etmək qabiliyyəti;
- məhsula və idarəetməyə çəkilən xərclərin azaldılması;
- müştərilərin məmnunluğunun maksimum səviyyədə əldə olunması;
- gəlirlərin artması;
- resurslardan səmərəli istifadə olunması;
- strateji planlaşdırmanın düzgün təşkili;
- bazara çıxışın asanlaşması;
- idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- kadr potensialının daimi inkişafı və stimullaşdırılması;

- səmərəli əməliyyatlar;
- müəssisədaxili stabilliyin formalaşması və s [23, s. 82, 25, 91, 92, 119].

Milli səviyyədə yanaşdıqda isə aydın olur ki, müasir tələblərə və beynəlxalq standartlara cavab verən milli standartların ölkə daxilində müəssisələr tərəfindən geniş tətbiqi iqtisadi artımın yüksəlməsinə, innovasiyaların tətbiqinə və yüksək intellektə malik insan kapitalının formalaşmasına səbəb olmaqla, sonda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini artırmış olur. Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən hazırlanmış “Ümumdünya Rəqabətqabiliyyətlik Hesabatı”nda ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyini xarakterizə edən 12 parametrdən 5-inə - innovasiya, texnoloji hazırlıq, biznesin yeniliklərə açıqlığı, əmək bazarının səmərəliliyi və məhsullar bazarının səmərəliliyinə standartlaşmanın əhəmiyyətli təsirləri mövcuddur [65, s. 3-10]. Bununla bərabər, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı da milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması və beynəlxalq ticarətin inkişafı baxımından beynəlxalq standartların tətbiqini zəruri hesab edirlər [119, 131, 134].

2. İnnovasiyanın inkişafı.

Məlum olduğu kimi, innovasiya dedikdə elmi-texniki tərəqqinin, yeni ideyanın, texniki həllərin məhsulda, prosesdə, xidmətdə və ya hər hansı fəaliyyətdə tətbiqi nəzərdə tutulur. Deməli, innovasiya mövcud məhsula, xidmətə və fəaliyyətə yeni xüsusiyyət qazandırmaqla həmin məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyini artırır və istehsalçıya əlavə mənfəət gətirir. Makroiqtisadi baxımdan innovasiya iqtisadi artımın təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Belə ki, ölkədə uzunmüddətli iqtisadi artımın təmin edilməsi yalnız əmək, kapital və təbii resurslar hesabına mümkün deyil. Bunun üçün mövcud əmək, kapital və təbii resurslardan daha səmərəli istifadə edilməsinə və məhsuldarlığın artırılmasına ehtiyac var. Bu, xüsusilə, təbii resurslarla zəngin olmayan ölkələr və uzunmüddətli perspektivdə tükənən təbii resursları olan ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti öz inkişaf templərini məhz məhsuldarlığın artırılması hesabına təmin edirlər. İnnovasiya və standartlaşdırma məhsuldarlığın artırılmasına və

beləliklə, intensiv iqtisadi artımın təmin edilməsinə əhəmiyyətli töhfə verən iki mühüm iqtisadi vasitədir [23, s. 84].

Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı və buna müvafiq olaraq əhalinin məhsula olan tələb səviyyəsinin yüksəlməsi istehsal olunan məhsulların həyat dövrünü qısaldır və qısa müddətdə yeni məhsulların istehsalını labüd edir. Bunu nəzərə alan alimlər və araşdırma aparənlər yeni elmi ideyalar və kəşflər irəli sürməklə məhsulların yeniləşdirilməsini və texniki göstəricilərinin yüksəldilməsini təmin edirlər. Ümumiyyətlə, müasir dövrdə elmi kəşflərin və ideyaların böyük bir qismi biznesə xidmət məqsədi daşıyır. Daima öz məhsulunu yeniləməyə çalışan istehsalçı isə yeni ideyalar axtarır. Çünki bazar iqtisadiyyatı sistemində rəqabət elə səviyyəyə çatır ki, yeniliyə can atmayan istehsalçı bir müddət sonra rəqabətə davam gətirə bilmir və iflasa uğrayır. Bu baxımdan yeni ideyaların əldə edilməsi istehsalçılar üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu cür yeniliklərin əldə edilməsində onların köməyinə standartlaşdırma çatır [23, s. 85, 102, s. 12, 103, s. 17]. Bunun necə baş verdiyini aydınlaşdıraraq. Standartlaşdırmanın innovasiyanın inkişafına verdiyi töhfələri tam aydınlaşdırmaq üçün, ilk növbədə, innovasiyanın özünün mərhələlərinin nələrə ibarət olduğunu təsvir etmək lazımdır. Daha sonra bu mərhələlər üzrə standartlaşdırmanın innovasiyanın inkişafına necə təkan verdiyini izah edəcəyik.

İnnovasiya özündə aşağıdakı bir neçə əsas mərhələni cəmləşdirir [133]:

- Yeni ideyanın, texniki həllin və kəşfin işlənməsi. İnnovasiyanın ən mühüm elementlərindən biri məhsula, prosesə və ya hər hansı fəaliyyətə dair yeni ideyanın işlənməsidir. Belə ki, elmi müəssisələr, fərdi şəxslər və şirkətlər hədəf seçdikləri obyekt üçün yeni elmi kəşf və ya ideya işləyir. Həmin ideyanın işlənməsində əsas hərəkətverici qüvvə elm, kommersiya marağı və qabiliyyətdir. Bu mərhələnin inkişafı üçün, ilk növbədə, elmin və innovasiya bazarının inkişafına ehtiyac var. Bir ölkədə elm yetərincə inkişaf etdikcə və elmi nailiyyətlərin istehlakçısı olduqda, ideya sahibləri də bu işdə daha çox maraqlı olurlar. Bundan əlavə, elmi ideyaların işlənməsi və araşdırılması üçün ölkə səviyyəsində infrastruktur formalaşdırılmalı və bu sahəyə əhəmiyyətli investisiya qoyulmalıdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Avropa Birliyi 2020-ci

ildə ÜDM-in xərclərinin 3 faizini məhz araşdırmalara yönəltməyi planlaşdırır [71, s.10, 140] . Yəni, yeni ideyaların işlənməsi üçün araşdırmalar aparılmasına və elmi nailiyyətlərin əldə edilməsinə şərait yaradılmalıdır. Ölkəmizdə həm ixtira yönümlü elmi fəaliyyətin yetərinə inkişaf etməməsi, həm yeni ideya işləyənlərin araşdırmaları üçün yetərinə infrastrukturun olmaması, həm də innovasiya bazarının inkişaf etməməsi yeni ideyaların işlənməsinə mənfi təsir edir.

- Yeni ideyanın və kəşfin qiymətləndirilməsi və qərarın verilməsi. Bu mərhələdə yeni ideya və kəşf sahibi öz ideyasını qiymətləndirir, sınaqdan keçirir, başqaları ilə müzakirə edir və bu ideyanın tətbiqinin effektivliyi, məqsədə uyğunluğu, məhsula verəcəyi əlavə dəyər və gətirəcəyi səmərələr qiymətləndirilir. Bunun üçün yeni ideya mütəxəssislər arasında müzakirəyə çıxarılır və ideya daha da təkmilləşdirilir. Təkmilləşmiş ideya obyekt üzərində nümunə kimi tətbiq edilir və sınaqdan keçirilir. Innovasiyanın ən çətin məqamlarından biri də məhz innovasiyanın tətbiqi üçün bu cür sənaye parklarının və sınaq meydanlarının formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün ölkə səviyyəsində infrastrukturun formalaşdırılmasına və ideya sahiblərinin həmin infrastruktura çıxışına şərait yaradılmalıdır. Ölkəmizdə innovasiyanın inkişafını ləngidən əsas məqamlardan biri də müasir tələbərə cavab verən bu cür infrastrukturun olmaması və ideyanın, əsasən, nəzəriyyədə qalmasıdır. Beləliklə, ideya və kəşf təcrübədə sınaqdan keçirildikdən sonra onun tətbiqinin məqsədə uyğunluğu, verə biləcəyi əlavə töhfələri və səmərələri qiymətləndirilir [133].
- Yeni ideyanın, texnologiyanın tətbiqi. Bu mərhələdə artıq ideyanın satışı, yayılması və tətbiqi baş verir. Bu mərhələnin əsas özəlliyi ondan ibarətdir ki, yeni ideya satıla və ya yayıla bilsin. Bunun üçün müəssisələrin innovasiyaya maraqlı olması və innovasiya bazarının inkişaf etməsi zəruridir. Müəssisələrin isə yeni ideyalara və kəşflərə maraqlı olması üçün bazarda ciddi rəqabətin olmasına və bazar iqtisadiyyatının tam formalaşmasına ehtiyac var. Digər tərəfdən, yeni ideyaların məhsulların istehlakçılarındakı məhsula dair hansı əlavə

fikir formalaşdırması da çox önəmlidir. Yəni, innovasiyanın inkişafı istehlakçı mədəniyyətinin inkişafından da asılıdır. Elə innovasiyalar ola bilər ki, innovasiyaların tətbiqi məhsulda əlavə xüsusiyyət formalaşdırsa da, həmin xüsusiyyət məhsulun istehlakçısı üçün o qədər də maraqlı olmaya bilər. Bu halda müəssisələr həmin innovasiyaların tətbiqində maraqlı olmur. Odur ki, həm bazar rəqabəti, həm istehlakçı mədəniyyəti, həm də müəssisələrin maliyyə imkanları ölkədə innovasiya bazarının inkişafının əsas hərəkətverici amilləridir [133]. Ölkəmizdə bazar rəqabətinin yetərinə formalaşmaması, müəssisələrin innovasiyaların tətbiqinin onların rəqabət üstünlüyünə və satışına o qədər də təsir edəcəyinə inanmaması və bəzən müəssisələrin maliyyə imkanlarının məhdud olması innovasiya bazarının da zəif inkişafı ilə nəticələnir. Burada mühüm məqam dövlət tərəfindən innovasiyaların müəssisələr üçün daha asan, ucuz və ya ümumiyyətlə, ödənişsiz əldə edilməsinə şəraitin yaradılmasıdır. Yəni, müəssisələrin yeni ideyaları və texnologiyaları almağa imkanları yoxdursa, dövlət həmin ideyaların müasir mexanizmlərdən istifadə edərək alınıb sahibkarlara çatdırılmasına imkan verən sistemi inkişaf etdirir. Bu sistem isə irəlində şərh edəcəyimiz standartlaşdırmadır.

İnnovasiyanın yayılmasına və tətbiqinə təsir edən məqamlardan biri də ölkədə əqli mülkiyyət hüquqlarının yetərinə qorunması və ideya sahiblərinin öz ideyalarını ictimailəşdirərkən onların hüquqlarının qorunmasına zəmanətin formalaşdırılmasıdır. Yəni, kəşf sahibi öz kəşfini asanlıqla patentləşdirə bilməli, lisenziya müqaviləsi ilə sata bilməli və həmin kəşfin lisenziyadankənar tətbiq edilməyəcəyinə əmin olmalıdır [57].

- Yeni ideyanın, texnologiyanın tətbiqinə davam edilməsi. Bu mərhələdə müəssisə məhsuluna tətbiq etdiyi innovasiyanın məhsulun həyat dövründə, həmin məhsulun istehlakçısının seçiminə və məmnuniyyətinə təsirlərini və əlavə mənfəəti qiymətləndirməklə həmin innovasiyanın tətbiqinə davam edib-etməməkdə qərar verir. Bu, eyni zamanda, müəssisələrdə innovasiyaların tətbiqinin nə dərəcədə effektiv olması və gələcəkdə yeni innovasiyaların tətbiqinin zəruriliyi haqqında da təəssürat formalaşdırır [133].

Beləliklə, innovasiyanın mahiyyəti və mərhələləri haqqında yuxarıda qısa şərh verdik. İndi isə standartlaşdırmanın innovasiya ilə necə əlaqəli olduğu və innovasiyanın inkişafına hansı töhfələri verdiyini aydınlaşdıraraq. Məlum olduğu kimi, standartlar hazırlanarkən əhatə etdiyi məhsula dair yeni elmi ixtiralar, nailiyyətlər geniş araşdırılaraq məhsula dair perspektiv tələblər müəyyənləşdirilir və həmin yeniliklər bu tələblərdə öz əksini tapır. Standartlar işlənərkən maraqlı tərəflər (müəssisələr, istehlakçılar, elmi tədqiqat müəssisələri, ictimai təşkilatlar) prosesə cəlb olunur və onların müvafiq məhsula dair təklifləri nəzər alınır. Bu mərhələdə standartlaşma ilə innovasiyanın əlaqəsi yaranır. Belə ki, standartda əhatə etdiyi məhsula dair ən son ideyalar, elmi-texniki nailiyyətlər və həllərin nəzərə alınması üçün standartlaşdırma orqanı elmi müəssisələr, ideya sahibləri və digər subyektlərlə iş birliyinə girir və onların innovasiyalarını standarta daxil etməyə çalışır. Bunun üçün isə standartlaşdırma orqanı ideya və ya kəşf sahibinə razılaşdırılmış ödəniş edir. Beləliklə, müəssisələrin özlərinin həmin ideyaları əldə etmək gücü olmadığı bir şəraitdə standartlaşdırma orqanı həmin ideyanı əldə edib standarta daxil edir və bununla həmin ideyanı müəssisələr asanlıqla əldə edə bilirlər. Bununla standartlaşdırma innovasiyanın tətbiqinə əlverişli şərait yaradır və innovasiya sahibi ilə müəssisə arasında vasitəçi rolunu oynayır [56, 78, 105, 119]. İstehsalçı isə yalnız həmin standartı əldə etməklə bütün bu yenilikləri öyrənmiş olur və hər hansı araşdırmaların aparılmasına çəkilən xərclərə qənaət edir. Beləliklə, standartlar yeni elmi ideyaların yayılması və tətbiqi yolu ilə innovasiyanın inkişafına böyük təkan verir.

Standartların hazırlanması zamanı müvafiq məhsula aid istehlakçıların istək və tələbləri də araşdırılır və nəticələr standarta daxil edilir. Bu isə istehsalçılara imkan verir ki, bu standartı qəbul etməklə bazarın tələblərinə daha da yaxınlaşsınlar. İstehsalçı innovativ ideyaları və bazarın tələblərini özündə əks etdirən standartı qəbul etməklə əlavə marketinq araşdırmaları aparmır və xərclərini azaldır [75]. Əgər mövcud standart istehsalçını tam qane etmirsə, onda özü yeni standart işləyir və bu standartı tətbiq etməklə bazarda liderliyi ələ alır. Son zamanlar transmilli korporasiyalar bu təcrübədən geniş istifadə edirlər. Belə ki, iri avtomobil istehsalı

müəssisələri, eləcə də iri mobil telefon istehsalçıları özlərinin müəssisə standartını yaratmaqla və intellektual mülkiyyətin son nailiyyətlərini standarta daxil etməklə innovasiyanın tətbiqinə nail olurlar və bazarda bu cür yüksək tələblərlə məhsul istehsal edə bilən rəqibin olmaması üzündən liderliyi ələ alırlar. Belə ki, bu standart həmin müəssisənin istehsal potensialına uyğun hazırlandığından digər firmaların həmin standartı tətbiq etməyə texniki-iqtisadi imkanları çatmır və beləliklə bazarda təbii inhisarcılıq yaradırlar.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, standartlaşdırma innovasiyanın inkişafına aşağıdakı vasitələrlə təsir edir:

- Əvvəldə qeyd etdik ki, innovasiya bazarının inkişaf etməməsi innovativ ideyaların işlənməsinin qarşısını alır. Yəni, ideya sahibləri öz ideyalarını sata bilməyəcəklərini düşünərək həm ideyanın işlənməsində, həm də onun təkmilləşdirilməsində maraqlı olmurlar. Standartlaşdırma vasitəsilə yeni ideyaların, kəşflərin dövlət tərəfindən alınması və standarta daxil edilməsi innovasiyanı əhəmiyyətli dərəcədə stimullaşdırır. Bu vasitə ilə ideya sahibləri yeni ideyaların işlənməsində daha çox maraqlı olur. Beləliklə, standartlaşdırma innovasiyanın birinci mərhələsinə mühüm töhfəsini vermiş olur [56, 71, s. 11, 78, 80, 81].
- İnnovasiyanın ikinci mərhələsi ideyanın qiymətləndirilməsidir. Standartlaşdırmanın bu mərhələyə verdiyi töhfələr ondan ibarətdir ki, məhz həmin ideya standartın hazırlanması prosesində müxtəlif təcrübəyə malik insanların (istehsalçıların, istehlakçıların, dövlət orqanlarının və digərlərinin nümayəndələrinin) iştirakı ilə müzakirə edilir və ideyanın emalı baş verir [71,s.13] . Bu isə innovasiyanın çox mühüm mərhələsidir. Yəni, standartlaşdırma innovasiyanın emalı üçün mühüm platforma yaradır, hansı ki ideya sahibinin özünün çox vaxt bu cür mexanizmi olmadığından ideyasını qiymətləndirə və təkmilləşdirə bilmir. Digər tərəfdən, əvvəl qəbul edilmiş ölçmə, sınaq, qiymətləndirmə standartları vasitəsilə yeni ideyanın təcrübədən çıxarılması mümkün olur ki, bu da standartlaşdırmanın innovasiyaya digər bir töhfəsi olmuş olur. Standartlaşdırmanın bu mərhələdə innovasiyaya mühüm bir

töhfəsi də ondan ibarətdir ki, müəssisələrin nümayəndələri standartın hazırlanması mərhələsində yeni ideyanın müzakirəsində iştirak etməklə həmin ideyanı tam mənimsəyir və sonradan innovasiyanı özündə əks etdirən standartı müəssisələrində asanlıqla tətbiq edə bilir [71, s.20, 83].

- İnnovasiyanın yayılması. Qeyd etdik ki, innovasiyanın yayılması onun işlənməsi qədər əhəmiyyətlidir. Bu yayılma ya innovasiyanın satışı, ya da onun digər mexanizmlərlə istehsalçılara çatdırılması ilə baş verir. Məhz standartlar innovasiyaların yayılması və istehsalçılara çatdırılması üçün ən effektiv mexanizm hesab olunur [71, s.22].
- Standartların qarşılıqlı əvəzlənməsinin və unifikasiya səviyyəsinin inkişafına təsiri. Standartların ən əhəmiyyətli səmərələrindən biri də məhsulun istehsalında istifadə olunan hissələrin və yarımfabrikatların qarşılıqlı əvəzlənməsini təmin etməklə növ müxtəlifliklərinin sayını azaltmasıdır. Bu isə bir istehsalçı tərəfindən buraxılmış innovativ məhsul hissəsinin digərləri tərəfindən asanlıqla istifadəsinə şərait yaradır [105, 109]. Bu isə onu göstərir ki, standartlar innovativ ideyaları özündə əks etdirməklə yanaşı, həmin ideyalar əsasında hazırlanmış texnologiyaların digərləri tərəfindən asanlıqla tətbiq edilməsinə səbəb olur ki, bu da istehsalçılara öz məsrəflərini azaltmaqda köməklik edir [4, s. 17].
- Standartların əqli mülkiyyət və patentin inkişafına təsiri. Standartlar əqli mülkiyyəti özünə daxil etdiyindən onun inkişafında böyük rola malikdir. Belə ki, standart hazırlanarkən əqli mülkiyyət hüquqları qorunmaq şərti ilə və lisenziya müqaviləsi bağlanılmaqla ixtiraçıdan yeni ideyalar alınır və standartda daxil edilir. Bu isə həmin ixtiraların əsasında yeni texnika və texnologiyaların yaradılması deməkdir. İnnovasiya bilavasitə elmi ixtiralardan asılı olduğundan standartlar patentlə innovasiya arasında körpü rolunu oynayır [71, s. 27, 73 111, s.468].

3. Beynəlxalq ticarətin inkişafı.

Standartlar beynəlxalq ticarətdə mövcud olan texniki maneələrin aradan qaldırılmasında mühüm rola malikdir. Standartlaşdırma beynəlxalq ticarətə

aşağıdakılar vasitəsilə təsir göstərir:

- ixrac edilməmişdən əvvəl məhsullar hər hansı xarici ölkənin milli standartına və ya beynəlxalq standartlara uyğun istehsal edilməli olur;
- istehsal edilən məhsulların texniki rəqlamentlərə və standartlara uyğunluğu qiymətləndirilir və sertifikatlaşdırılır;
- məhsullar idxal və ya ixrac edilərkən gömrük məntəqələrində sertifikatların tanınması və ya təkrar sertifikatlaşdırmadan keçirilməsilə idxalçı ölkəyə buraxılır.

Əslində müxtəlif ölkələrdə fərqli standartların və tələblərin mövcudluğu beynəlxalq ticarətə mənfi təsir edir. Standartlar beynəlxalq ticarətə müxtəlif ölkələrin standartları eyni beynəlxalq standart əsasında hazırlandıqda və uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin qarşılıqlı tanınması olduqda müsbət təsir göstərir [42, s. 17, 76].

Standartların hazırlanması zamanı hər bir ölkə öz milli xüsusiyyətlərini və maraqlarını nəzərə almağa çalışır. Belə ki, standartlar hazırlanarkən ölkənin inkişaf səviyyəsi, texniki və texnoloji imkanları, istehlakçıların tələbləri və digər xüsusiyyətlər nəzərə alınır. Hər ölkə öz inkişaf tempinə uyğun standart hazırladığından onların tətbiqi zamanı digər ölkələrin istehsalçıları üçün müəyyən problemlər yaranır. Məsələn, Almaniyanın hazırladığı standartlarda tələblər çox yüksək olur və Almaniyanın inkişafı tempinə uyğun olur. Bu isə nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələrin istehsalçılarının Almaniyaya məhsul ixracı etmək imkanının qarşısını alır. Çünki həmin müəssisələr Almaniya standartlarını qəbul etmək potensialına malik olmur və ya müəssisələr həmin standartları çox xeyli xərc çəkməklə qəbul etmək məcburiyyətində qalır. Alman müəssisələri isə zəif inkişaf etmiş ölkəyə məhsul ixrac etdikdə həmin ölkənin standartını tətbiq etmək, onun məhsulunun nəinki keyfiyyətini yüksəldir, hətta mövcud keyfiyyət səviyyəsinin aşağı salınmasına səbəb olur [58]. Digər tərəfdən, bir çox ölkələr daxili bazarı qorumaq və yerli istehsalçılara daha geniş imkanlar yaratmaq üçün idxal olunan məhsullara daha yüksək tələblər müəyyənləşdirir ki, bu da yerli və xarici firmalar arasında diskriminasiya yaradır. Odur ki, beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması üçün ayrı-ayrı ölkələr konkret məhsula

aid standartlarda əks olunan tələbləri eyniləşdirməyə çalışır və beləliklə, müxtəlif ölkələrdə bir məhsula aid fərqli tələblər irəli sürülmür. Buna nail olmaq üçün Ümumdünya Ticarət Təşkilatı üzv olmaq istəyən ölkələrdən mümkün qədər beynəlxalq standartlardan istifadə etməyi, bu mümkün olmadıqda hazırlanan milli standartın hər hansı bir beynəlxalq standartla uyğunluğunu təmin etməyi və eləcə də beynəlxalq standartların işlənməsində iştirak etməyi tələb edir [44, s.492, 52, s. 127].

Beləliklə, standartların harmonizasiyası müxtəlif ölkələrdə istehsal olunan məhsulların yaxınlıq dərəcəsini artırır və həmin məhsulların idxal-ixracı zamanı digər ölkədə asanlıqla qəbul olunmasına imkan yaradır. Nəticədə beynəlxalq ticarət prosedurları xeyli asanlaşır və istehsalçıların xərcləri azalır [115, s. 1003] .

Beynəlxalq ticarətə maneələr yaradan ən əsas amillərdən biri də uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, sınaq və s.) nəticələrinin qarşılıqlı tanınmaması və nəticədə məhsulun təkrar yoxlamadan və sertifikatlaşmadan keçirilməsidir. Ümumiyyətlə, beynəlxalq ticarətə uyğunluğun qiymətləndirilməsi aşağıdakı maneələri yaradır:

- istehsalçı tərəfindən məhsulun və ya keyfiyyət sisteminin uyğunluğunun bəyan edilməsi çox vaxt alıcı tərəfindən qəbul edilmir;
- məhsulun təkrar yoxlanması və ya sınağı aparılır ki, bu da əlavə vaxt və vəsait sərf olunmasına gətirib çıxarır;
- istehsalçıdan idxal olunan ölkə tərəfindən təsdiq edilmiş laboratoriyada öz məhsulunu sınaqdan keçirilməsi tələb edilir;
- ixracatçı ölkənin sertifikatlaşdırma sxemi əsasında məhsula verilən uyğunluq nişanı idxalçı ölkə tərəfindən uyğunluğun sübutu kimi qəbul edilmir;
- ixracatçı ölkənin istehsalçıdan idxal etdiyi ölkənin uyğunluq nişanını almaq tələb olunur;
- alıcı məhsulun digər ölkədən yüklənməsindən əvvəl məhsulun inspeksiyanı aparmaq üçün özünün nümayəndəsini və ya beynəlxalq inspeksiya firmasını təyin edir və s [62, s. 207].

Beləliklə, təkrar sınaq və sertifikatlaşdırma tələbləri istehsalçı və istehlakçılara əlavə xərclər yaradır. Eləcə də, təkrar sınağa sərf olunan vaxt məhsulun istehlakçılara

vaxtından gec çatmasına səbəb olur ki, bu da həmin məhsulların yerli məhsullara nisbətən rəqabət qabiliyyətliliyini aşağı salır. Bu problemləri həll etmək üçün uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin qarşılıqlı tanınması üzrə ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərinin bağlanması və beynəlxalq akkreditasiya qurumlarına üzvlük yolu ilə təkrar sınaq və sertifikatlaşdırma tələbləri aradan qaldırılır. Bu isə beynəlxalq ticarət üçün mühüm töhfə olur [69].

4. Xərclərin azaldılması və resurslardan səmərəli istifadə. Standartların tətbiqi xammal, əmək, material və digər maddi resurslardan səmərəli istifadə olunmasına, istehsal prosesinin optimal idarə olunmasına, unifikasiya olunmuş materiallardan istifadə olunmasına, artıq məsrəflərin aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır ki, bu da sonda məhsulun maya dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb olur [100].

5. İstehlakçıların məmnunluğunun və təhlükəsizliyinin təmin olunması. Qeyd etdiyimiz kimi standartların ən böyük faydalarından biri də istehlakçıları qane edəcək məhsul istehsalının təmin olunmasıdır. Belə ki, məhsul üçün standartlar hazırlanarkən istehlakçıların da rəyləri nəzərə alınır və bu standartın tətbiqi zamanı həmin istəklər məhsulda öz əksini tapmış olur. Müasir dövrdə sürətlə inkişaf edən menecment sistemi standartlarının da əsasını da, müştəri məmnunluğu və buna yönəlmiş fəaliyyət təşkil edir. Belə ki, həmin standartlar müəssisələr qarşısında tələb qoyur ki, mütəmadi olaraq müştərilər arasında sorğu keçirilsin və onların müvafiq məhsula olan təklif və iradları nəzərə alınsın. Bütün bunlar müştərilərlə məhsul istehsalçıları arasında qarşılıqlı etibarın yaranmasına gətirib çıxarır. Standartlar istehlakçılar üçün həm də zamanətvərici mexanizm rolunu oynayır. Yəni, istehlakçı özü məhsul alarkən əksər hallarda məhsulun keyfiyyətini özü müəyyənləşdirə bilmir və bu halda onlar həmin məhsulun standarta uyğun istehsal olunduğuna önəm verirlər. Əgər məhsul standartlara uyğun istehsal olunubsa, istehlakçı həmin məhsulun təhlükəsizliyinə və keyfiyyətinə əmin olur və bu, onun mühüm seçim meyarına çevrilir. Digər tərəfdən, standartlar istehlakçılar üçün zəruri informasiyaların məhsulların üzərində qeyd edilməsi tələbini irəli sürür ki, bu tələbin yerinə yetirilməsi istehlakçıların lazımi informasiya əldə etməsinə imkan verir.

Yuxarıda sadalanan səmərələrlə yanaşı, standartlar istehsalçıya, istehlakçıya və dövlətə aşağıdakı üstünlükləri də verir:

- bazara çıxış müddətini azaldır, çıxışı asanlaşdırır və yeni bazarlar formalaşdırır;
- işçilərin peşəkarlığını, bilik səviyyəsini və əmək məhsuldarlığını yüksəldir;
- müəssisənin davamlı inkişafına təkan verir;
- müəssisənin bazarın dəyişikliklərinə çevik uyğunlaşmasını təmin edir;
- məhsulların növ müxtəlifliyinin azaldılmasına və unifikasiya səviyyəsinin artmasına səbəb olur;
- tənzimləmə işinin səmərəli və bazarın tələblərinə uyğun təşkilinə təkan verir;
- əhalinin rifah halının yüksəlməsinə səbəb olur;
- şəbəkə effektləri yaradır, yəni bir standart müxtəlif istehsalçılar tərəfindən tətbiq edildiyindən həm bu istehsalçılar arasında, həm də onların müştəriləri arasında şəbəkənin formalaşmasına səbəb olur;
- dövlət, istehsalçı və istehlakçı arasında olan qarşılıqlı inamı artırır;
- vahid münasibətlər sisteminin və qarşılıqlı anlaşmanın formalaşdırılmasına təkan verir;
- ölkənin ixrac rəqabət qabiliyyətliliyinin artmasına və daxili bazarın qorunmasına kömək edir;
- tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirir və dövlətə nəzarətin daha səmərəli təşkilində yardımçı olur və s [38, 39, 60, 67, 94, 104, 120, 121].

Standartların yuxarıda qeyd olunan səmərələri onların keyfiyyət aspektlərinə aid edilir. İndi isə standartların səmərələrinə dair aparılmış empirik araşdırmalar əsasında standartların səmərələrinin kəmiyyət aspektlərinə toxunaq.

Belə ki, standartların səmərələri makro və mikro olmaqla təsnifləşdirilir. Alman Standartlaşdırma İnstitutu tərəfindən aparılan ekonometrik təhlillərdə standartların makroiqtisadi səmərələrinin müəssisələrin özləri üçün olan səmərələrdən daha çox olması faktı müəyyənləşdirilmişdir [48, s.29]. Digər nəticəyə əsasən standartlar innovasiyanın inkişafına patentlər qədər əhəmiyyətli təsir edir [48, s.22]. Standartların əhəmiyyəti haqqında onu demək kifayətdir ki, mallar üzrə beynəlxalq

ticarətin 80 faizi standartların təsirinə məruz qalır və buna uyğun olaraq ÜTT-nin fəaliyyətinin 80 faizi, OECD-nin fəaliyyətinin 50 faizi və APEC-in fəaliyyətinin 25 faizi standartlarla əlaqəlidir [62, s.27, 17, s. 4].

Avropa Birliyi ölkələrinin “Vahid Bazar (Single Market)” planının 80 faizi standartlara aiddir və standartların tətbiqi Avropa Birliyi ölkələrinin ixrac xərclərinin 2.5 faiz aşağı düşməsinə gətirib çıxarır ki, bu da milyardlarla dollara qənaət deməkdir. Digər hesablamalara görə, ABŞ-ın əsas ticarət tərəfdaşları ilə harmonizə edilmiş standartlardan istifadəsi 1 faiz artıqda bu ABŞ iqtisadiyyatına 6 milyard dollar səmərə verir [79, s.22]. Dünya Bankının 17 ölkənin 619 firması arasında apardığı sorğu zamanı müəyyən edilmişdir ki, firmaların ixracdakı uğurlarının 7 faizi standartlardan asılıdır [84, s. 37]. Standartlaşdırma Alman iqtisadiyyatına ildə 16,6 milyard və ya ÜDM-nin 1 faizi, İngiltərə iqtisadiyyatına isə 2,3 milyard gəlir verir [48, s. 29, 49, s. 58] . İngiltərədən 1948-2002-ci illər ərzində standartların tətbiqi əmək məhsuldarlığını 13 faiz yüksəldib [49, s.58]. Kanadada 1981-2004-cü illərdə standartlaşdırma əmək məhsuldarlığının 17 faiz artmasına səbəb olmuşdur ki, bu da real ÜDM-in artım tempinin 9 faiz yüksəlməsi deməkdir [53, s. 24, 54, s.12,]. Avstraliyada yerli standartların illik 1 faiz artımı ümumi iqtisadiyyatın məhsuldarlığının 0,17 faiz artımı ilə nəticələnir [50, s. 25]. Fransada aparılan qiymətləndirməyə əsasən, ümumi faktor məhsuldarlığının standartların həcminə elastikliyi 0,12-dir, bu isə o deməkdir ki, standartların həcmnin 1 faiz artımı ümumi faktor məhsuldarlığının 0,12 faiz artımı ilə nəticələnir. Fransada 1950-2007-ci illər üzrə standartlaşdırmanın ümumi faktor məhsuldarlığına təsiri 0,81 faizdir ki, bu da həmin dövr üzrə iqtisadi artımın 24 faizi deməkdir [46, s. 10]. Qeyd edilən ölkələr üzrə standartlaşdırmanın iqtisadiyyata təsirləri aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmişdir [46, s.14, 71, s.18, 86].

Cədvəl 1.1.

**Standartlaşdırmanın makroiqtisadi səmərələri ilə bağlı
inkişaf etmiş ölkələrdə aparılan araşdırma nəticələri**

Ölkə	Dövr	ÜDM-in orta artım tempi, %-lə	Standartlaşma- nın ÜDM-ə təhfəsi, %-lə	Standartlaşdırma- nın ÜDM-in artım tempindəki payı, %-lə	Standartlaşdırma- nın əmək məhsuldarlığında- kı payı, %-lə
Almaniya	1992-2006	1.1	0.8	27,3	30,1
Fransa	1950-2007	3.4	0.8	23,8	27,1
İngiltərə	1948-2002	2.5	0.3	11,0	13,0
Kanada	1981-2004	2.7	0.2	9,0	17,0
Avstraliya	1962-2003	3.6	0.8	21,8	-

Beynəlxalq təhlillər göstərir ki, standartlar o vaxt ölkə iqtisadiyyatı üçün səmərəli olur ki, müxtəlif ölkələrin standartları bir-biri ilə uyğunlaşdırılsın və eyni beynəlxalq standart əsasında hazırlansın. Əks halda, bir ölkənin standartı əsasında istehsal olunmuş məhsul digər ölkəyə yalnız həmin ölkənin standartı əsasında yenidən istehsal olunduqda ixrac oluna biləcək [53, s.42, 52, s. 51,77, 82, 86]. Deməli, hər ölkənin öz standartına uyğun istehsalçının istehsalatda dəyişiklik etməsi əhəmiyyətli miqdarda əlavə xərc yaradır və ixracın diversifikasiyası imkanlarını məhdudlaşdırır. Bu halda standartlar ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Məsələn, İngiltərə məhsulları Almaniya ixrac edildikdə İngiltərə istehsalçıları Alman standartlarını qəbul etmək üçün istehsalda müvafiq uyğunlaşdırmalar aparır və bununla əlavə əmək, kapital və maddi resurslar sərf olunur ki, bu da İngiltərə iqtisadiyyatına ildə 1.5 milyard dollar ziyan vurur [47, 87, s.1392, 88, s. 1301]. Dünya Bankının yuxarıda qeyd olunan araşdırması zamanı məlum olub ki, firmaların idxalçı ölkənin standartlarına cavab verməsi üçün çəkilən xərclər 1 faiz artdıqda, istehsal xərclərində bunun payı 0.06 faizdən 0.13 faizə yüksəlir. Eləcə də araşdırma zamanı məlum olub ki, Avropada idxalçı ölkənin standartlarına cavab vermək üçün firmalar orta hesabla ildə 425 min dollar vəsait xərcləyirlər ki, bu da illik dəyişən xərclərin 4.7 faizi deməkdir [84, s.43]. Eləcə də Avropa Birliyi ilə Kodeks Alimentarius standartları

arasındakı fərq Afrika məhsullarının 1989-1998-ci illər ərzində Avropa Birliyinə ixracını 64 faiz (670 milyon dollar) azaldıb [101, s. 32].

Dünya Bankının başqa bir araşdırmasına görə, standartlar müəssisələrin müxtəlif ölkələrə məhsul ixrac etmək imkanını 64 faiz məhdudlaşdırır [53, s.45]. Bütün bunlar sübut edir ki, hər ölkənin milli standartı eyni beynəlxalq standart əsasında hazırlanmalı və mümkün qədər uyğunlaşdırılmalıdır. Bu isə öz növbəsində milli standartlaşdırma sisteminin və milli standartların beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının nə qədər vacib olduğunu bir daha sübut edir.

Standartlar eyni zamanda innovasiyanın inkişafını əngəlləyə də bilər. Bunun necə baş verdiyini aydınlaşdıraraq. Əvvəldə qeyd etdik ki, yeni ideyalar və elmi-texniki nailiyyətlər standartlara daxil edilir, standartlar vasitəsilə istehsalçılar onları əldə edə bilirlər. Ancaq bir çox hallarda standartların hazırlanması uzun vaxt, bəzən illər tələb edir. Bu müddət ərzində həmin yeni ideya və ya texnologiya köhnəlir. Bu halda standartlaşma innovasiyanın vaxtında bazara daxil olmasını gecikdirir. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı uyğun olaraq standartların da həmin inkişaf tempinə uyğun hazırlanmasını və tətbiqini labüd edir. Digər tərəfdən mövcud standartların “yaşı” innovasiyanın inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, özündə innovasiyaları əks etdirən standart bir müddətdən sonra köhnəlir və həmin standart əsasında məhsul istehsalı nəinki innovasiyanı inkişaf etdirir, əksinə bu cür inkişafın qarşısını alır və istehsalçı yeni innovasiyaları tətbiq etməkdən məhrum edir. Çünki istehsalçı məhz məcburi və ya könüllü formada öz istehsalını həmin standartda uyğun təşkil etməli olur [71, s.30 98, s.797]. Bu halın baş verməməsi üçün standartlar mütəmadi şəkildə yenilənməli və elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərini özündə əks etdirməlidir. Standartlaşdırmanın innovasiyaya mənfi təsirlərinin baş verməməsi üçün, ilk növbədə, milli standartlaşdırma sistemi effektiv və operativ fəaliyyət göstərməli, standartları mümkün qədər qısa müddət ərzində hazırlamalı və standartları mütəmadi olaraq yeniləməlidir. Nəhayət, standartlaşmanın innovasiyaya mənfi təsirlərindən biri də ondan ibarətdir ki, istehsalçı bir standartı tətbiq etdikdə yeni innovasiyaların tətbiqi üçün həmin yeni innovasiyaları özündə əks etdirən standartı tətbiq etməli və beləliklə, istehsalatda zəruri dəyişikliklər edərək bir

standartdan başqa bir standarta keçməlidir. Bu isə innovasiyanın tətbiqinin çevikliyini məhdudlaşdırır və istehsalçını yeni innovasiyalar tətbiq etməkdə maraqsız edir. Eyni zamanda, istehsalçı özü müəyyənləşdirdiyi yenilikləri və texnologiyaları tətbiq etdiyi standartın tələblərindən kənara çıxmamaq məqsədilə həyata keçirə bilmir. Ancaq inkişaf etmiş ölkələrdə bu problemin də həlli tapılıb. Belə ki, məhsulların təhlükəsizliyinə dair tələbləri müəyyənləşdirən texniki rəqlamentlərdə yalnız məhsulların əsas təhlükəsizlik göstəriciləri öz əksini tapır və həmin əsas tələblərin təmin edilməsi könüllü standartların və ya istehsalçının özünün müəyyənləşdirdiyi həll yollarının üzərinə buraxılır. Bu halda istehsalçı konkret hansısa bir həll yolunu tətbiq etməyə məcbur edilmir və innovasiyanın tətbiqinin qarşısı alınmır. Könüllü standartlara gəldikdə isə əksinə, könüllü standartlarda innovasiyaların tətbiqi təşviq edilir və könüllü standartın tələblərinin təmin edilməsi üçün alternativ həll yollarının istifadəsinə icazə verilir.

İndi isə standartlaşdırmanın iqtisadi səmərələri haqqında şərh verək. Məlum olduğu kimi, standartlaşdırma özündə, əsasən, 3 mərhələni əhatə edən bir fəaliyyətdir – standartların hazırlanması və qəbulu, onların tətbiqi və tətbiqinə nəzarətin təşkili. Standartların iqtisadiyyata təsirindən bəhs olunarkən əsasən onların tətbiqindən əldə olunan səmərələri əhatə olunursa, standartlaşdırmada həm onların hazırlanması, həm qəbulu, həm də tətbiqi prosesinin iqtisadiyyata təsirlərindən bəhs olunur. Milli standartlaşdırma sisteminin iqtisadiyyatdakı rolu və əhəmiyyətini tam başa düşmək üçün, ilk növbədə, standartlaşdırmanın qeyd olunan mərhələlər üzrə iqtisadiyyata təsirlərinin təzahürləri araşdırılmalıdır. Bu vaxta qədər Azərbaycanda qeyd edilən formada standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı yeri təhlil olunaraq onun ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyəti müəyyənləşdirilməyib. Əvvəllər standartların obyektinə əsasən məhsullar və onlara dair texniki tələblər olduğundan, standartlaşdırmaya da daha çox texniki bir sahə kimi yanaşılırdı və bu iqtisadi tədqiqat predmeti qəbul edilmirdi. Ancaq tərifdən göründüyü kimi, indi standartlar istənilən fəaliyyət və ya onun nəticəsinə dair göstəricilərin optimal səviyyəsinin əldə edilməsini təmin edən tələbləri əhatə edir və fəaliyyət olaraq indi istənilən iqtisadi fəaliyyət, o cümlədən bankçılıq, turizm, telekommunikasiya və s. fəaliyyətlər də qəbul edilə bilər. Deməli,

hazırda standartlaşdırma hər hansı fəaliyyət və onun nəticələrinin mümkün ən yaxşı göstəricilər səviyyəsinə çatdırılmasını təmin edən iqtisadi fəaliyyətdir. Onun obyekt texniki, iqtisadi, ekoloji və digər ola bilər. Elm sahəsi kimi isə standartlaşdırma əhatə etdiyi obyektdən asılı olmayaraq araşdırılmalı və öyrənilməlidir. Ölkəmizdə standartlaşdırma obyektləri əsasən məhsullar və onların texniki parametrləri qəbul edildiyindən elm sahəsi kimi də daha çox texniki qəbul edilir.

Standartlaşdırmanın iqtisadiyyatdakı yerini başa düşmək üçün ona daxil olan fəaliyyətlər və onların hər birinin iqtisadi təzahürləri təsvir edilməlidir. Odur ki, standartlaşdırmaya daxil olan fəaliyyətləri standartların hazırlanması, onların tətbiqi və məhsulların standartların tələblərinə uyğunluğuna nəzarət mərhələləri üzrə təsnifləşdirərək onların iqtisadiyyatdakı yerini müəyyənləşdirək.

1. Standartların hazırlanması. Qeyd etdik ki, standartların hazırlanması mərhələsində, ilk növbədə, həmin standartın hazırlanmasının zərurəti müəyyənləşdirilir. Standartlar standartlaşdırma orqanları tərəfindən hazırlanır və zərurət də, əsasən, onlar tərəfindən müəyyənləşdirilir. Lakin onlar zərurəti müəyyənləşdirərkən standartların hazırlanmasında maraqlı olan tərəflərin rəyinə əsaslanırlar. Belə ki, standartlaşdırma orqanı ayrı-ayrı məhsul və ya xidmət üzrə texniki komitələr yaradır və həmin komitələrə maraqlı tərəfləri cəlb etməklə standartların hazırlanmasını təmin edir. Maraqlı tərəf kimi müəssisələr, istehlakçıların təmsilçiləri, dövlət orqanları, elmi-tədqiqat müəssisələri və ictimai təşkilatlar çıxış edə bilər. Hər maraqlı tərəfin isə standartın hazırlanmasında öz mənafeyi var. Belə ki, əsas maraqlı tərəflərdən biri olan müəssisələr yeni standartın hazırlanmasına ona görə təşəbbüs göstərirlər ki, müəyyən etdikləri yeni texnologiyalar əsasında və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalına imkan verən standartın hazırlanmasına nail olmaqla sonradan yalnız özləri həmin standart əsasında məhsul istehsal edə bilsinlər və bununla rəqiblərini üstələsinlər. Bunu, əsasən, iri müəssisələr həyata keçirir. Digər tərəfdən, müəssisələr köhnə standartların innovativ yeniliklərin tətbiqinə imkan verməməsini nəzərə alaraq həmin yeniliklər əsasında standartların hazırlanmasına təşəbbüs göstərirlər. Müəssisələr standartın hazırlanmasına təşəbbüs göstərməklə yanaşı, həm də həmin standartın hazırlanmasında iştirak etməkdə də maraqlı olurlar.

Bunun isə əsas 2 səbəbi mövcuddur. Birincisi, müəssisələr standartın hazırlanmasında maraqlı tərəf kimi iştirak etməklə rəqiblərinin çətinliklə təmin edə biləcəyi, özlərinin isə rahatlıqla tətbiq edə biləcəyi yüksək keyfiyyət tələblərinin həmin standarta daxil edilməsinə nail olurlar. İkincisi isə müəssisələrin nümayəndələri standartda digər maraqlı tərəflər (elmi müəssisələrin innovativ yenilikləri, müştərilərin gözləntiləri, dövlətin təhlükəsizlik tələbləri və s.) vasitəsilə müəyyənləşdirilmiş tələbləri müzakirələrdə iştirak etməklə öyrənir və bununla da sonradan həmin standartı öz müəssisələrində asanlıqla tətbiq edə bilirlər [72, s. 161, 83, s. 3-4].

Müəssisələr kimi digər maraqlı tərəflər də təmsil etdikləri qurumun maraqları çərçivəsində standartın hazırlanmasında iştirak edirlər. İstehlakçıların təmsilçiləri istehlakçıların məhsula dair tələb və gözləntilərini təqdim edir ki, bu da bazar iqtisadiyyatı üçün çox mühüm amil olan istehlakçının gözləntisinin istehsalçıya ötürülməsi və bunun əsasında da məhsulların istehsal edilməsinin təmin edilməsinə böyük töhfə verir. Bu isə müəssisələrin bazar araşdırmalarına çəkilən xərclərinə qənaət edilməsinə gətirib çıxarır. Deməli, standartların hazırlanması mərhələsinin iqtisadi təzahürlərindən biri istehlakçıların tələblərinin istehsalçılara ötürülməsinin təmin edilməsilə tələb və təklif arasında körpü funksiyasını oynamasından ibarətdir. Oxşar təzahür elmi-texniki müəssisələrin standartların hazırlanmasında iştirakında da özünü göstərir. Belə ki, həmin müəssisələr və ya konkret şəxslər öz elmi nailiyyətlərini və patentlərini satmaqla hazırlanan standartda elmi-texniki nailiyyətlərin nəzərə alınmasına nail olurlar. Bu mərhələnin iqtisadi təzahürlərinə gəldikdə isə onu deyə bilərik ki, bütün qeyd edilən proseslərə standartlaşdırma orqanı tərəfindən vasitəçilik edilir və adətən həmin orqan dövlət qurumu olur. Deməli, bu qurum həyata keçirdiyi fəaliyyətlə iqtisadi artımın keyfiyyət dəyişkənliyi, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliyinin artırılması, bazar tarazlığının yaradılması və məhsuldarlığın artırılması kimi makroiqtisadi göstəricilərə müsbət töhfə vermiş olur.

Onu qeyd edək ki, bu mərhələdə maraqlı tərəflər standartların hazırlanmasından müxtəlif cür təsirlənirlər. Müəssisələr üçün bu mərhələ də strateji əhəmiyyət kəsb edir və əsasən, işçilərini bu işə yönləndirərək əmək və üzvlük haqları ödəməklə investisiya qoyurlar. Elmi-tədqiqat müəssisələri, alimlər və yeni ideya sahibləri isə öz

intellektual mülkiyyətlərini satmaqla gəlir əldə edirlər. Digər maraqlı tərəflər isə təmsil etdikləri qurumun və ya benefisiarlarının maraqlarını təmin etmiş olurlar.

Daha sonra milli standartlaşdırma orqanı tərəfindən standartın mətni üzrə maraqlı tərəflər arasında konsensusun əldə edildiyi və bütün maraqlı tərəflərin razılığı olduğu təqdirdə standartlar qəbul edilir. Qəbul edilən standart haqqında özəl sektora məlumatın yayılması da bu mərhələyə aiddir. Qəbul edilmiş standartı əldə etmək istəyən istehsalçı onu müəyyən ödəniş etməklə əldə edir. Bu isə milli standartlaşdırma orqanının əsas gəlir mənbələrindən biridir. Nümunə üçün qeyd edək ki, Britaniya Standartlar İnstitutunun illik gəlirləri 220 milyon dollardır, onun 45 milyonu məhz standartların satışından əldə edilir [141].

2. Standartların tətbiqi. Standartlaşdırmanın iqtisadiyyata ən mühüm təsiri məhz standartların tətbiqi mərhələsində ortaya çıxır. Bu mərhələ özü 2 hissəyə bölünür: standartların müəssisələr tərəfindən tətbiqi və həmin müəssisələrin uyğunluq qiymətləndirilməsi.

Standartların tətbiqi müəssisələrin həmin standartların işlənməsində iştirak edən, standartları bilən mütəxəssislərinin və ya bu sahədə fəaliyyət göstərən konsaltinq (məsləhət) firmalarının köməyi ilə həyata keçirilir. Deməli, milli standartlaşdırma sisteminin iştirakçılarından biri də konsaltinq firmalarıdır. Hazırda ölkəmizdə 10-larla bu cür firmalar mövcuddur ki, onların fəaliyyətinin əsasını ayrı-ayrı standartlar üzrə müəssisələrə konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi təşkil edir.

Tətbiq edilən standartdan və ya texniki rəqlamentdən asılı olaraq onların tətbiqinə çəkilən xərclər də müxtəlif olur. Belə ki, standartın tələbləri nə qədər sərtdirsə və onun tətbiqi müəssisənin mövcud istehsal şəraitinə nə qədər çox dəyişikliklər gətirirsə, həmin standartın tətbiqi bir o qədər də çox xərc tələb edir. Nümunə üçün deyək ki, qida təhlükəsizliyinə dair ISO 22000 standartının tətbiqi təxminən 300-700 min ABŞ dolları investisiya tələb edir. Ancaq elə standartlar var ki, onların tətbiqi çox az vəsait tələb edir. Azərbaycanda milli standartların və texniki rəqlamentlərin daha yüksək tələbləri olan beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması onu deməyə əsas verir ki, həmin standartların gələcəkdə müəssisələr tərəfindən tətbiqi ölkə üçün milyardlarla əlavə investisiya qoyuluşu tələb edəcək.

Müəssisələr tərəfindən standartların tələbləri yerinə yetirildikdən sonra bu tələblərin təmin edildiyini sübut etmək üçün məhsul və xidmətin standartın tələblərə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi aparılır. Odur ki, standartlar tətbiq edildikdən sonra onlar üzrə uyğunluq qiymətləndirilməsi milli standartlaşdırma sisteminin dəyər zəncirinin növbəti halqasını təşkil edir. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi müvafiq dövlət orqanları, akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları və ya müəssisələrin özləri tərəfindən aparıla bilər. Göründüyü kimi, uyğunluq qiymətləndirilməsi onu aparan subyektdən asılı olaraq 3 hissəyə ayrılır və bunların hər birinin iqtisadiyyata müxtəlif cür təsirləri mövcuddur. Hər 3 subyekt standartlaşdırma sisteminin mühüm iştirakçısıdır. Bunlardan ikisi – dövlət və uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları bu fəaliyyətdən gəlir əldə edirlər və müəssisələr həmin subyektlərin əsas gəlir təminatçısıdır. Ancaq qeyd edək ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə əsasən dövlət orqanları göstərdikləri xidmətlərin müqabilində yalnız xidmətin göstərilməsinə çəkilən xərclər miqdarında rüsum tutmalıdır, yəni, göstərilən xidmət gəlir mənbəyi kimi müəyyənləşdirilməməlidir. Digər tərəfdən, beynəlxalq təcrübəyə əsasən uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətlərini dövlət özü yox, onun akkreditə etdiyi özəl və dövlət uyğunluğun qiymətləndirilməsi müəssisələri həyata keçirir. Ölkəmizin də Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü istiqamətində işlərin aparılması hər iki məsələ üzrə islahatların aparılması ilə nəticələnib. Odur ki, subyektlər içərisində əsas gəliri uyğunluğun qiymətləndirilməsi müəssisələri götürür. Ölkəmizdə təxminən 300-dən artıq uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanı fəaliyyət göstərir. Bu vaxta qədər həmin uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının bu fəaliyyətlərin göstərilməsindən əldə edilən gəlirlərinin həcmi müəyyənləşdirilməyib.

Uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətlərinə, əsasən, aşağıdakılar daxildir:

- akkreditasiya;
- sertifikatlaşma;
- sınaq;
- kalibrləmə;
- inspeksiya;

- qeydiyyat [61, s. 32, 90, s. 842, 135, 136].

Uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları yuxarıda qeyd edilənlərdən yalnız sertifikatlaşdırma, sınaq, inspeksiya və qeydiyyat fəaliyyətlərini həyat keçirir və bunun üçün həmin orqanlar milli akkreditasiya orqanı tərəfindən akkreditasiya olunmalıdır. Milli akkreditasiya orqanı uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının qeyd edilən xidmətlərin göstərilməsinə səriştəliliyini qiymətləndirir və bu xidmətlərin göstərilməsinə səlahiyyət verən akkreditasiya attestatı verir. Milli akkreditasiya orqanı uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarını həm keyfiyyət tələblərini əhatə edən və tətbiqi könüllü olan standartlar üzrə könüllü uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri üzrə, həm də məhsulların təhlükəsizliyinə dair tələbləri əks etdirən və tətbiqi məcburi olan texniki rəqlamentlər üzrə məcburi uyğunluq qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri üzrə akkreditə edə bilər. Milli akkreditasiya orqanı da uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının akkreditasiyasının müqabilində və onun akkreditasiya simvolundan istifadəyə görə haqq alır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu, milli akkreditasiya orqanının əsas gəlir mənbəyidir.

Uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları tərəfindən sertifikatlaşdırma məhsulların və xidmətlərin məcburi və könüllü tələblərə uyğunluğunu təsdiq etmək üçün aparılır. Bunun üçün onlar sınaq fəaliyyətini də həyata keçirirlər. Ancaq sınaq yalnız sertifikatlaşdırma məqsədi üçün deyil, müəssisələrin sifarişi əsasında məhsulların tələblərə uyğunluğunu təsdiq etmək üçün də aparıla bilər. İnspeksiya isə adətən alqı-satqı əməliyyatları zamanı satın alan müəssisənin sifarişi ilə satıcı müəssisənin məhsulunun kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin müqavilə şərtlərinə və standartlara uyğunluğunu qiymətləndirmək üçün aparılır. Elə bu səbəbdən də Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Yükləmədən əvvəl İnspeksiya adlı sazişi də mövcuddur və bu tip məsələləri tənzimləyir [133]. Ancaq inspeksiyanın digər növləri də mövcuddur.

Standartların tələblərə uyğunluğunun qiymətləndirilməsində ən qabaqcıl təcrübə müəssisələr tərəfindən özlərinin qiymətləndirməsi və tələblərə uyğunluğunu digər tərəflərin iştirakı olmadan bəyan etməsidir. Belə ki, müəssisələr tətbiq etdikləri standartların və ya texniki rəqlamentlərin tələblərinə uyğun olduqlarını uyğunluq

bəyannaməsi ilə təsdiq edirlər və bu bəyannaməyə sübutediciləri sənədlər əlavə edirlər [110, s. 42]. Bu təcrübədən istifadə müəssisələrə uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının cəlbinə çəkilən xərclərə qənaət etməyə imkan verir. Ancaq bu müəssisələrin etibarlılığına zamanətin olduğu və istehlakçı mədəniyyətinin yüksək olduğu ölkələrdə özünü doğruldur.

3. Standartların tələblərinə uyğunluğa nəzarət. Məhsulların tələblərə uyğunluğu təsdiq edildikdən sonra məhsulların istehsalatda və bazarda tələblərə uyğunluğuna nəzarəti aparılır. Uyğunluq sənədi (sertifikat, sınaq protokolu və s.) verildikdən sonra müvafiq dövlət orqanları (təhlükəsizlik tələbləri olduqda) və ya uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları mütəmadi şəkildə istehsalçı müəssisələrin ərazisinə yoxlama məqsədləri üçün gedir və müəssisələrin ilkin sertifikatlaşdırma tələblərini təmin etdiyinə nəzarət edir. Bu isə sahibkarların fəaliyyətinə və ümumilikdə, iqtisadiyyata ciddi təsir edən standartlaşdırma sisteminin mühüm elementlərindən biridir. Belə ki, bu yoxlama sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına həm mənfi, həm də müsbət təsir edə bilər. Nəzarət yoxlamaları nə qədər çox olarsa, bu, ölkədəki biznes mühitinə və müəssisələrin fəaliyyətinə mənfi təsir edir. Odur ki, dünya təcrübəsində bu cür nəzarət yoxlamalarının mümkün qədər liberallaşdırılması, istehsalata deyil, yalnız bazara nəzarətin dövlət tərəfindən aparılması, istehsalata nəzarətin uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına həvalə edilməsi kimi tendensiyalar müşahidə olunur [59, s. 47, 110, s.45]. Ancaq bu islahatlar sahibkarların xeyrinə olsa da, məhsulların standartların və texniki rəqlamentlərin tələblərinə uyğunluğunun təmin edilməsinə də yetərincə şərait yaratmalı və nəzarətin optimal səviyyəsini təmin etməlidir.

İstehsalata və bazarda məhsulların tələblərə uyğunluğuna nəzarətin aparılması dövlət orqanları tərəfindən uyğunsuzluğa görə cərimə və sanksiyaların tətbiqi ilə nəticələnə bilər ki, bu da müəssisələr üçün əlavə xərcdir. Ancaq bu müəssisələrə qarşı tətbiq edilmiş inzibati tədbirdir. İnzibati tədbirin digər iqtisadi təsiri ondan ibarətdir ki, müəssisəyə qarşı bu tip inzibati tədbirlərin tətbiq olunması və bu tədbirlərin ictimailəşdirilməsi həmin müəssisələrin bazar imicinə və alıcılarına təsir edir ki, bu da onların satışının ciddi azalması ilə nəticələnir. Yoxlamaların müsbət nəticələnməsi isə bunun əksinə olaraq müəssisələrin imicinin artmasına və satışının yüksəlməsinə

gətirib çıxarır. Odur ki, müəssisələr tələblərə uyğun məhsul istehsal etməyə çalışmalıdır ki, inzibati tədbirlərin yan effektlərindən təsirlənməsin.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən ardıcılıqla həyata keçirilən fəaliyyətlər nəticəsində müəssisələr standartları tətbiq edir və tələblərə uyğunluqlarını təmin edirlər. Bu mərhələyə qədər onlar investisiya qoyurlar və bundan sonra tələblərə uyğunluqlarını sübut etməklə bazarda rəqabət üstünlüyü əldə edirlər və artıq standartların tətbiqindən gəlir əldə etməyə başlayırlar.

1.3. Milli standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələblər

Milli standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələblər dedikdə əsasən Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Avropa Birliyi və standartlaşdırma üzrə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həmin təşkilatlara üzv olmaq üçün müəyyənləşdirilmiş tələblər nəzərdə tutulur. Hər hansı ölkə həmin təşkilatlara üzv olmaq istədikdə müəyyən edilmiş tələbləri yerinə yetirilməli olur. Standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq tələbləri iki cür təsnif etmək olar: standartlaşdırma sisteminin birbaşa özü ilə bağlı olan tələblər və standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq ticarətdə və ümumiyyətlə, iqtisadiyyatdakı təsirlərinin balanslaşdırılması və müsbət istiqamətə yönləndirilməsi ilə bağlı olan tələblər. Standartlaşdırma sisteminin özü ilə bağlı tələblər standartlaşdırma üzrə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu cür təşkilatlara misal kimi Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatını (İSO) və ixtisaslaşmış istiqamətlər üzrə Beynəlxalq Elektrotexniki Komissiyanı (İEC) və Beynəlxalq Telekommunikasiya Birliyini (İTU) qeyd etmək olar. Bu təşkilatların tələbləri əsasən üzvlük mərhələsində tətbiq edilir və mövcud standartlaşdırma sistemlərinə hər hansı prinsiplial dəyişikliklər gətirmir. Belə ki, beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatlarına üzvlüyün əsas məqsədi təşkilatlar tərəfindən hazırlanan könüllü beynəlxalq standartların hazırlanmasında iştirak etmək hüququnun əldə edilməsi və qəbul edilmiş beynəlxalq standartların milli standartlaşdırma sistemində sərbəst istifadə edilməsi (satılması və milli standart kimi qəbul edilməsi) olduğundan, tələblər də yalnız həmin təşkilatların işində iştirak prosedurları ilə əlaqəlidir. Odur ki, həmin

təşkilatlara üzvlük əsasən milli maraqların beynəlxalq standartlarda nəzərə alınması və milli standartların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması baxımından əhəmiyyətlidir [28]. Ancaq dissertasiyanın mövzusunə uyğun olaraq burada daha çox maraqlı olan milli standartlaşdırma sisteminin iqtisadi təsirlərinin balanslaşdırılmasına yönəlmiş beynəlxalq tələblərdir. Çünki bu tələblərin yerinə yetirilməsi mövcud standartlaşdırma sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklərlə nəticələnə bilər [19, s. 115]. Ümumilikdə götürsək, bu cür beynəlxalq tələblər müəyyənləşdirilərkən bir neçə iqtisadi məqsədlərə çatmaq hədəflənir ki, bu məqsədlər aşağıdakılardır:

- beynəlxalq ticarətdə texniki maneələrin aradan qaldırılması və malların daha sərbəst dövriyyəsinə şərait yaradılması;
- istehsalçılar tərəfindən texniki rəqlamentlərin və standartların tətbiqinə və onlara uyğunluğun qiymətləndirilməsinə çəkilən xərclərin, resursların və vaxtın azaldılması;
- malların idxal-ixracı zamanı onların gömrük məntəqələrində asanlıqla və vaxt itkisinə yol vermədən keçirilməsi;
- təhlükəsizlik məqsədləri ilə həyata keçirilən tənzimləmə tədbirləri ilə istehsalçıların fəaliyyətinə daha az müdaxilə edilməsi arasında balansın formalaşdırılması. Yəni, tənzimləmə tədbirləri məhsulların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə məhdudlaşdırılmalı və istehsalçılar üzərində əlavə bürokratik yük yaratmamalıdır.
- milli standartlaşdırma sisteminin bazasının bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında qurulması, yəni, bazarın tələb-təklif və azad rəqabət qanunu və dövlətin iqtisadiyyata daha az müdaxiləsi əsasında milli standartlaşdırma sisteminin formalaşdırılması;
- elmi-texniki nailiyyətlərin istehsalatda daha sərbəst tətbiqinə şəraitin yaradılması;
- şəffaflığın və obyektivliyin təmin edilməsi və s.

İrəlidə təsvir edəcəyimiz beynəlxalq tələblərdən də aydın olacaq ki, onlar məhz yuxarıda sadalanan məqsədlərə çatmağa xidmət edir. Beynəlxalq tələblər ölkələrin

həmin tələbləri müəyyənləşdirən təşkilatlara üzv olmaq istədiyi təqdirdə məcburi olur və yerinə yetirilmədiyi təqdirdə üzvlük də baş tutmur. Bu cür tələbləri müəyyənləşdirən bir neçə beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlar mövcuddur ki, bunlardan ən əsasları Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və Avropa Birliyi. Avropa Birliyi özü Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olduğundan onun tələbləri, əsasən, ÜTT-nin tələbləri ilə üst-üstə düşür. Ancaq Avropa Birliyinə üzv olan ölkələr arasında ticarəti daha da liberallaşdırmaq və malların sərbəst dövriyyəsini təmin etmək məqsədilə ölkələr qarşısında ÜTT-nin tələblərindən əlavə tələblər də müəyyənləşdirilir. Belə ki, Avropa Birliyinin texniki tənzimləmə, standartlaşdırma və uyğunluğun qiymətləndirməsi üzrə özünəməxsus modeli mövcuddur ki, üzv olmaq istəyən ölkələrdən milli sistemlərin həmin modelə uyğunlaşdırılması tələb olunur [99, s. 266]. Odur ki, bu bölmədə əvvəlcə ÜTT-nin, daha sonra isə Avropa Birliyinin tələblərini təsvir edək.

1.3.1. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tələbləri.

ÜTT-nin standartlaşdırma sisteminə dair tələbləri təşkilatın Ticarətdə Texniki Maneələr və Sanitariya və Fitosanitariya Tədbirləri haqqında Sazişlərində öz əksini tapmışdır [44, s. 476-520]. Ticarətdə Texniki Maneələr Sazişi (TBT) texniki tənzimləmə, standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma, akkreditləşdirmə və bu sahəyə aid olan digər məsələləri tənzimləyir. Sazişin əsas məqsədi standartların və uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarının beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanması və uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin qarşılıqlı tanınması yolu ilə beynəlxalq ticarətdə mövcud olan texniki maneələri azaltmaq, ticarətə çəkilən xərclərə və vaxta qənaət etməkdir [44, s.477].

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulların yalnız təhlükəsizliyi dövlət tərəfindən tənzimlənir, keyfiyyəti isə bazar özü tənzimləyir. Məhz bu səbəbdən ÜTT mövcud standartlaşdırma sistemlərini iki hissəyə ayıraraq yenidən formalaşdırılmasını tələb edir: məhsulların təhlükəsizliyinə dair məcburi tələbləri müəyyənləşdirən texniki tənzimləmə sistemi və məhsulların keyfiyyətinə dair könüllü tələbləri müəyyənləşdirən standartlaşdırma sistemi. Bir-biri ilə əlaqəli olsa da, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə texniki tənzimləmə sistemi ilə standartlaşdırma

sisteminin idarəolunması bir-birindən tamamilə ayrılır. Belə ki, dövlət texniki tənzimləmə sisteminin idarəolunmasını, müstəqil qurumlar isə standartlaşdırma sisteminin idarəolunmasını həyata keçirirlər. Məhz bu səbəbdən ÜTT-nin TBT Sazişinə görə normativ sənədlər də iki hissəyə ayrılır: standartlar və texniki rəqlamentlər. ÜTT-yə görə standartlar məhsulların keyfiyyət göstəricilərinə dair tələblər müəyyənləşdirir və tətbiqi könüllü xarakter daşıyır. Çünki bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulların keyfiyyətinə tələblər əsasən istehlakçılar tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bazarda müxtəlif keyfiyyətli məhsulların olması istehlakçılara öz gəlirlərindən asılı olaraq əlverişli hesab etdikləri keyfiyyəti seçməyə imkan verir. Keyfiyyət qiymətlə düz mütənasib olduğundan məhsulun keyfiyyəti nə qədər yüksəkdirsə, onun qiyməti də bir o qədər yüksək olur. Nəticədə keyfiyyət istehlakçılara mallardan birini seçmək imkanını verən könüllü məhsul xüsusiyyəti hesab edilmiş olur. Yəni, istehlakçının alıcılıq qabiliyyəti hansı səviyyədədirsə, o səviyyəyə uyğun keyfiyyəti olan məhsul alır və istehlakçının alıcılıq qabiliyyəti yüksəldikcə, bazar özü aşağı keyfiyyətli məhsulları dövryyədən sıxışdırıb çıxarır. Ancaq buna qədər istehlakçılar aşağı keyfiyyətli məhsulları seçmək hüququndan məhrum edilmir. İstehsalçılar isə marketinq siyasətlərinin tərkib hissəsi kimi, müştərilərində məhsulları haqqında daha yaxşı təəssürat yaratmaq üçün daha yüksək keyfiyyət tələbləri müəyyənləşdirən standartları könüllü şəkildə tətbiq edir və məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyini artırır. Məsələn, əgər hər hansı qida məhsulunun tərkibində vitaminin miqdarı azdırsa, ancaq məhsul təhlükəsizdirsə, ÜTT-yə görə dövlət vitaminə dair tələb müəyyənləşdirməklə həmin məhsulu bazardan çıxartmamalıdır.

ÜTT-nin əsas tələblərindən biri də yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinin ÜTT-nin Sanitariya və Fitosanitariya Sazişinin tələbləri əsasında tənzimlənməsi, yeyinti məhsullarına dair normaların müəyyənləşdirilməsi və tətbiqinin milli standartlaşdırma sisteminin tərkibindən çıxarılmasıdır. Ona görə də texniki rəqlamentlər yalnız qeyri-ərzaq məhsulları üçün hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir. Yeyinti məhsullarına dair texniki rəqlament yalnız onların qablaşdırılması, saxlanması, markalanması və daşınması məsələlərini əhatə edə bilər.

ÜTT-yə görə yeyinti məhsullarına dair məhz sanitariya və fitosanitariya norma və qaydaları hazırlanmalı, onlar məcburi şəkildə tətbiq olunmalıdır [44, s. 478].

ÜTT-nin TBT Sazişinin əsas tələblərindən biri də həm standartların, həm də texniki rəqlamentlərin hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları ilə bağlıdır. Burada məqsəd konkret məhsul üçün hər bir ölkənin müxtəlif texniki rəqlamentlərinin və standartlarının müəyyənləşdirdiyi tələblərin eyniləşdirilməsi yolu ilə sonradan bir ölkədə həmin normativ sənədlərə uyğun istehsal edilən məhsulun digər ölkələrə asanlıqla ixracına şəraitin yaradılmasıdır. Sazişə görə texniki rəqlamentlərin hazırlanması, qəbulu və tətbiqi zamanı aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır:

- milli rejim prinsipi;
- ən əlverişli ölkə prinsipi;
- beynəlxalq ticarətə lazımsız maneələrin yaradılmaması ;
- harmonizasiya;
- beynəlxalq standartlardan istifadə;
- ekvivalentlik və qarşılıqlı tanınma;
- şəffaflıq [44, s. 479].

Milli rejim prinsipinə əsasən, hər hansı məhsul üçün texniki rəqlament hazırlanarkən onun idxal olunan məhsullara müəyyənləşdirdiyi tələblər oxşar milli məhsullara qoyulan tələblərlə eyni olmalıdır [44, s. 479]. Yəni, milli məhsullara nisbətən idxal olunan məhsullara daha sərt tələblər müəyyənləşdirilməməlidir. Bu tələbin müəyyənləşdirilməsində məqsəd ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən xarici məhsullara daha sərt tələblərin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə həmin məhsulların idxalının məhdudlaşdırılması və beləliklə, texniki rəqlamentlərin qeyri-tarif tədbiri kimi daxili bazarın qorunmasında istifadə olunmasının qarşısının alınmasıdır. Yəni, məhsullara tələblər onların mənşəyinə görə deyil, təhlükəsizlik göstəricilərinə görə müəyyənləşdirilməlidir.

Ən əlverişli ölkə rejimi prinsipinə əsasən isə texniki rəqlamentlər hər hansı bir idxalçı ölkənin məhsuluna digər ölkələrin məhsulundan daha əlverişli rejim yaratmamalıdır [44, s. 479]. Yəni texniki rəqlamentdəki tələblər bütün idxalçı ölkələr üçün eyni olmalıdır. Burada da məqsəd iqtisadi və siyasi cəhətdən yaxın olan

ölkələrin texniki rəqlamentlərdə bir–birinə daha yumşaq, digərlərinə isə daha sərt tələblər müəyyənləşdirməsinin qarşısının alınmasıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, texniki rəqlamentlər hazırlanarkən onların ticarətə lazımsız maneələr yaratmasına imkan verilməməli və onlardan daxili bazarın qorunması vasitəsi kimi istifadə olunmamalıdır. Texniki rəqlamentlər qanuni məqsədlərə çatmaq üçün hazırlanmalıdır ki, bu məqsədlərdən insanların sağlamlığının və təhlükəsizliyinin qorunmasını, istehlakçıları aldadan hərəkətlərin qarşısının alınmasını və s. qeyd etmək olar. Digər tərəfdən, texniki rəqlamentlərdə məhsulların təhlükəsizliyinə dair tələblər lazım olandan daha sərt müəyyənləşdirilməməlidir. Çünki ÜTT-yə görə texniki rəqlamentlər qanuni məqsədlər üçün tələblər müəyyənləşdirdikdə beynəlxalq ticarətə lüzumlu maneələr, zəruri olandan daha sərt tələblər müəyyənləşdirdikdə isə lüzumsuz maneələr yaradır.

Sazişin əsas diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də məhsullara dair təhlükəsizlik tələblərinin eyniləşdirilməsi və beləliklə, həmin məhsullara dəyişiklik etmədən digər ölkələrə ixrac edilə bilməsi üçün milli texniki rəqlamentlərin və standartların eyni beynəlxalq standart əsasında hazırlanması ilə onların harmonizasiyasının təmin edilməsidir [44, s. 479]. Belə ki, beynəlxalq ticarətdə ən əsas problemlərdən biri ölkələrin məhsullara dair tələblərinin fərqlənməsi nəticəsində məhsulu hər yeni ölkəyə ixrac etmək üçün həmin ölkənin tələblərinə uyğun yenidən istehsal edilməsidir. Odur ki, ÜTT-yə görə milli texniki rəqlamentlər və standartlar mümkün qədər beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanmalıdır. Bəzən elə ola bilər ki, beynəlxalq standartı ölkədə iqtisadi, texnoloji və coğrafi səbəblərdən dolayı tam tətbiq etmək mümkün olmasın. ÜTT bunun aradan qaldırılması üçün üzv dövlətlərin beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatlarının işində və beynəlxalq standartların hazırlanmasında fəal iştirakını tələb edir ki, bununla ölkələr öz milli maraqlarının beynəlxalq standartlarda nəzərə alınmasına nail olsunlar və sonra da həmin beynəlxalq standartları daha asanlıqla öz ölkələrində tətbiq edə bilsinlər.

Müxtəlif ölkələrin məhsullara dair tələblərini müəyyənləşdirən normativ sənədlərin eyni beynəlxalq standart əsasında hazırlanması tam mümkün olmadıqda ÜTT üzv dövlətləri bir-birinin texniki rəqlamentlərinin müvafiq məhsula dair

təhlükəsizlik səviyyəsini təmin etdiyi halda ekvivalent kimi qəbul edilməsini tələb edir. Belə ki, əgər xarici ölkənin texniki rəqlamenti hər hansı məhsula dair milli texniki rəqlamentin müəyyənləşdirdiyi təhlükəsizlik səviyyəsini təmin edirsə, həmin ölkənin texniki rəqlamenti əsasında istehsal olunmuş məhsullar milli texniki rəqlamentin tələblərinə uyğun hesab edilməli və idxalına icazə verilməlidir. Burada da məqsəd idxal olunacaq məhsulların yenidən milli texniki rəqlamentə uyğun istehsal edilməsi tələbinin aradan qaldırılmasıdır.

Şəffaflıq ÜTT çərçivəsində ən mühüm prinsiplərdən biri olduğundan TBT Sazişində də bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Belə ki, üzvlər hazırlayacaqları texniki rəqlamentlər, standartlar və uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarının layihələrini ÜTT-nin üzv ölkələrinə rəy üçün təqdim etməli və verilən rəylər mümkün qədər nəzərə alınmalıdır. Texniki rəqlamentlərə üzv dövlətlərin rəy verməsi üçün ən azı 60 gün müddət verilməli, zərurət olduqda bu rəylər müzakirə edilməlidir. Yalnız maraqlı tərəflərlə razılaşdırıldıqdan sonra texniki rəqlament qəbul edilə bilər. Qəbul edilmiş texniki rəqlament qısa müddət ərzində dərc olunmalı və maraqlı tərəflərin həmin rəqlamenti asanlıqla əldə etməsi təmin olunmalıdır. Eləcə də qəbul olunan texniki rəqlamentin dərc olunması ilə qüvvəyə minməsi arasında münasib müddət (adətən 6 ay) müəyyənləşdirilməlidir ki, istehsalçılar o müddət ərzində öz istehsal proseslərini texniki rəqlamentin tələblərinə uyğunlaşdırmağa bilsinlər. Bütün bu şəffaflıq tədbirlərini həyata keçirmək üçün Saziş TBT Sorğu Mərkəzinin yaradılmasını tələb edir ki, bu Mərkəz həm yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə bağlı bildirişlərin göndərilməsi, həm də daxil olan sorğuların cavablandırılması işini həyata keçirir [27, 44, s. 491].

Uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, sınaq, inspeksiya və s.) prosedurları ilə bağlı Sazişdə bir çox tələblər irəli sürülür. İlk növbədə uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurları hazırlanarkən diskriminasiyaya yol verilməməli, beynəlxalq standartlardan istifadə olunmalı və lazım olduğundan daha sərt olmamalıdır. Qəbul edilən uyğunluğun qiymətləndirilməsi proseduru dərc edilməli və maraqlı tərəflərin istifadəsi üçün açıq olmalıdır [44, s. 488].

Uyğunluğun qiymətləndirilməsi ilə bağlı ən əsas tələblərdən biri məhsulların təkrar sertifikatlaşdırılmasının qarşısının alınması məqsədilə müxtəlif ölkələrin uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin qarşılıqlı tanınmasıdır. Belə ki, ÜTT-yə əsasən digər üzv dövlətlərdə həyata keçirilən uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarının onların öz prosedurlarından fərqlənməsinə baxmayaraq, əgər həmin prosedurlar tətbiq olunan texniki rəqlamentlərə və ya standartlara uyğunluq ilə bağlı onların öz prosedurlarının verdiyi qədər təminat verirsə, onların nəticələrinin qəbul olunmasını təmin etməlidirlər. Eyni zamanda üzvlər uyğunluq qiymətləndirilməsi nəticələrinin qarşılıqlı tanınmasını təmin etmək üçün ikitərəfli və çoxtərəfli qarşılıqlı tanınma sazişlərinin imzalanmasına cəhd etməli, eləcə də milli akkreditasiya orqanının regional və beynəlxalq akkreditasiya qurumlarına üzvlüyünə nail olmaqla həmin beynəlxalq qurumların üzvü olan digər dövlətlərin akkreditasiya orqanlarının akkreditə etdiyi uyğunluq qiymətləndirilməsi orqanlarının uyğunluq sənədlərini tanımasını təmin etməlidirlər. Bundan əlavə, Sazişdə uyğunluğun qiymətləndirilməsinin aparılması qaydalarına və şərtlərinə dair də tələblər müəyyənləşdirilir ki, bu tələblərin məqsədi uyğunluğun qiymətləndirilməsinin mümkün qədər qısa vaxt ərzində və istehsalçılar üçün daha az xərclərlə aparılmasını təmin etməkdir:

- uyğunluğun qiymətləndirilməsi mümkün qədər qısa vaxt ərzində və aşağı xərclərlə aparılmalıdır;
- uyğunluğun qiymətləndirilməsi müddəti əvvəlcədən dərc olunmalı və ya istehsalçının istəyi əsasında ona bu müddət haqqında əvvəlcədən məlumat verilməlidir;
- səlahiyyətli orqan qiymətləndirmənin nəticələrini mümkün qədər qısa müddət ərzində ərizəçiyə tam və dürüst tərzdə çatdırmalıdır ki, lazım olduqda düzəlişlər edilə bilsin;
- məlumat tələbləri uyğunluğu qiymətləndirmək və ödənişləri müəyyənləşdirmək üçün lazım olan məlumatlar ilə məhdudlaşdırılmalıdır;
- məhsullar barədə məlumatın məxfiliyinə əməl olunmalıdır və kommersiya sirləri qorunmalıdır;

- xarici və yerli mənşəli məhsullar üçün qiymətləndirməyə görə ödənişlər eyni olmalıdır, məkan faktorları istisna olmaqla (yəni, nəqliyyat xərcləri);
- əgər bir məhsulun müvafiq texniki rəqlamentlərə (standartlara) uyğunluğu qiymətləndirildikdən sonra dəyişdirilərsə, dəyişdirilmiş məhsul üçün uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurları məhsulun hələ də tələblərə cavab verməsi barədə uyğun etibarın mövcud olub-olmamasını müəyyən etmək üçün zəruri miqdarla məhdudlaşdırılmalıdır. Məsələn, məhsulun adı dəyişdirilsə, təkrar qiymətləndirmə aparılmamalıdır. Və ya məhsulun hər hansı hissəsi dəyişdirilərsə, ancaq həmin hissənin uyğunluq qiymətləndirilməsi aparılmalıdır [44, s. 488].

ÜTT-nin əsas tələblərindən biri də uyğunluğun qiymətləndirilməsində şəffaflığın təmin edilməsi və maraqların toqquşmasının qarşısının alınmasıdır. Belə ki, eyni bir qurum tərəfindən həm uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının akkreditasiyasının, həm də uyğunluğun qiymətləndirilməsinin aparılmasına icazə verilmir. Belə ki, bu öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə və digər uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına qarşı süni maneələrin yaradılmasına gətirib çıxarır.

Göründüyü kimi, Sazişin bütün müddəaları məhsulların daha asan ticarətinin təmin edilməsi üçün mövcud olan maneələrin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

1.3.2. Avropa Birliyinin tələbləri

Avropa Birliyində texniki tənzimləmə və standartlaşdırma sisteminin əsasını “Yeni Yanaşma” və “Qlobal Yanaşma” adlandırılan iki baza sənəd təşkil edir. 1985-ci ildə qəbul edilmiş “Yeni Yanaşma” sənədi texniki tənzimləmə və standartlaşdırmaya dair əsas prinsipləri, 1989-ci ildə qəbul edilmiş “Qlobal Yanaşma” isə məhsulların normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi qaydalarına dair tələbləri müəyyənləşdirir [45, s. 7]. Bundan əlavə, Avropa Birliyinin akkreditləşdirmə və məhsullara bazarda nəzarətin aparılması qaydalarına dair qərarı da mövcuddur ki, həmin qərarda Birlik ölkələrində vahid qaydaların tətbiq edilməsi və malların sərbəst dövriyyəsinin təmin edilməsi məsələləri öz əksini tapıb [70, s. 1] .

Avropa Birliyində məhsulların təhlükəsizlik göstəricilərinə dair məcburi tələblər müəyyənləşdirən normativ sənədlər direktivlər adlandırılır və onlar müvafiq məhsula dair yalnız əsas tələbləri müəyyənləşdirir. Əsas tələblər dedikdə müvafiq məhsulun əsas təhlükəsizlik göstəriciləri nəzərdə tutulur [45, s. 27]. Məsələn, elektron cihazlar üçün əsas tələblər ondan ibarətdir ki, onlar ətrafa normadan artıq elektromaqnit şüaları buraxmamalıdır. Ancaq direktivlərdə həmin şüaların normadan artıq olmaması üçün hansı tədbirlər görülməli olduğu əks etdirilmir. Digər mühüm məsələ isə ondan ibarətdir ki, Avropa Birliyində tələblər konkret məhsula görə yox, həmin məhsul sinfinin malik olduğu ümumi təhlükəsizlik göstəricinə görə müəyyənləşdirilir. Məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bütün elektron cihazlar üçün ortaq bir təhlükəsizlik göstəricisi onların ətrafa normadan artıq şüa buraxmamasıdır və bu göstərici Avropa Birliyində bir direktiv vasitəsilə tənzimlənir. Odur ki, Avropa Birliyində hər hansı məhsul istehsalçısı həmin məhsulun əsas təhlükəsizlik göstəricisinə dair bir neçə direktivləri tətbiq etməklə təhlükəsizliyi təmin etmiş olur. Bu səbəbdən Avropa Birliyində məcburi tətbiq olunan cəmi 40-50 texniki rəqlament (direktiv) mövcuddur [41, s. 16, 45, s. 10].

Avropa Birliyində direktivlərin əsas tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün Birlik ölkələrində harmonizə edilmiş standartlardan könüllü qaydada istifadə edilir. Harmonizə edilmiş standart dedikdə Avropa Standartlaşdırma Təşkilatı tərəfindən qəbul edilən və Birlik ölkələrində tətbiq edilən standart nəzərdə tutulur. Avropa Birliyində əsas tələblərin yerinə yetirilməsi üçün bir neçə könüllü standartda müxtəlif mexanizmlər müəyyənləşdirilir ki, istehsalçılar özləri həmin standartlardan hər hansı birini seçməklə əsas tələblərin yerinə yetirilməsini təmin edə bilərlər. Həmin istinad standartlarının siyahısı digər regionlardan fərqli olaraq Direktivdə yox, Avropa Birliyinin rəsmi bülletenində nəşr edilir və mütəmadi olaraq yenilənir [45, s. 28]. Əsas odur ki, direktivlərin əsas tələblərinə uyğunluq təmin edilsin. Avropa Birliyində bu yanaşmanın ortaya çıxmasının zərurəti ondan ibarətdir ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində elmi-texniki tərəqqi sürətlə inkişaf edir və istehsalçılar məhsullarının əsas tələblərə uyğunluğunu təmin edən yeni və innovativ metodlar müəyyənləşdirə bilirlər. Əgər direktivlər əsas tələblərin təmin edilməsi üçün yalnız

bir seçimi öz tərkibinə daxil etmiş olsa idi, onda elmi yeniliklərin və innovasiyaların tətbiqi mümkün olmayacaqdı. Məsələn, hər hansı bir materiala aid direktivdə əsas tələb kimi müəyyənləşdirilə bilər ki, həmin material müəyyən temperatura qədər yanmamalıdır. Ancaq bu cür yanmayan materialların hansılar olduğunu direktiv yox, müvafiq standartlar müəyyənləşdirir. İndi təsəvvür edək ki, hər hansı bir istehsalçı yeni bir plastik material kəşf edib ki, həmin temperaturda yandır. Bu material üçün də müvafiq standart mövcud deyil. Avropa Birliyinin “Yeni Yanaşma” sistemi həmin müəssisənin müvafiq laboratoriya sınaqları ilə həmin materialın qeyd edilən temperaturda yanmamasını sübut edən sənədə malik olduğu halda, direktivin tələbinin təmin edilməsi üçün həmin materialdan istifadə edərək uyğunluğun təmin edilməsinə imkan verir. Elmin sürətli inkişafı ilə yeni standartların hazırlanması prosesi paralel aparıla bilmədiyinə görə Avropa Birliyində qeyd edilən həll yolundan istifadəyə icazə verilir.

Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində isə Avropa Birliyinin siyasətinin əsasını “Qlobal Yanaşma” adlandırılan sənəd təşkil edir. Avropa Birliyinin bu sahədə də özünəməxsus modeli mövcuddur. Belə ki, Avropa Birliyində standartların tətbiqində istehsalçılara sərbəstlik verildiyi kimi, məhsulların direktivlərin tələblərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi sahəsində də sərbəstlik verilir. Uyğunluq qiymətləndirilməsi prosedurları modullara bölünür və müvafiq direktivdə həmin məhsulun daşdığı təhlükəsizlik riskinə görə istifadə oluna biləcək modullar öz əksini tapır ki, istehsalçı həmin modullardan birini seçməklə məhsulun direktivlərin tələblərinə uyğunluğunu təsdiq edə bilər. Avropa Birliyində istehsalçıların daha az xərc və vaxt sərf etməklə uyğunluğu təsdiq etməsinə şərait yaratmaq məqsədilə onlara aşağı riskli məhsulların ya istehsalçıların özü tərəfindən uyğunluğun qiymətləndirilməsi (istehsalçı bəyannaməsi) modulu əsasında, ya da sadəcə məhsulun üzərində müvafiq təhlükəsizlik məlumatlarını qeyd edilməklə uyğunluğunun təsdiq edilməsinə imkan verilir. Daha yüksək riskli məhsullar üçün isə akkreditə edilmiş sertifikatlaşdırma orqanları tərəfindən sertifikatın verilməsi tələb olunur. Eyni zamanda Avropa Birliyində direktivlərdə əks olunan əsas tələblərin yerinə yetirilməsi

üçün ISO 9001 standartını tətbiq etməklə uyğunluğun təsdiq edilməsinə icazə verilir [45, s. 31].

Avropa Birliyində uyğunluğu təsdiq edilmiş məhsulların bazarda təhlükəsizliyinə nəzarət sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. Əsasən ÜTT-nin prinsipləri əsasında qurulan bazara nəzarət sisteminin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Avropa Birliyində dövlət istehsalatda yox, yalnız bazarda məhsulların təhlükəsizliyinə nəzarəti həyata keçirir. İstehsalata nəzarəti isə həmin müəssisəni sertifikatlaşdıran orqanlar aparır [45, s. 47]. Avropa Birliyində bazara nəzarəti əsasən müvafiq məhsula cavabdeh sahə nazirlikləri həyata keçirir. Bəzi ölkələrdə isə sahə nazirlikləri ilə yanaşı, bazara nəzarət orqanları da mövcuddur ki, onlar da bir qisim məhsulların uyğunluğuna nəzarət edirlər.

Avropa Birliyində bazara nəzarətin əsas xüsusiyyəti ondadır ki, dövlət yalnız məhsulların təhlükəsizliyinə nəzarət edir və keyfiyyəti bazar özü tənzimləyir. Ancaq bununla yanaşı, Avropa Birliyində məhsullara dair minimum keyfiyyət tələbləri mövcuddur ki, məhsullar həmin minimum keyfiyyət tələblərinə cavab verməlidir. Bunun üçün məhsullar keyfiyyət səviyyəsinə görə siniflərə bölünür və insan istehlakı üçün yararlı olan məhsulların minimum keyfiyyət səviyyəsi təyin edilir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

2.1. Milli standartlaşdırma sistemi və onun idarəolunması

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın mövcud milli standartlaşdırma sistemi hələ də əsasən inzibati-amirlik sisteminin prinsipləri əsasında hazırlanan QOST standartları əsasında fəaliyyət göstərir. İnzibati-amirlik sistemində məhsulların istehsalı dövlət tərəfindən müəyyən edildiyinə görə onların hansı göstəricilər əsasında istehsal edilməsi də dövlət tərəfindən müəyyən edilirdi. Belə ki, elmi təhlillər əsasında məhsulların keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dair tələblər standartlar vasitəsilə müəyyənləşdirilirdi ki, məhsullar da həmin tələblərə uyğun istehsal olunurdu. Həmin dövrdə hazırlanan standartlar məhz bu prinsip əsasında məhsulların həm keyfiyyətinə, həm də təhlükəsizliyinə dair tələblər müəyyənləşdiribdir. Dövlət tərəfindən isə standartların tətbiqi məcburi qaydada müəyyənləşdirilərək müvafiq məhsullar məcburi sertifikatlaşdırılır və keyfiyyətinə dövlət nəzarəti aparılır. Odur ki, ölkəmizdə hələ də inzibati-amirlik sisteminin milli standartlaşdırma sisteminə dair qaydaları qüvvədədir. Bunun əsas səbəbi isə həm özəl sektorun müasir bazar prinsipləri əsasında liberal fəaliyyət qaydalarını tam mənimsəməməsi, həm də yeni bazar prinsiplərinə uyğun milli standartlaşdırma sisteminin qurulmasının uzun illər və əhəmiyyətli vəsait tələb etməsidir. Odur ki, bu uyğunlaşma tədricən və uzun müddət ərzində həyata keçirilir. Ölkəmizdə də artıq beynəlxalq sistemə keçid istiqamətində islahatlar aparılmaqdadır. Bu bölmədə nisbətən islahat aparılmış mövcud milli standartlaşdırma sistemini və onun idarəolunmasını təsvir edək.

Azərbaycanda hazırkı standartlaşdırma sistemi onilliklər ərzində formalaşmış və bugünkü sistemin hüquqi və normativ bazasını aşağıdakılar təşkil edir:

1. Standartlaşdırma sisteminin iştirakçılarının hüquqi əsaslarını, standartların işlənilib hazırlanması və tətbiqi qaydalarını təyin edən “Standartlaşdırma haqqında” Qanun.

2. Standartlaşdırma üzrə sənədlərin hazırlanması və tətbiqi qaydalarını müəyyənləşdirən və 6 baza standartdan ibarət olan Dövlət Standartlaşdırma Sistemi adlı sənədlər toplusu.

3. Standartlaşdırma üzrə normativ hüquqi aktlar.

4. Standartlaşdırma sisteminin əsasını təşkil edən milli, regional və beynəlxalq standartlar [16, 123].

Milli standartlaşdırma sisteminin təşkilati-funksional strukturuna aşağıdakılar daxildir:

- standartlaşdırma üzrə milli orqan (Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi);
- tikinti sahəsində standartları hazırlayan Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi;
- Azərbaycan Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutu;
- standartlaşdırma üzrə texniki komitələr;
- standartları işləyib hazırlayan digər qurumlar [123].

“Standartlaşdırma haqqında” Qanuna əsasən hazırda Azərbaycanda qanunla tənzimlənən standartlaşdırma üzrə normativ sənədlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət standartları;
- texniki-iqtisadi və sosial informasiya təsnifatları;
- sahə standartları;
- müəyyən edilmiş qaydada tətbiq olunan beynəlxalq (regional) və dövlətlərarası standartlar, normalar, qaydalar və tövsiyələr;
- texniki şərtlər;
- müəssisə standartları;
- elmi-texniki və mühəndis cəmiyyətlərinin və digər ictimai birliklərin standartları [2].

Adıçəkilən sənədlərdən dövlət standartları və texniki-iqtisadi informasiya təsnifatları Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən, digər normativ sənədlər isə aidiyyəti sahə nazirlikləri və təsərrüfat subyektləri tərəfindən hazırlanır və təsdiq edilir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən, milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunması və tənzimlənməsinə cavabdeh mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsidir (SMPDK). Milli standartlaşdırma sisteminin əsasını təşkil edən standartlaşdırma üzrə normativ sənədlər SMPDK tərəfindən milli iqtisadiyyatın ehtiyaclarına uyğun olaraq yaradılan texniki komitələr vasitəsilə və ya müvafiq beynəlxalq, regional və xarici dövlətlərin standartların qəbul etməklə işlənilir. SMPDK iqtisadiyyat üçün prioritet olan məhsul və xidmətlər üzrə hazırlanmalı normativ sənədlərə dair əvvəlcədən qiymətləndirmə apararaq müvafiq plan və proqramlar hazırlayır. Sonra həmin plan və proqramlar əsasında normativ sənədlər işlənir. Standartlaşdırma üzrə normativ sənədlər SMPDK-nın özü və ya onun tərkibində yaradılmış Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutu tərəfindən hazırlanır [123].

Hazırda ölkəmizdə keçmiş sovet dövlətlərini əhatə edən və Standartlaşdırma, Metrologiya və Sertifikatlaşdırma üzrə Dövlətlərarası Şura kimi fəaliyyət göstərən qurum tərəfindən hazırlanan QOST standartları qüvvədədir. Həmin QOST standartları konkret məhsullara dair həm təhlükəsizlik, həm də keyfiyyət tələbləri müəyyənləşdirir. Yeyinti məhsullarında isə bunlarla yanaşı sanitariya norma və qaydalar da öz əksini tapır. Ancaq bununla yanaşı beynəlxalq və regional standartlar əsasında milli standartlar da işlənilir. Milli standartlar isə məhsullara və xidmətlərə dair məcburi və tövsiyə xarakterli tələblər müəyyənləşdirir. Standartlaşdırma üzrə milli normativ sənədlər hazırlanarkən yaradılan texniki komitələrə aidiyyəti dövlət orqanlarının, özəl sektorun, istehlakçıların, ictimai təşkilatların və elmi müəssisələrin nümayəndələri cəlb olunur və bununla maraqlı tərəflərin rəy və təklifləri nəzərə alınır. Eyni zamanda, mövcud qanunvericiliyə əsasən, sahə nazirlikləri də müstəqil olaraq tələblərə uyğun sahə standartları hazırlaya bilirlər. Ancaq milli standart hazırlamaq üçün sahə nazirlikləri SMPDK ilə birlikdə texniki komitə yaradır və həmin komitənin vasitəsilə standartları hazırlayırlar. Yalnız hazırlanan bütün normativ sənədlər SMPDK tərəfindən təsdiq edildikdən sonra hüquqi status qazanır. Ümumiyyətlə, mövcud qanunvericiliyə əsasən, SMPDK-nın milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunmasına dair əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- dövlət standartları, texniki şərtlər, sahə standartları, texniki-iqtisadi və sosial informasiya təsnifatları, beynəlxalq (regional) və dövlətlərarası standartlar və standartlaşdırma üzrə normalar, qaydalar və tövsiyələr, xarici ölkələrin milli standartları, standartlaşdırma üzrə beynəlxalq (regional) və dövlətlərarası müqavilələr, habelə onların tətbiqi qaydaları haqqında rəsmi məlumatların dərcini təşkil etmək;

- texniki tənzimləmə və standartlaşdırma üzrə texniki normativ hüquqi aktların dövlət fondunu öz səlahiyyətləri daxilində idarə etmək və təkmilləşdirmək;

- məhsulların texniki normativ hüquqi aktların tələblərinə uyğunluğuna dövlət nəzarətini həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq sahədə fəaliyyətlərini əlaqələndirmək;

- məhsulların istehsalı, saxlanması, daşınması, işlərin yerinə yetirilməsi və xidmətlərin göstərilməsi zamanı texniki rəqlamentlərin, eləcə də onlarla qarşılıqlı əlaqəli olan dövlət standartlarının və ya texniki tənzimləmə və standartlaşdırma sahəsində digər texniki normativ hüquqi aktların məcburi tələblərinə, məhsul istehsalçısının məhsulun keyfiyyəti və təhlükəsizliyinə dair bəyan etdiyi göstəricilərə riayət olunmasına öz səlahiyyətləri daxilində dövlət nəzarətini həyata keçirmək;

- istehlak bazarının keyfiyyətsiz, təhlükəli və saxtalaşdırılmış mallardan qorunması məqsədi ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirləri həyata keçirmək;

- məhsulların (işlərin, xidmətlərin) uyğunluğunun qiymətləndirilməsi məqsədi ilə aparılan işləri əlaqələndirmək və onlara nəzarət etmək;

- məhsulların (işlərin, xidmətlərin) insanların həyatı, sağlamlığı, əmlakı və ətraf mühit üçün təhlükəsizliyi və keyfiyyəti, ölçmələrin dəqiqliyi və vəhdəti haqqında istehlakçıların tam və səhih informasiyaya malik olmalarının təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək;

- müvafiq texniki normativ hüquqi aktların hazırlanmasının və tətbiqinin, istehlakçıların bu barədə tam və səhih informasiya təminatının, standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görmək;

- digər icra hakimiyyəti orqanlarının, habelə təsərrüfat subyektlərinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının müvafiq sahə ilə bağlı fəaliyyətlərini əlaqələndirmək;

- hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən müvafiq sahədə texniki normativ hüquqi aktların məcburi tələblərinə əməl olunmasına öz səlahiyyətləri daxilində nəzarət etmək;

- Azərbaycan Respublikasının texniki normativ hüquqi aktlarının və ya Azərbaycan Respublikasında tanınan beynəlxalq, regional, dövlətlərarası və digər dövlətlərin standartlarının tələblərinə uyğun olmayan, insanın həyatı, sağlamlığı və əmlakına, habelə ətraf mühitə zərər vura bilən məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı, idxalı, satışa buraxılması, istifadəsi və icrasının qarşısının alınması məqsədi ilə öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görmək;

- istehlak bazarının texniki normativ hüquqi aktların tələblərinə cavab verməyən, qanunvericiliyə uyğun olaraq sertifikatlaşdırılmalı olan, lakin sertifikatlaşdırılmamış mallardan (işlərdən, xidmətlərdən) qorunması üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək;

- məhsulların (işlərin, xidmətlərin) və keyfiyyəti idarəetmə sistemlərinin sertifikatlaşdırılması üzrə aparılan işləri əlaqələndirmək və onlara nəzarəti həyata keçirmək;

- milli akkreditasiya sistemini yaratmaq, tətbiq etmək və təkmilləşdirmək, sınaq və kalibrlənmə laboratoriyalarının və uyğunluğun qiymətləndirilməsi (təsdiqi) orqanlarının akkreditasiyası üzrə işləri aparmaq və qanunvericiliyə uyğun olaraq onların fəaliyyətlərinə nəzarəti həyata keçirmək [6].

Göründüyü kimi, SMPDK standartlaşdırmaya dair normativ sənədlərin hazırlanması, onların icrasına nəzarət, sertifikatlaşdırma üzrə aparılan işləri əlaqələndirmək, məhsulların tələblərə uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirən digər dövlət orqanlarının fəaliyyətlərini əlaqələndirmək kimi həm icra, həm də əlaqələndirmə funksiyasına malikdir. Yəni milli standartlaşdırma sisteminin effektiv idarə olunmasına cavabdeh olan aparıcı dövlət orqanıdır. Ancaq bununla yanaşı digər dövlət orqanları da öz səlahiyyətləri daxilində milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunmasında müəyyən rola malikdirlər.

Müəssisələr tərəfindən standartların tətbiqini akkreditə edilmiş sertifikatlaşdırma orqanları həyata keçirir. Mövcud sistemə əsasən, demək olar ki, əksər məhsullar, o

cümlədən yeyinti məhsulları standartlara əsasən məcburi sertifikatlaşdırılır [7]. Belə ki, yeyinti məhsullarına dair uyğun olaraq fitosanitar, baytarlıq, gigiyenik sertifikatlaşdırma aparılmaqla yanaşı, eyni zamanda standartlara əsasən uyğunluq sertifikatlaşdırılması da aparılır. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, inspeksiya, sınaq və s.) orqanlarının akkreditasiyasını SMPDK-nın nəzdində yaradılmış Dövlət Akkreditasiya Xidməti həyata keçirir. Adıçəkilən xidmət həm dövlət, həm də özəl sertifikatlaşdırma orqanlarının akkreditasiyasını həyata keçirməklə dövlət adından həmin orqanlara məcburi sertifikatlaşdırma və digər funksiyaları həyata keçirmək səlahiyyəti verir. Deməli, digər dövlət orqanlarının nəzdində yaradılmış sertifikatlaşdırma və sınaq laboratoriyalarının da akkreditasiyasına həmin Dövlət Akkreditasiya Xidməti cavabdehdir. 2015-ci il ərzində SMPDK yanında Dövlət Akkreditasiya Xidməti tərəfindən Respublikanın 22 şəhər və rayonunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin müraciəti əsasında 115 uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanı akkreditasiya edilmişdir ki, onlardan da 80-i laboratoriyalar, 22-si oxşar məhsulların sertifikatlaşdırılması orqanları, 2-si personalın sertifikatlaşdırılması orqan, 6-sı inspeksiya orqanı, 5-i idarəetmə sistemlərinin sertifikatlaşdırılması orqanları təşkil etmişdir [33, s. 2].

Sertifikatlaşdırılmış məhsulların istehsalının standartların tələblərinə uyğunluğuna nəzarəti hazırda SMPDK, bazarda məhsulların standartların tələblərinə uyğunluğuna nəzarəti isə İqtisadiyyat Nazirliyi həyata keçirir [123, 128]. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, milli standartlaşdırma sisteminin ən mühüm tərkib elementlərindən biri istehsalata və bazara dövlət nəzarətinin aparılmasıdır. Çünki məhz bu mərhələ vasitəsilə məhsulların təhlükəsizliyi və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi təmin edilir. Adıçəkilən iki qurum standartların tələblərinə riayət olunmasına nəzarət edən aparıcı dövlət orqanlarıdır. SMPDK-nin tərkibində yaradılmış Standartlaşdırma və Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Nəzarəti Xidməti istehsalatda, demək olar ki, bütün məhsulların müvafiq normativ tələblərə uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirir. Qanunvericiliyə əsasən, Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Nəzarətinin funksiyaları aşağıdakılardan ibarətdir [6]:

- dövlət metroloji nəzarəti həyata keçirir;

- istehlak bazarının keyfiyyətsiz, təhlükəli və saxtalaşdırılmış mallardan qorunması məqsədi ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin edir;

- məhsulların istehsalı, saxlanması, daşınması, işlərin yerinə yetirilməsi və xidmətlərin göstərilməsi zamanı texniki rəqlamentlərin, eləcə də onlarla qarşılıqlı əlaqəli olan dövlət standartlarının və ya texniki tənzimləmə və standartlaşdırma sahəsində digər normativ sənədlərin məcburi tələblərinə, məhsul istehsalçısının məhsulun keyfiyyəti və təhlükəsizliyinə dair bəyan etdiyi göstəricilərə riayət olunmasına dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir;

- çəkilib (ölçülüb) qablaşdırılmış mallar üzərində dövlət metroloji nəzarətin həyata keçirilməsini təmin edir;

- texniki normativ hüquqi aktların və ya Azərbaycan Respublikasında tanınan beynəlxalq, regional, dövlətlərarası və digər dövlətlərin standartlarının tələblərinə uyğun olmayan, insanın həyatı, sağlamlığı və əmlakına, habelə ətraf mühitə zərər vura bilən məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı, idxalı, satışa buraxılması, istifadəsi və icrasının qarşısının alınması məqsədi ilə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir;

- istehlak bazarının texniki normativ hüquqi aktların tələblərinə cavab verməyən, qanunvericiliyə uyğun qaydada sertifikatlaşdırılmalı olan, lakin sertifikatlaşdırılmamış mallardan (işlərdən, xidmətlərdən) qorunması üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin edir;

- istehlak məhsullarının (xidmətlərin, işlərin) keyfiyyəti və təhlükəsizliyi üzrə tələblərin pozulması haqqında istehlakçıların müraciətlərinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxır, müvafiq təşkilatlara, hüquqi və fiziki şəxslərə icrası məcburi olan göstərişlər verilməsi üçün müvafiq tədbirlər görür;

- məhsulların (işlərin, xidmətlərin) normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğunu müəyyən etmək üçün qüvvədə olan normativ sənədlərə müvafiq olaraq sınaq nümunələrini əvəzsiz qaydada seçib götürür, sınaq nəticəsində istifadəyə yararlılığını itirməmiş məhsul nümunəsinin təsərrüfat subyektinə qaytarılmasını təmin edir;

- məhsullarda (işlərdə, xidmətlərdə) aradan qaldırılması mümkün olmayan qüsurlar aşkar edildikdə, həmin məhsulun (işin, xidmətin) istehsalının və ya satışa buraxılmasının qadağan edilməsi ilə bağlı tələbnamə verir;

- texniki normativ hüquqi aktların tələblərinə cavab verməyən, saxlama və yararlılıq müddəti bitmiş məhsulların götürülməsi, zərərsizləşdirilməsi və ya məhv edilməsi ilə bağlı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirlər görür;

- texniki normativ hüquqi aktların tələblərini, metroloji qayda və normaları pozan və ya dövlət nəzarətini həyata keçirən dövlət müfəttişinin qərarını və yazılı göstərişlərini yerinə yetirməyən şəxsləri Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati məsuliyyətə cəlb edir;

- aşkar edilən pozuntular təsərrüfat subyektləri tərəfindən aradan qaldırılanadək müvafiq tələblərə cavab verməyən istehlak məhsullarını istehsal və ya realizə edən təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinə verilmiş xüsusi razılıq (lisenziya) və digər təsdiqedici sənədlərin qüvvəsinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi məqsədi ilə müvafiq dövlət orqanlarına təqdimat verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi qarşısında məsələ qaldırır;

- metroloji qayda və normalara uyğun olmayan ölçmə vasitələrinin istismarı, istehsalı və satışının qadağan edilməsi ilə bağlı tədbirlər görür;

- təsərrüfat subyektləri haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dəqiq məlumat əldə edir, keyfiyyətsiz və standartların tələblərinə cavab verməyən məhsul istehsalçılarını müəyyən etmək üçün aidiyyəti dövlət orqanları ilə birgə iş aparır;

- texniki normativ hüquqi aktların tələblərinə cavab verməyən, insanın həyatı, sağlamlığı və əmlakına, habelə ətraf mühitə zərər vura bilən xarici məhsul və xidmətlərin idxalının qadağan edilməsi ilə bağlı təkliflər verir [6].

Göründüyü kimi, Dövlət Nəzarəti Xidmətinin birbaşa funksiyası istehsal olunan malların tələblərə uyğunluğunun təmin edilməsidir. Xidmət tərəfindən 2015-ci ilin on ayı ərzində sahibkarlıq subyektlərində dövlət nəzarətinin aparılması üçün ümumilikdə 1617 qərar verilmişdir. Dövlət nəzarəti qaydasında aparılan yekunlaşmış

yoxlamaların 855-i yəni, 53 faizi ərzaq məhsullarının, 474-ü təxminən 29.3 faizi qeyri-ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dövlət nəzarəti, 288-i isə yəni, 17.8 faizi dövlət metroloji nəzarətə aid olmuşdur.

Aparılmış yoxlamalar zamanı 980 təsərrüfat subyektində standartların, metroloji norma və qaydaların tələblərinin pozulması halları aşkar edilərək barələrində qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş tədbirlər görülmüş, aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması üçün müddət müəyyən etməklə müəssisələrə 980 məhdudlaşdırıcı qərar verilmişdir.

SMPDK yanında Texniki Tənzimləmə və Standartlaşdırma üzrə Dövlət Nəzarəti Xidməti tərəfindən ötən il ərzində ümumilikdə istehlak bazarından sınaqların aparılması üçün 273 adda, bunlardan 137 adda yerli məhsullar, 136 adda isə xarici ölkələrin istehsalı olan müxtəlif növ məhsullardan nümunələr seçilərək müvafiq laboratoriyalara təqdim edilmişdir. Bu məhsul çeşidlərinə müxtəlif adda ərzaq məhsullarından alkoqolsuz və alkoqollu içkilər, ət və ət məhsulları, süd və süd məhsulları, unlu və şəkərli qənnadı məmulatları, konservləşdirilmiş məhsullar, qeyri-ərzaq məhsullarından isə diş pastaları, yuyucu və təmizləyici vasitələr, maye və bərk halda olan sabunlar, boyalar, avtomobil yağları, avtomobil benzinləri və dizel yanacaqları və s. aid olmuşdur. Təqdim edilmiş məhsullardan 222 adda məhsul standartın tələblərinə cavab vermiş, 51 adda məhsullar isə standartın tələblərinə cavab verməmişdir.

“Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 20 oktyabr tarixli 1410-IVQ nömrəli Qanununun tətbiqi və sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dövlət tənzimlənməsinə dair əlavə tədbirlər barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 oktyabr 2015-ci il tarixli Fərmanının icrasını təmin etmək məqsədilə Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin kollegiyasının 20 oktyabr 2015-ci il tarixli Qərarına əsasən Komitə yanında Texniki Tənzimləmə və Standartlaşdırma üzrə Dövlət Nəzarəti Xidməti tərəfindən yoxlamaların aparılması dayandırılmışdır [33, s.3]. Göründüyü kimi

Dövlət Nəzarəti Xidmətinin yoxlama fəaliyyətləri, əsasən, yeyinti məhsulları və onlarla əlaqəli fəaliyyət sahələrini əhatə edib.

Qeyd etdiyimiz kimi, İqtisadiyyat Nazirliyinin tərkibində yaradılan Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti isə bazara daxil olan məhsulların normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğuna nəzarəti həyata keçirir. Bu qurum öz səlahiyyətləri daxilində aşağıdakı funksiyalara malikdir:

- istehlakçıların hüquqlarını müdafiə etmək, ticarət, ictimai iaşə, məişət və digər növ xidmət sahələrində mövcud norma və qaydalara riayət olunmasına, istehlak bazarında malların (işlərin, xidmətlərin) keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dövlət nəzarətini həyata keçirmək, bu sahədə qanun pozuntularının aradan qaldırılması ilə bağlı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək, zəruri hallarda aşkar edilmiş nöqsan və qüsurların aradan qaldırılması ilə əlaqədar aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdimatlar vermək;

- standartların və digər normativ sənədlərin tələblərinə cavab verməyən, insanların həyatı və sağlamlığı, ətraf mühit üçün təhlükə yaradan, qanunvericiliyə uyğun olaraq sertifikatlaşdırılmalı olan, lakin sertifikatlaşdırılmamış, mənsəyi məlum olmayan, saxlanma və yararlılıq müddəti ötmüş malların (işlərin, xidmətlərin) satışının (icrasının) qarşısını almaq və belə malların (işlərin, xidmətlərin) satışı (icrası) ilə məşğul olan şəxslər barəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək;

- buraxılması və ya satılması qadağan olunmuş malların satılmasına, malların saxlanması və ya satışı zamanı mal qonşuluğunun və satılmış malların dəyişdirilməsi və ya geri qaytarılması qaydalarının pozulmasına qarşı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək;

- öz səlahiyyətləri daxilində taxıl məhsullarının keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə dövlət nəzarətini həyata keçirmək, onların keyfiyyətinin müəyyən edilmiş qaydada təyin edilmiş ixtisaslaşdırılmış laboratoriyalarda vahid metodika əsasında qiymətləndirilməsini təmin etmək;

- tabeliyindəki hüquqi şəxs olan qurumlar vasitəsilə malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi üzrə ekspertizalar keçirmək, onların nəticələrini təsdiq edən sənədlər (mənşə sertifikatı) vermək;

- Avropa İttifaqı ölkələrinə ixrac edilən yeyinti məhsullarının istehsalı və emalı müəssisələrində infrastruktur və məhsulların təhlükəsizlik meyarları üzrə ekspertizalar keçirmək, müəssisələrə təsdiqedici kod nömrələri və ixracatçılara ekspertizanın nəticələrini təsdiq edən sənədlər vermək (o cümlədən keyfiyyət sertifikatı), həmin məhsulların keyfiyyətinə nəzarət sistemini tətbiq etmək, istehsal və emal müəssisələrinin reyestrini aparmaq və Avropa İttifaqının bu sahədə müvafiq tələblərinin icrasını həyata keçirmək [9, 125].

2015-ci ildə Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti tərəfindən mənşəyi məlum olmayan, saxlama müddəti ötmüş, qanunvericiliyə uyğun olaraq sertifikatlaşdırılmalı olan, lakin sertifikatlaşdırılmamış, etiketlənməsi, keyfiyyət və təhlükəsizlik göstəriciləri normativ sənədlərin tələblərinə uyğun olmayan keyfiyyətsiz və təhlükəli ərzaq və qeyri-ərzaq mallarının satışının qarşısının alınması, ictimai iaşə və digər xidmət obyektlərində mövcud norma və qaydalara riayət edilməsinə, eyni zamanda qiymət intizamına əməl olunmasına nəzarət məqsədi ilə hesabat dövründə 2602 obyektə nəzarət tədbiri həyata keçirilmişdir. Bu obyektlərin ümumilikdə 1870-də qanun pozuntusu aşkar edilmişdir. Qanun pozuntularına yol vermiş sahibkarlıq subyektləri barəsində Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən inzibati qaydada tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə hesabat dövründə ümumilikdə 1908 qərar qəbul edilmişdir (o cümlədən əvvəlki dövrdə aparılmış yoxlamaların nəticələri üzrə 51 qərar). Barəsində qərar qəbul edilmiş 631 təsərrüfat subyektinə ümumilikdə 947.0 min manat (o cümlədən əvvəlki dövrdə aparılmış yoxlamaların nəticələri üzrə 12 təsərrüfat subyektinə 20.5 min manat) məbləğində inzibati cərimə tətbiq edilmiş, 1277 təsərrüfat subyektinə (o cümlədən əvvəlki dövrdə aparılmış yoxlamaların nəticələri üzrə 39 qərar) xəbərdarlıq olunmuşdur. Aparılan nəzarət tədbirləri zamanı ticarət, ictimai iaşə, məişət və digər növ xidmət fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektləri tərəfindən saxlama müddəti ötmüş və normativ sənədlərin tələblərinə

cavab verməyən, mənşəyi bəlli olmayan malların satışı, malın ölçüsünə, çəkisinə, hesabına dair istehlakçıların aldadılması və s. pozuntulara yol verilməklə istehlakçıların hüquqlarının pozulduğu aşkar olunmuşdur. Həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri nəticəsində saxlama müddəti ötmüş, qanunvericiliyə uyğun olaraq sertifikatlaşdırılmalı olan, lakin sertifikatlaşdırılmamış, etiketlenməsi, keyfiyyət və təhlükəsizlik göstəriciləri normativ sənədlərin tələblərinə uyğun olmayan ümumilikdə 18.8 ton ərzaq və 0.5 ton qeyri-ərzaq mallarının satışı dayandırılmışdır. Taxılçılıq subyektlərində və çörək istehsalı müəssisələrində taxıl məhsullarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyi qaydalarına riayət edilməsinin yoxlanılması üçün 45 obyektə nəzarət tədbiri həyata keçirilmişdir. Bu obyektlərin ümumilikdə 23-də qanun pozuntusu aşkar edilmişdir [35, s. 82-83, 125].

Yuxarıda qeyd edilən qurumlarla yanaşı, tikinti materiallarına dair standartların hazırlanmasını Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi, onların təhlükəsizliyinə nəzarəti isə Fövqəladə Hallar Nazirliyi həyata keçirir. Yeyinti məhsullarına dair normativ sənədlər isə Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Səhiyyə Nazirliyi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və həmin məhsulların tələblərə uyğunluğuna adıçəkilən dövlət orqanları tərəfindən öz səlahiyyətləri daxilində nəzarət həyata keçirilir. Eyni zamanda, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Baytarlıq Nəzarəti üzrə Dövlət Xidməti heyvan və heyvan mənşəli məhsullara, Fitosanitar Nəzarət üzrə Dövlət Xidməti isə bitki və bitki mənşəli məhsullara nəzarət edirlər [10, 15].

Yuxarıda qeyd edilənlərdən əlavə, aidiyyəti sahə nazirlikləri var ki, onlar da öz səlahiyyətləri daxilində milli standartlaşdırma sisteminin tərkibində fəaliyyət göstərirlər. Belə ki, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ətraf mühitin mühafizəsi məqsədilə ekoloji standartların hazırlanması, eləcə də müəssisələrin həmin standartların tələblərinə uyğun fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi isə turizm xidmətləri üzrə standartların hazırlanması və həmin standartlar əsasında turizm obyektlərinin qiymətləndirilməsini aparır. Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi isə nəqliyyat vasitələrinə, rabitə və informasiya texnologiyalarına dair standartların hazırlanması, eləcə də rabitə və

informasiya texnologiyaları məhsullarının sertifikatlaşdırılması funksiyasını həyata keçirir [36]. Ancaq bütün sahə nazirlikləri normativ sənədlərin hazırlanması fəaliyyətlərini Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi ilə koordinasiya edirlər.

2.2. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə

uyğunlaşdırılması istiqamətində aparılan islahatlar

Hazırda standartlaşdırma ölkəmizin sosial-iqtisadi siyasətinin vacib amili olmaqla, ədalətli rəqabətin, innovasiyaların inkişafına, ticarətdə texniki maneələrin azaldılmasına, vətəndaşların sağlamlığı, əmlak və həyatının təhlükəsizliyi səviyyəsinin yüksəlməsinə, istehlakçıların maraqlarının müdafiəsinə, ətraf mühitin və hər növ ehtiyatların qənaətlə istifadəsinə təkan verir. Standartlaşdırmanın artan rolu və prinsipləri iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərə və hazırkı beynəlxalq təcrübəyə uyğun olmalıdır. İqtisadi əlaqələrin qloballaşması həm standartlaşdırma sisteminin inkişafını, həm də dərin islahatları və texniki tənzimləmə sisteminə keçidi zəruri edir.

Son illər qeyd edilən zərurətlərdən dolayı milli standartlaşdırma sistemində islahatlar aparılır. Aparılan islahatların əsas məqsədi texniki tənzimləmə vasitəsi ilə iqtisadi rəqabətin təmin edilməsi, sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasıdır. İslahatların əsasını Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü və Avropa Birliyinə inteqrasiya, eləcə də standartlaşdırma sisteminə dair beynəlxalq təcrübələrə uyğunlaşma təşkil edir. Aparılan islahatlar aşağıdakılara nail olmağa imkan yaradacaqdır:

- özəl sektor tərəfindən daxili və xarici bazarlara çıxarılan məhsulun, iş və xidmətlərin təhlükəsizliyinin, keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanan texniki rəqlamentlərə və standartlara uyğun istehsal edilən və sertifikatlaşdırma nəticələri xaricdə tanınan məhsulların asanlıqla digər ölkələrə ixracının təmin edilməsi;

- iqtisadi, ekoloji, elmi, texniki və texnologiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- resursların səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi;
- iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əldə olunmuş innovasiya, texnologiya, bilik və təcrübələrin mübadiləsinə təkan verilməsi.

Milli standartlaşdırma sistemində islahatların aparılması və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması Azərbaycanın strateji sənədlərində də öz əksini tapıb. Belə ki,

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında daxili bazarın təhlükəli məhsullardan qorunmasında, ticarətdə texniki maneələrin aradan qaldırılmasında və sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyəti böyük olan standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması, təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulub [1, 127]. Bundan əlavə, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda yeyinti məhsullarının keyfiyyətinə nəzarətin, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə, bununla bağlı qanunvericilik bazasına müvafiq dəyişikliklərin edilməsinə, milli standartların beynəlxalq tələblərə tam uyğunlaşdırılmasına, müasir laboratoriyalar şəbəkəsinin genişləndirilməsinə və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinə ehtiyacın olduğu qeyd edilmiş və bununla bağlı aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır:

- ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində ISO standartlarına uyğun keyfiyyətin idarəedilməsi sistemlərinin tətbiqi üçün normativ hüquqi bazanın yaradılması;
- ərzaq təhlükəsizliyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq HACCP (Təhlükəli amillərin təhlili və kritik nöqtələrə nəzarət) sisteminə keçid üçün normativ hüquqi bazanın yaradılması;
- ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla milli standartların hazırlanması və tətbiqi;
- “Tarlada sülfrəyədək” prinsipi əsasında ərzaq istehsalı zəncirinin bütün mərhələlərində müvafiq sahələr üzrə keyfiyyət nəzarət sisteminin və mexanizminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi [11].

Eyni zamanda artıq icrası başa çatmış “2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair Tədbirlər Planı”nda da məhsulların

ixracının asanlaşdırılması üçün keyfiyyətə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı aşağıdakı tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur:

- ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələri üzrə beynəlxalq və regional standartların tətbiqi məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin görülməsi;
- əsas ixrac mallarının texniki və təhlükəsizlik normalarına uyğunluğunun yoxlanılması üçün laboratoriya yaradılması və akkreditasiyadan keçirilməsi;
- sınaq və kalibrləmə laboratoriyalarının və sertifikatlaşdırma orqanlarının akkreditasiya sisteminin potensialının artırılması. Akkreditasiya orqanının beynəlxalq təşkilatlara üzv olmasının dəstəklənməsi;
- keyfiyyətin idarə edilməsi sahəsi üzrə özəl şirkətlərin yaradılmasının və onların beynəlxalq akkreditasiyadan keçirilməsinin dəstəklənməsi [12].

“Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə beynəlxalq standartlar əsasında milli standartların hazırlanması prosesinin sürətləndirilməsi və beynəlxalq standartların sənaye müəssisələri tərəfindən tətbiqinə dəstəyin göstərilməsi ilə bağlı tədbirlər nəzərdə tutulub [14].

İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış “Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri” adlı strateji sənəddə də milli standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir çox tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur ki, onlardan ən vacibləri aşağıdakılardır:

- xarici ticarət siyasəti çərçivəsində ixrac edilən və ixrac potensialı olan məhsulların keyfiyyət standartlarının yüksəldilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq standartlara uyğun məhsul istehsal edən müəssisələrin stimullaşdırılması və milli brendlərin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- standartlaşdırma siyasəti çərçivəsində sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə beynəlxalq standartların tətbiqinin təmin edilməsi;
- bazara çıxarılan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

- qeyri-neft sənayesinin inkişafında, məhsulların rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü olmasının təmin edilməsi məqsədilə zəruri standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma işlərinin aparılması, milli standartlaşdırma, sertifikatlaşdırma və akkreditasiya sistemlərində, sənaye mülkiyyəti obyektlərinin mühafizəsi sahəsində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- maşınqayırma sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi, istehsal olunan məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasının və rəqabətədavamlılığının təmin edilməsi məqsədilə maşınqayırma sənayesinin müasir texnologiyalarla təmin edilməsi, bu sahədə müasir sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qaydalarının və ekoloji standartların tətbiq edilməsi;

- tikinti materialları sənayesinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılması və s [13].

Milli standartlaşdırma sisteminin effektiv inkişafı və strateji məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün aşağıda qeyd olunan məsələlər üzərində müvafiq qurumlar tərəfindən işlər aparılır:

- texniki rəqlamentlər və könüllü standartlar sisteminə keçid planının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- milli standartların beynəlxalq standartlara uyğunluq səviyyəsinin artırılması;

- milli standartların beynəlxalq norma və qaydaların tələblərinə uyğunluğu və dövlətin, ticarətin və istehlakçıların maraqlarının tarazlığı prinsipi əsasında hazırlanması;

- standartların hazırlanması prosesinə maraqlı tərəflərin iştirakına imkanın yaradılması və maliyyələşmə mexanizminin qurulması.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq milli standartlaşdırma sisteminin inkişaf etdirilməsi məqsədilə standartlaşdırma sisteminə cavabdeh müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aşağıdakı istiqamətlər üzrə işlərin həyata keçirilməsinə başlanmışdır.

1. Standartlaşdırma sisteminin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

2. Dövlət tərəfindən qoyulmuş vəzifələrin həllində milli standartlaşdırma sisteminin rolunun gücləndirilməsi;

3. Standartlaşdırma üzrə milli sistemin təşkilati-idarəetmə və funksional strukturunun inkişafı;

4. Milli standartların hazırlanması, qəbulu və yayılması istiqamətində səmərəli maliyyələşdirmə və planlaşdırma modellərin hazırlanması;

5. Normativ sənədlərin Dövlət Fondunun yenilənməsi;

6. Standartlaşdırma sahəsində müasir informasiya təminatının yaradılması;

7. Standartlaşdırma üzrə beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi;

8. Standartlaşdırma sahəsində müasir kadrların hazırlanması və s.

Standartlaşdırma sisteminin vacib tərkib hissəsi olan Texniki Komitələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq işlər görülməkdədir. Belə ki, 2009-cu ildə AZS 1.1-2009 “Standartlaşdırma üzrə texniki komitələr” Milli standartı dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Qeyd olunan standart texniki komitələrin fəaliyyətində özəl sektorun birbaşa iştirakına və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun standartlaşdırmanın inkişafına şərait yaradır.

Hazırda standartlaşdırma sistemi çərçivəsində qida və kənd təsərrüfatı, informasiya texnologiyaları, turizm, ekologiya, keyfiyyətin idarə olunması, torpağın qiymətləndirilməsi və coğrafi informasiya/geomatika, mebel, Kodeks Alimentarius və digər sahələr üzrə texniki komitələr fəaliyyət göstərir [123, 126].

SMPDK Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatında (İSO) 2003-cü ildən tamhüquqlu üzv kimi Azərbaycan Respublikasını təmsil edir və uyğunluğun qiymətləndirilməsi (CASCO), istehlakçıların siyasəti (CAPOLCO) və inkişaf etməkdə olan ölkələrin məsələləri üzrə (DEVCO) ixtisaslaşmış komitələrlə əməkdaşlıq edir. İnformasiya texnologiyaları, neft məhsulları, qida məhsulları, kimya, suyun keyfiyyəti, keyfiyyətin idarə olunması, mebel və geomatika sahələri üzrə texniki komitələr İSO-nun müvafiq TK-in işində müşahidəçi və daimi üzv qismində iştirak edir [123].

SMPDK Azərbaycan Respublikasını aşağıdakı beynəlxalq təşkilatlarda da təmsil edir:

- 2010-cu ildən - Kodeks Alimentarius Komissiyasında və Avropa Standartlaşdırma Təşkilatında (CEN);
- 2011-ci ildən - Elektrotexnika üzrə Beynəlxalq Komitədə.

Kodeks Alimentarius standartlarının qəbul edilməsi istiqamətində Milli Kodeks Alimentarius Komitəsi yaradılmış, əsasnaməsi təsdiq edilmiş və tədbirlər planı üzrə işlərə başlanılmışdır. Hazırda bu istiqamətdə işlər aparılır və Kodeks Alimentarius standartları əsasında 10-dan artıq milli standart qəbul edilmişdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Texniki Komitələrin beynəlxalq standartlaşdırma prosesində iştirakı hələ də müasir tələblərə cavab vermir və bu istiqamətdə əməli tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Ticarətdə Texniki Maneələr Sazişinin tələblərinin icrası məqsədilə Komitənin nəzdində Sorğu Mərkəzi və Bildiriş Orqanı yaradılmış və bu barədə məlumat ÜTT-nin rəsmi saytında yerləşdirilmişdir.

2.2.1.Qanunvericilik bazasının uyğunlaşdırılması

Hər hansı bir sistemin əsasını müvafiq qanunvericilik bazası təşkil etdiyindən həmin sistemdəki dəyişiklikləri əks etdirmək üçün, ilk növbədə, qanunvericilik bazasına dəyişiklik edilməlidir. Belə ki, beynəlxalq sistemə məxsus yeni prinsiplər, qaydalar və tələblər öz əksini məhz qanunvericilikdə tapır. Bunu da nəzərə alaraq ölkəmizdə milli standartlaşdırma sisteminin əsasını təşkil edən yeni qanunlar hazırlanır və ya mövcud olanlara dəyişikliklər edilir. Burada əsas 3 yeni qanun layihəsindən söhbət gedir. Birincisi Ümumdünya Ticarət Təşkilatının və Avropa Birliyinin tələbləri əsasında hazırlanmış “Texniki tənzimləmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu layihəsidir. Layihənin məqsədi Azərbaycan Respublikasının texniki tənzimləmə və uyğunluğun qiymətləndirilməsi sisteminin beynəlxalq tələblərə və təcrübəyə uyğun formalaşdırılması və fəaliyyət qaydalarının təkmilləşdirilməsi, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, insan həyatı və sağlamlığının, heyvanlar və bitki aləminin təhlükəsizliyinin qorunması, ətraf mühitin mühafizəsi, istehlakçıları aldadan hərəkətlərin qarşısının alınmasıdır. “Texniki tənzimləmə haqqında” qanun layihəsinin əsas prinsiplərinə məhsullara, istehsal metodlarına və proseslərinə, istismar, saxlanma və daşınma, qablaşdırma, etiketləşdirmə və utilləşdirmə qaydalarına, işlərin

görülməsi və xidmətlərin görülməsinə dair tələbləri müəyyən edərkən vahid yanaşmanın tətbiq edilməsi, milli iqtisadiyyatın, maddi-texniki bazanın və texnoloji inkişafın səviyyəsinə uyğunluğun təmin edilməsi, uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları ilə təsərrüfat subyekti arasında asılılığın yolverilməzliyi aiddir. Qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasında texniki tənzimləmənin və uyğunluğun qiymətləndirilməsinin əsas məqsəd və prinsiplərini, texniki tənzimləmə sahəsində dövlətin vəzifələrini, texniki rəqlamentlərə dair əsas tələbləri, uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosesi, prosedurlara və orqanlara dair əsas tələbləri, məhsulun texniki rəqlamentlərin tələblərinə uyğunluğunu nümayiş etdirən sənəd və nişanlara dair tələbləri, təsərrüfat subyektlərinin texniki tənzimləmə üzrə xüsusi öhdəliklərinə dair tələbləri, texniki rəqlamentlərin tələblərinə istehsalatda dövlət nəzarəti və uyğun olmayan məhsullara qarşı bazara nəzarət üzrə ümumi tələbləri, beynəlxalq məlumatlandırma prosedurlarına dair tələbləri müəyyən edir [4, 20, s. 22].

Adından da göründüyü kimi, Qanun layihəsi mövcud standartlaşdırma sistemini 2 hissəyə bölür: məhsulların təhlükəsizliyinə dair məcburi tələblərin müəyyənəşdirilməsi və onların tətbiqi ilə əlaqəli olan texniki tənzimləmə fəaliyyətləri, məhsulların keyfiyyəti ilə əlaqədar könüllü tələblərin müəyyənəşdirilməsi və tətbiqinə dair standartlaşdırma fəaliyyətləri. “Texniki tənzimləmə haqqında” Qanun layihəsi yalnız birinci hissəyə aid məsələləri, məsələn, texniki tənzimləmənin prinsip və məqsədlərini, texniki rəqlamentlərin hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydalarını, uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətlərini və s. əhatə edir. Eyni zamanda Qanun layihəsi əsasən yeyinti məhsullarının istehlak göstəricilərinə dair tələblərin müəyyənəşdirilməsi və tətbiqi məsələlərinin milli standartlaşdırma sisteminin tərkibindən çıxarır və həmin məsələləri digər qanunvericilik aktları tənzimləyir. Qanun layihəsi yalnız yeyinti məhsullarının qablaşdırılması, saxlanması, daşınması və bu kimi məsələlər haqqında tələbləri əhatə edir. Göründüyü kimi, Qanun layihəsində əks olunan bu müddəalar texniki tənzimləmə sahəsində beynəlxalq tələbləri və qabaqcıl təcrübələri özündə əks etdirir. Ancaq qanunun qəbulundan sonra tam icrası və qanunda öz əksini tapan yeni

təcrübələrin tətbiqi bir çox problemlərlə müşayiət oluna bilər ki, onlar haqqında irəlidə məlumat verəcəyik.

İkinci qanun könüllü olan standartlaşdırma məsələlərini əhatə edən “Standartlaşdırma haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun yeni redaksiyasıdır. Bu Qanun da Ümumdünya Ticarət Təşkilatının və Avropa Birliyinin tələbləri əsasında hazırlanmışdır. “Standartlaşdırma haqqında” yeni Qanunun məqsədi Azərbaycan Respublikasının standartlaşdırma sistemini formalaşdırmaq və fəaliyyət qaydalarını təkmilləşdirmək, məhsul və xidmətlərin sərbəst hərəkəti üçün şərait yaratmaq və beynəlxalq ticarətə lazımsız texniki maneələri aradan qaldırmaq, daxili və xarici bazarda rəqabətə davamlılığı artırmaq məqsədilə məhsulları, prosesləri və xidmətləri təkmilləşdirmək, məhsullarda və onların ehtiyat hissələrində olan müxtəlifliklərin aradan qaldırılması və onların qarşılıqlı əvəz olunmasını təmin etməklə resurslara qənaət etmək və məhsullara çəkilən istehsal xərclərinin azaltmaq və Azərbaycan Respublikasının standartlaşdırma sistemini beynəlxalq və regional standartlaşdırma sisteminə uyğunlaşdırmaqdır. “Standartlaşdırma haqqında” Qanun Azərbaycan Respublikasının standartlaşdırma sisteminin əsas məqsəd və prinsiplərini, Azərbaycan milli standartlarının hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydalarını, Milli Standartlaşdırma Orqanının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini, standartlaşdırma fəaliyyətlərinin maliyyələşdirilmə mənbələrini müəyyən edir [8, 20, s. 23].

Qanunla mövcud sistemə edilən əsas dəyişiklik standartların könüllü edilməsi və yalnız məhsulların keyfiyyətinin tənzimlənməsidir. Uyğun olaraq standartlaşdırma da könüllü fəaliyyətə çevrilir. Beləliklə, bu qanunlar qəbul edildikdən sonra məhsulların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə dövlətin fəaliyyəti texniki tənzimləmə, məhsulların keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması üzrə könüllü fəaliyyətlər standartlaşdırma vasitəsilə həyata keçiriləcək. Digər dəyişiklik isə milli standartlar istisna olmaqla, digər növ standartların işlənməsi, qəbulu və tətbiqi qaydalarının liberallaşdırılmasıdır. Belə ki, müasir dövrdə istənilən məhsul və xidmət növünə dair standartlar müxtəlif qurumlar tərəfindən sərbəst şəkildə hazırlanır və tətbiq edilir ki, bu məsələlərə dövlət tərəfindən nəzarətin aparılmasına ehtiyac yoxdur.

Üçüncü qanun “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında” Qanundur. Bu qanunun məqsədi Azərbaycan Respublikasının akkreditasiya sistemini formalaşdırmaq və fəaliyyət qaydalarını təkmilləşdirmək, eləcə də Azərbaycan Respublikasında akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları tərəfindən verilmiş sertifikat, sınaq və inspeksiya hesabatlarının tanınmasını təmin etmək, istehlakçıların və digər maraqlı tərəflərin uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinə əminliyi təmin etmək, o cümlədən akkreditasiya vasitəsi ilə mümkün dərəcədə ticarətdə texniki maneələri azaltmaq və aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının akkreditasiya sistemini beynəlxalq və regional akkreditasiya sisteminə uyğunlaşdırmaqdır [3].

Qanun Azərbaycan Respublikasının akkreditasiya sisteminin əsas prinsiplərini, ümumi tələbləri, uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının və akkreditasiya sistemini idarə edən milli akkreditasiya orqanının iş prinsiplərini, akkreditasiya prosedurlarını, akkreditasiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın qaydalarını müəyyən edir.

Bu Qanunda ilk dəfə olaraq ölkəmizdə milli akkreditasiya orqanının yaradılması nəzərdə tutulur ki, həmin bu orqanın müvafiq beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyü və ayrı – ayrı ölkələrlə ikitərəfli sazişlərin bağlanması nəticəsində Azərbaycanda aparılan uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələri (uyğunluq sertifikatları, sınaq sənədləri və s.) digər ölkələr tərəfindən tanınmış olacaq. Bu isə yerli istehsalçıların əldə etdikləri milli uyğunluq sertifikatları əsasında öz məhsullarının digər ölkələrə asanlıqla və təkrar sertifikatlaşdırmadan keçirmədən ixracına imkan verəcək.

Adıçəkilən hər 3 qanun ilə yanaşı, həmin qanunların tam icrasını təmin etmək üçün Nazirlər Kabinetinin bir çox qərarları da qəbul ediləcək ki, bu da sistemin hüquqi bazasının beynəlxalq tələblərə tam uyğunlaşdırılmasını təmin edəcək.

2.2.2. İnstitusional bazanın və idarəetmə sisteminin uyğunlaşdırılması

Milli standartlaşdırma sisteminin təşkilati strukturu və idarəetmə mexanizmi də beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır ki, bu istiqamətdə də müəyyən tədbirlər görülməkdədir. Baxmayaraq ki, əsas institusional dəyişikliklər qanunvericilik bazasının tam təkmilləşdirilməsindən sonra ortaya çıxacaq, hazırda da müəyyən

dəyişikliklər edilməkdədir. Belə ki, ölkə Prezidentinin 4 aprel 2012-ci il tarixli Fərmanına əsasən Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin strukturunda dəyişikliklər edilmişdir. Dəyişikliklərə görə, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi SMPDK-nin məcburi sertifikatlaşdırma fəaliyyətləri liberallaşdırılaraq akkreditləşdirilmiş sertifikatlaşdırılma orqanlarına verilmişdir və artıq SMPDK bu fəaliyyətlə birbaşa məşğul deyil. Bundan əlavə ilk dəfə olaraq SMPDK yanında Akkreditasiya üzrə Dövlət Xidməti yaradılmışdır və həmin orqan milli akkreditasiya orqanının funksiyalarını yerinə yetirərək müvafiq beynəlxalq və regional təşkilatlara üzv olacaq ki, bu da əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq tanınmanı təmin etmiş olacaq. Eyni zamanda, SMPDK-nin balansında Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Xidməti yaradılıb ki, həmin Xidmət istehsalatda texniki rəqlamentlərin tələblərinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirir [5].

Əsas yeniliklərdən biri də SMPDK-nin balansında Azərbaycan Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutunun yaradılmasıdır. Həmin İnstitut standartların hazırlanması ilə məşğul olur və gələcəkdə milli standartlaşdırma orqanı kimi Azərbaycanı müvafiq beynəlxalq qurumlarda təmsil edəcək. Bundan əlavə, ÜTT-nin tələbindən irəli gələrək SMPDK-nin balansında ÜTT Sorğu və Bildiriş Mərkəzi yaradılmışdır ki, həmin orqan ÜTT Katibliyi ilə layihə sənədlərinin müzakirəsini və mübadiləsini həyata keçirəcək [123].

Milli standartlaşdırma sisteminin mühüm tərkib hissəsi olan sınaq laboratoriyalarının yaradılması istiqamətində də bir çox işlər görülməkdədir.

2.2.3. Beynəlxalq standartların qəbulu və tətbiq edilməsi istiqamətində görülən işlər

Son illər ölkəmizdə beynəlxalq standartlar əsasında milli standartların qəbulu və tətbiqi istiqamətində işlər aparılır. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Normativ sənədlərin Dövlət Fondunda ümumilikdə 22000 standart mövcuddur. Bunlardan 720-si Azərbaycan Respublikasının Dövlət Standartı, qalanları isə dövlətlərarası (QOST) standartlardır. Dövlət Fondunda olan standartların 45 faizi İSO-nun beynəlxalq standartları, Avropa standartları, Kodeks Alimentarius Komissiyasının standartları və Türk standartları ilə harmonizə olunmuşdur. Bu standartlar neft-kimya,

elektrotexnika, nəqliyyat, ekologiya, qida sənayesi, informasiya texnologiyaları, tikinti materialları, kənd təsərrüfatı, keyfiyyət sistemi və digər sahələri əhatə edir [123].

Müəssisələr tərəfindən beynəlxalq standartların birbaşa tətbiqi də genişlənmişdir. Belə ki, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının apardığı illik sorğuların nəticələrinə əsasən 2012-ci ilin sonunadək Azərbaycanda müəssisələr tərəfindən beynəlxalq standartlar (ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000) üzrə 1614 sertifikat əldə edilib. Bunlardan 1352-si ISO 9001, 242-si ISO 14001, 20-si isə ISO 22000 üzrə olub. Ümumilikdə 2013-cü ilə qədər 1000-dən çox müəssisə idarəetmə sistemi standartlarını (ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 və s.) tətbiq etmişdir. Bu isə həmin müəssisələrin qabaqcıl idarəetmə təcrübələri əsasında məhsul istehsal etməsinə və ixracına şərait yaratmışdır. Göstərilən statistik məlumatlar Gürcüstan və Ermənistanla müqayisədə qənaətbəxş olsa da, digər qonşu ölkələrə nisbətən çox aşağıdır. Belə ki, 2012-ci ildə Azərbaycanda 187 müəssisə ISO 9001 sertifikatı əldə edibsə, Türkiyədə bu rəqəm 7759, İranda 2776, Qazaxıstanda isə 564 olmuşdur [122].

Qeyd edək ki, Azərbaycanda tətbiq olunan beynəlxalq standartların, demək olar ki, hamısı tanınmış idarəetmə sistemi (ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 və s.) standartlarıdır. Lakin bu o qədər də yaxşı hal deyil. Çünki idarəetmə sistemi standartlarının tətbiqinin səbəbi müəssisələrin həmin standartların həqiqi üstünlüklərini dərk etmələri yox, bu standartların digərləri tərəfindən tətbiqi və məşhur olmasıdır. ISO-nun digər idarəetmə sistemi standartları və məhsullara və xidmətlərə aid bir çox standartları da var ki, müəssisələr onların tətbiqindən böyük səmərələr əldə edə bilərlər [17, s. 4, 24, s. 98].

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən əksər müəssisələr rəqiblərinin və müştərilərinin təsiri nəticəsində, eləcə də hər hansı tenderdə iştirak etmək və ya iri sifarişləri qəbul etmək üçün beynəlxalq standartları tətbiq etmək fikrinə düşürlər. Bu halda isə müəssisələri yalnız sertifikat əldə etmək maraqlandırır. Ona görə də onlar əvvəlcədən standartın tələblərini yerinə yetirməkdə maraqlı olurlar. Odur ki, ən əsas problemlərdən biri müəssisələrin beynəlxalq standartları yanlış zərurət üzündən tətbiq etməsidir. Ölkəmizdəki müəssisələrin standartı tətbiq etmək motivasiyalarının yanlış

olduğunu sübut etmək üçün onları xarici ölkələrdə sorğu aparılmış müəssisələrlə müqayisə edək. Belə ki, ISO-nun 15 ölkədə 5000-dən artıq müəssisə arasında apardığı araşdırma zamanı məlum olub ki, həmin müəssisələrin əksəriyyəti ISO 9001 tətbiq etmə səbəbləri kimi “keyfiyyəti yüksəltmək”, “müşəri məmnuniyyətinə çatmaq”, “daxili prosedurları təkmilləşdirmək” kimi daxili faktorları göstərmişlər. Ölkəmizdə aparılmış araşdırmalarda isə şirkətlərin daha çox standartı “rəqiblərin sertifikatlaşması”, “tenderlərdə iştirak” və “ixrac etmək” kimi xarici faktorların təsirindən tətbiq etmək istədiklərini bildirmişlər. Baxmayaraq ki, standartın ölkəmizdə qeyd edilən faktorlara təsirləri var, əsas tətbiqetmə məqsədi xarici şirkətlərin qeyd etdiyi daxili faktorlara çatmaqdır [17, s. 4, 24, s. 98, 22, s.23].

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən beynəlxalq standartlar üzrə sertifikatlaşdırma firmalarının əksəriyyəti bu sahədə böyük təcrübəyə malikdir və dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərir. Baxmayaraq ki, bu firmalar arasında yerli firma yoxdur, onlarda çalışan mütəxəssislərin əksəriyyəti yerli mütəxəssislərdir. Ümumiyyətlə, əksər firmaların malik olduğu texniki-iqtisadi və insan resursları onların keyfiyyətli iş görməsi üçün yetərlidir, baxmayaraq ki, onlardan bəzisi öz potensialına uyğun səviyyədə fəaliyyət göstərmir.

2.3. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını zəruri edən amillər

Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması səviyyəsi mövcud sistemin beynəlxalq tələblərdən nə qədər fərqli olmasından asılıdır. İlkin bazası əvvəlcədən beynəlxalq tələblər əsasında qurulan sistemlərin həmin tələblərə uyğunluğu da daha çox olur. Ancaq keçmiş Sovet dövlətləri kimi inzibati-amriliq sisteminə əsaslanan milli standartlaşdırma sistemlərinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması daha çətin və mürəkkəb proses olur. Bu cür sistemlərin uyğunlaşmasının mürəkkəb olmasına səbəb həmin sistemlərdə prinsipial və köklü dəyişikliklərin aparılması zərurətidir ki, bura əsasən aşağıdakılar daxildir:

- sistemin özünün bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılması. Belə ki, standartlaşdırmanın bazar iqtisadiyyatına uyğun olaraq məhsulların təhlükəsizliyinə məcburi tələbləri təmin edən texniki tənzimləmə və məhsulların keyfiyyətinə könüllü

tələbləri müəyyənləşdirən standartlaşdırma kimi iki hissəyə bölünməsi lazımdır. Bu isə uyğun olaraq iqtisadiyyata dövlət nəzarətinin də məhsulların təhlükəsizliyi ilə məhdudlaşdırılmasını və keyfiyyətin tənzimlənməsinin bazarın tələb-təklif qanununa buraxılmasını zəruri edir;

- sistemin əsasını təşkil edən standartlarda məhsullara dair tələblərin beynəlxalq standartların tələbləri ilə uyğunlaşdırılması. Bu isə mövcud standartların yenidən işlənərək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması deməkdir. Standartlaşdırma sisteminin ən çətin uyğunlaşma elementi də məhz budur. Çünki keçmiş Sovet dövlətlərində standartlar beynəlxalq tələblər əsasında hazırlanmadığından, demək olar ki, mövcud olan on minlərlə standartlar yenidən işlənməlidir;

- məhsulların təhlükəsizlik tələblərinə dair texniki rəqlamentlərin hər məhsul üzrə deyil, məhsul qrupu və onlara dair ümumi təhlükəsizlik göstəriciləri üzrə işlənməsi. Keçmiş QOST standartları hər məhsula dair təhlükəsizlik və keyfiyyət tələblərini əhatə edir və bu da hər məhsul üçün standartın hazırlanmasını tələb edir. Ancaq beynəlxalq praktikada məhsulların təhlükəsizlik tələbləri məhsullara görə deyil, təhlükəsizlik göstəricilərinə görə müəyyənləşdirilir ki, hansı məhsullarda həmin təhlükəsizlik göstəricisi varsa, həmin məhsullara aidiyyəti texniki rəqlamentlər şamil olunur;

- texniki rəqlamentlərdə məhsullara dair əsas tələblərin müəyyənləşdirilməsi və həmin tələblərin necə yerinə yetirilməsinin liberallaşdırılması. Keçmiş sovet ölkələrində standartlarda məhsullara dair tələblər müəyyənləşdirilməklə yanaşı həmin tələblərini necə yerinə yetirilməli olduğu ilə bağlı vahid mexanizmdə əks olunurdu. Ancaq beynəlxalq praktikada texniki rəqlamentlərdə təhlükəsizlik tələbləri müəyyənləşdirilir, onların necə təmin ediləcəyi isə istinad edilmiş standartlarda göstərilən və ya istehsalçının özünün müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirilir. İstehsalçılar isə istinad edilmiş standartlardan hər hansı birini və ya özünün müəyyənləşdirdiyi metodu tətbiq etdikdə texniki rəqlamentin tələblərini təmin etmiş hesab edilir;

- standartlaşdırma sisteminin idarə olunmasında institusional islahatların aparılması. Uyğunlaşmanın gətirdiyi dəyişikliklərdən biri də milli standartlaşdırma

sisteminin idarə olunmasına cavabdeh olan dövlət orqanlarında struktur və səlahiyyət dəyişikliyinə edilməsidir. Belə ki, dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin məhsulların təhlükəsizliyinə dair tələblərin müəyyənləşdirilməsi və həmin tələblərin təmin edilməsi ilə məhdudlaşdırılması, standartların hazırlanması və tətbiqi səlahiyyətlərinin liberallaşdırılması, uyğunluğun qiymətləndirilməsinin özəl sektor tərəfindən aparılması, birtərəfliliyin, şəffaflığın və ictimai iştirakçılığın təmin edilməsi məqsədilə zəruri olan islahatların aparılması tələb olunur;

- məhsulların təhlükəsizlik və keyfiyyət göstəricilərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi. Keçmiş sovet standartlaşdırma sisteminə əsasən, demək olar ki, bütün məhsullar məcburi sertifikatlaşdırılır və sertifikatlaşdırma dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bundan əlavə, həm istehsalata uyğunluğa, həm də bazarda uyğunluğa dövlət nəzarəti aparılır. Ancaq beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma tələb edir ki, yalnız yüksək riskli məhsullar məcburi sertifikatlaşdırılsın. Aşağı və orta riskli məhsulların uyğunluq qiymətləndirilməsi istehsalçıların özləri tərəfindən aparılsın. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri isə dövlət tərəfindən deyil, beynəlxalq standartlara uyğun akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları tərəfindən aparılsın [31, s. 436-439].

Göründüyü kimi, beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma mövcud sistemdə əhəmiyyətli dəyişikliklərin aparılmasını zəruri edir. İndi isə bu uyğunlaşmanı zəruri edən faktorları və uyğunlaşmanın olmamasının iqtisadiyyat üçün hansı problemlər yaratdığını şərh edək. Ümumilikdə milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını zəruri edən faktorları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. *İdxal imkanlarının məhdudlaşdırılması.* Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmaması bir neçə amil üzrə ölkənin idxal imkanlarını məhdudlaşdırır. Birincisi, əgər milli standartlar beynəlxalq standartlara uyğun deyilsə, xarici istehsalçılar öz məhsullarını idxal etmək üçün həmin ölkənin milli texniki rəqlamentlərinə və standartlarına uyğun yenidən istehsal etməli olurlar, hansı ki həmin məhsul artıq beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun istehsal edilmişdir. Əksər hallarda isə məhsulun milli texniki rəqlamentlərə uyğun istehsal

edilməsi onun nəinki keyfiyyətini yüksəldir, əksinə keçmiş sovet dövlətlərinə idxal edildikdə QOST standartlarına uyğun istehsal məhsulun göstəricilərini daha da aşağı salır. Digər tərəfdən, istehsalçı ölkənin texniki rəqlamentinin məhsulun təhlükəsizliyinə dair zəmanət formalaşdırmasına baxmayaraq, həmin məhsulun idxalçı ölkənin milli texniki rəqlamentinə uyğun yenidən istehsalı tələb olunur. Azərbaycanda mövcud olan standartların əksəriyyəti QOST standartları olduğundan ölkəyə gətirilən və beynəlxalq standartlara cavab verən məhsulların QOST standartlarına uyğunlaşdırılmasını tələb etmək idxalçılara əlavə xərc yaradır. İdxalçılar bu halların mövcudluğunu gördükdə öz məhsulunu Azərbaycana deyil, milli texniki rəqlamentləri və standartları müvafiq beynəlxalq standartla uyğun olan və ya xarici texniki rəqlamentləri milli texniki rəqlamentlərə ekvivalent kimi qəbul edən ölkələrə idxal edirlər ki, bununla onlar məhsullarında hər hansı dəyişiklik etmək məcburiyyətindən azad olmuş olurlar. İkincisi, milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğun olmadıqda və ölkə digər ölkələrdə aparılan uyğunluq qiymətləndirilməsi nəticələrini tanımadıqda idxalçı ölkə gətirilən malların yenidən uyğunluq qiymətləndirilməsindən keçməsinə tələb edir. Azərbaycan qanunvericiliyinə görə idxalçı gətirdiyi malların uyğunluq sertifikatının ya Azərbaycanda tanınmasını təmin etməli, ya da təkrar sertifikatlaşdırmadan keçməlidir. Beləliklə, təkrar sınaq və sertifikatlaşdırma tələbləri istehsalçı və istehlakçılara əlavə xərclər yaradır. Eləcə də, təkrar sınağa sərf olunan vaxt məhsulun istehlakçılara vaxtından gec çatması nəticəsində həmin məhsulların yerli məhsullara nisbətən rəqabət qabiliyyətliliyini aşağı salır. Bu isə istehsalçı üçün əlavə vaxt itkisi və xərc deməkdir. Ona görə də həmin istehsalçı öz məhsulunun uyğunluq nəticələrinin qarşılıqlı tanınması olan və ya beynəlxalq akkreditasiya qurumlarının üzvü olan ölkələrə ixrac etməyə üstünlük verir. Beynəlxalq araşdırmalar (Dünya Bankı, OECD və digər beynəlxalq qurumlar tərəfindən aparılan araşdırmalar) sübut edir ki, məhz bu cür səbəblərdən dolayı milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğun olmayan ölkələrin idxalında əhəmiyyətli azalmalar baş verir. Dünya Bankının 189 ölkə üzrə müəyyənləşdirdiyi “Doing Business” reytinginin 2016-cı il üzrə hesabatına əsasən, Azərbaycan ümumi göstəricilərinə görə 65-ci yerdə qərar tutubsa, sərhəddə ticarət göstərici üzrə 83-cü

yer tutub. Bu göstərici üzrə Gürcüstan 54, Ermənistan 48, Belarusiya 30-cu yerdə qərar tutub [138]. Azərbaycanın bu cür yer tutmasına bir çox faktorlar təsir edib ki, onlardan biri də tələb olunan sənədlər və onlardan biri olan uyğunluq sertifikatıdır.

Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanın idxalının strukturuna nəzər salmaq [124].

Cədvəl 2.1.

İdxalın əmtəə strukturu, idxalda xüsusi çəkisi, faizlə

Mal qrupları	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	1.2	1.2	1.2	1.6	1,5
Bitki mənşəli məhsullar	5.3	5.2	5.1	4.6	5,0
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	1.0	1.1	0.7	1.0	0,9
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	6.8	7.5	7.6	9.7	7,5
Mineral məhsullar	2.4	3.2	3.4	4.9	2,4
Kimya sənaye məhsulları	6.4	6.9	7.0	7.8	7,6
Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	3.7	4.4	3.3	3.3	2,8
Emal olunmamış gön, aşılانmış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məmulatlar	0.0	0.0	0.0	0.1	0,1
Oduncaq, mantar və onlardan hazırlanan məmulatlar, hörmə məhsulları	2.7	2.8	2.6	1.4	2,5
Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	1.4	1.2	1.1	1.3	1,0
Toxuculuq materialları və məmulatları	0.8	0.8	0.9	1.1	1,0
Ayaqqabı, baş geyimləri, çətilər, çəliklər, lələklər, süni güllər	0.1	0.1	0.1	0.1	0,1
Daş, gips, sement, azbest, slyuda, keramika və şüşədən məmulatlar	2.2	2.4	1.9	1.9	2,3

Mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	0.3	0.2	8.7	4.6	0,1
Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	13.7	15.2	12.1	13.6	20,3
Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura	31.1	27.2	25.7	28.1	26,7
Quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri	17.3	14.7	13.4	8.8	7,7
Optik, fotoqrafik, kinematoqrafiya, ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatları, saatlar, musiqi alətləri	2.0	3.6	3.0	3.1	2,6
Müxtəlif sənaye malları	1.6	2.2	1.9	2.1	2,1

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəldən göründüyü kimi, 2015-ci ildə idxal olunan məhsulların 74.4 faizini ağır sənaye məhsulları, o cümlədən quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri, maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatura, az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar təşkil edir. Sənaye üsulu ilə istehsal olunan və uyğunluq sertifikatlaşması tələb olunan məhsulların isə idxalda payı azdır. Bu isə ondan xəbər verir ki, digər tələblər, o cümlədən sertifikatlaşma tələbləri müvafiq məhsulların idxalını məhdudlaşdırır. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda gətirilən malların uyğunluq sertifikatlarının tanınması və ya təkrar sertifikatlaşdırma sistemi sərhəddə effektiv fəaliyyət göstərmir və əksər məhsullar bu prosesdən keçmədən gətirilir, bu sistemin tam işlədiyi halda müvafiq məhsulların idxalının daha aşağı olacağını proqnozlaşdırmaq olar. Belə ki, gətirilən mallar ölkəyə milli standartlara uyğunlaşdırılmadan buraxılır. Həmin məhsullara sonradan daxili bazarda nəzarət aparılır. Odur ki, sadalanan faktorlar səbəbindən ölkəmizin milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması zəruridir.

2. *İxrac imkanlarının məhdudlaşdırılması.* Eynilə idxalda qeyd olunduğu kimi sadalanan faktorlar hər hansı bir ölkənin ixrac imkanlarını da məhdudlaşdırır. Milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğun olmayan ölkəmizdə istehsal olunan məhsullar, adətən, milli texniki rəqlamentlərin və standartların tələbləri

əsasında istehsal olunur ki, bu da həmin məhsulların digər ölkələrə ixracında əsas maneəyə çevrilir. Belə ki, QOST standartları əsasında istehsal edilən məhsullarımızın dünya bazarına, o cümlədən Avropa Birliyinə ixracı mümkün deyil. İstehsalçılar isə öz məhsulunu Avropa Birliyinə ixrac etmək istədikdə istehsalatda zəruri dəyişikliklər edərək həmin məhsulu Avropa Birliyinin direktivlərinə uyğun istehsal etməli olur. Bu isə istehsalçıdan iki fərqli tələbə uyğun - milli texniki rəqlamentlərə və beynəlxalq standartlara əsasən istehsalın aparılmasını tələb edir ki, bu da əhəmiyyətli miqdarda əlavə xərc deməkdir. Digər tərəfdən, ölkəmizdə uyğunluq qiymətləndirilməsi beynəlxalq tələblərə uyğun olmadığından və qarşılıqlı tanınma haqqında ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər imzalanmadığından uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələri (sertifikatlar, sınaq protokolları, inspeksiya hesabatları) digər ölkələr tərəfindən qəbul edilmir. Bu isə istehsalçılar tərəfindən beynəlxalq standartlara uyğun yenidən uyğunluq qiymətləndirilməsindən keçməyi tələb edir. Mövcud makroiqtisadi amillər ixracın genişlənməsinin əhəmiyyətini artırır ki, bu məqsədlə standartlaşdırma sisteminin ixraca yaratdığı problemlərin aradan qaldırılması zərurəti də artır. Qeyd edək ki, bu problem bütün keçmiş sovet dövlətlərinin bu gün qarşısında duran əsas problemlərdən biridir və məhz bu səbəbdən milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması həmin dövlətlərin iqtisadi siyasətlərin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Statistik rəqəmlərə nəzər saldıqda Azərbaycanın ixracında beynəlxalq standartlara cavab verən məhsulların payının nə qədər az olması ortaya çıxır. Bunun üçün ilk növbədə aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq [124].

Cədvəl 2.2.

2009-2014-ci illər üzrə ixracın quruluşu (faizlə)

Mal qrupları	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Bitki mənşəli məhsullar	0.9	1.0	1.3	1.3	1.5	2,9
Heyvan və ya bitki mənşəli piylər və yağlar	0.9	0.7	0.9	1.0	0.9	1,3
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	1.0	1.0	1.3	1.4	1.4	2,4
Mineral məhsullar	94.2	94.5	93.2	92.8	92.5	86,6
Kimya sənaye məhsulları	0.2	0.5	0.7	0.2	0.3	0,7

Plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar	0.4	0.5	0.5	0.5	0.7	1,0
Emal olunmamış gön, aşılınmış dəri, təbii xəz, onlardan hazırlanan məmulatlar	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0,1
Oduncaqdan hazırlanan kütlə, kağız və karton, onlardan hazırlanan məmulatlar	0.0	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0
Toxuculuq materialları və məmulatları	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0,3
Mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar	0.4	0.4	0.3	0.3	0.4	0,7
Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	0.6	0.9	0.9	0.8	0.6	1,2
Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparatlara	0.2	0.2	0.2	0.0	0.3	0,5
Quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri	0.8	0.0	0.2	0.4	0.0	0,0

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi, 2015-ci ildə ixracın təqribən 87,3 faizini xam neft, neft məhsulları və kimyəvi mallar təşkil edir ki, bunların da ixracı üçün beynəlxalq standartlar tələb olunmur. Yeyinti məhsullarının böyük bir hissəsini isə meyvə-tərəvəzlər və diri heyvanlar təşkil edir ki, onlar da beynəlxalq standartlara uyğun istehsal edilmədən əsasən MDB dövlətlərinə ixrac edilir. İxrac olunan yeyinti və sənaye məhsullarından yalnız məhdud çeşiddə (nar şirəsi, balıq kürüsü, çay və digər meyvə şirələri) və həcmdə inkişaf etmiş bazarlara ixrac olunur ki, bu da ümumi ixracın 1 faizdən də az bir hissəsini təşkil edir. Bu bir daha göstərir ki, sənaye üsulu ilə və beynəlxalq standartlara uyğun istehsal olunan məhsulların ixracda payı olduqca azdır. Bunun səbəbi isə milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğun olmamasıdır. Belə ki, milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırıldıqda və bunun nəticəsində milli standartlar beynəlxalq standartlar əsasında işləndikdə və uyğunluq

qiymətləndirilməsi nəticələri digər dövlətlər tərəfindən tanındıqda, yerli məhsullar xarici bazarlara asanlıqla ixrac edilə bilər.

Digər bir mühüm göstərici qeyri-neft sektoruna aid məhsulların hansı regiona ixrac edilməsidir ki, bu da həmin məhsulların beynəlxalq standartlara cavab verib-verməməsindən xəbər verir. Belə ki, qeyri-neft məhsullarının hansı hissəsi Avropa və Amerika kimi regionlara ixrac edilibsə, məhz həmin hissəyə aid məhsullar beynəlxalq standartlara cavab verib. Bununla bağlı aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq [124].

Cədvəl 2.3.

İxracın coğrafi quruluşu (ixracda xüsusi çəkisi, faizlə)

Coğrafi regionlar	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Avropa	59.1	71.5	52.9	54.0	57.2	64.6
Asiya	29.7	18.9	38.5	39.9	35.7	27.9
Amerika	9.5	8.6	6.7	4.1	4.6	4.9
Afrika	1.6	1.0	1.8	2.0	2.5	2.6

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Qeyd edək ki, yuxarıdakı cədvəldə həm neft, həm də qeyri-neft sektoruna aid məhsullar daxildir. Avropa Birliyinə ixrac olunan məhsulların yalnız 0,1 faizi qeyri-neft sektorunun payına düşür. Bu isə o deməkdir ki, yalnız bu faizdə məhsullar Avropa Birliyinin standartlarının tələblərinə cavab verə bilər. Digər tərəfdən, Azərbaycanda sahibkarlar arasında aparılmış sorğuda sahibkarlar onların məhsullarının ixracına mane olan amillər kimi məhsullarının rəqabətqabiliyyətli olmaması və keyfiyyətinin aşağı olması, eləcə də idxalçı ölkələrin tələblərinin sərt olmasını qeyd etmişlər ki, bunlar da birbaşa standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğun olmaması ilə əlaqədardır [18, s.37].

3. İstehsalda innovasiyaların tətbiqi və istehsalçıların yeniliklərə açıqlıq imkanlarının məhdudlaşdırılması. Milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğun olmadıqda həmin sistemin tələblərinin yerinə yetirilməsi istehsalda elmi - texniki nailiyyətlərin tətbiqinin qarşısını alan maneəyə çevrilir. Milli standartlaşdırma

sistemi effektiv və operativ işlədiyi halda standartlaşdırma innovasiyanın inkişafına əvvəldə qeyd edilən töhfələri verə bilər. Standartlaşdırma o vaxt innovasiyanın inkişafına təkan verir ki, standartlaşdırma orqanı əvvəldə qeyd edildiyi kimi, standart alimləri, elmi-tədqiqat müəssisələrini, ideya sahiblərini və həmin ideyanı tətbiq edəcək müəssisələri cəlb etməklə hazırlasın. Eyni zamanda, vəsait xərcləməklə kəşfləri və yeni ideyaları sahiblərindən alsın və müzakirələrlə təkmilləşdirərək standartlara daxil etsin. Bu gün ölkəmizdə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin və yeni ideyaların az olması ilə yanaşı, standartlaşdırma orqanlarının həmin ideyaları əldə etmək imkanları da məhduddur. Digər tərəfdən, yeni qəbul edilən standartlar mövcud beynəlxalq standartlar əsasında işlənir. Standartların tam beynəlxalq standart əsasında işlənməsi çox təqdirəlayiq hal və beynəlxalq təşkilatların tələbi olsa da, bu, yerli innovasiyaların standarta daxil edilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Odur ki, ilk növbədə beynəlxalq standart əsasında milli standart qəbul edilərkən texniki komitələrin yaradılması və həmin texniki komitələrə ideya sahibləri cəlb edilməklə yerli ideyaların beynəlxalq standartlardakı ideyalarla uzlaşdırılması lazımdır. Digər tərəfdən, beynəlxalq standartın mövcud olmadığı halda, aidiyyəti obyekt üçün yerli elmi-texniki tərəqqini və kəşfləri özündə əks etdirən standartlar da işlənilməlidir. Yerli standartların işlənməsi isə mümkün qədər qısa müddət ərzində aparılmaqla, standartdakı elmi yeniliklərin köhnəlməsinə imkan verilməməlidir. Ölkəmizdə mövcud sistemdə qeyd edilən cəhətlərin tam formalaşmaması standartlaşdırmanın innovasiyanın inkişafına verəcəyi töhfələri məhdudlaşdırır.

Azərbaycanda Normativ sənədlərin Dövlət Fondunda ümumilikdə 22000 standart mövcuddur. Bunlardan cəmi 720-si Azərbaycan Respublikasının Dövlət Standartı, qalanı isə dövlətlərarası (QOST) standartlardır [123]. QOST standartlarının əksəriyyəti isə sovet dönəmində hazırlanıb. Yaşı 40-dan çox olan QOST standartları yeni ideyaların, metodların və innovasiyaların tətbiqi baxımından istehsalçıların qarşısında duran ən böyük maneəyə çevrilib. Bunu sahibkarlarla aparılan müzakirələr və sorğular da sübut edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran ən əsas məsələlərdən biri məhz mövcud standartların beynəlxalq standartlar və elmi – texniki tərəqqinin nailiyyətləri əsasında yenidən işlənməsidir. Burada söhbət minlərlə

mövcud standartın yenilənməsindən gedir. Digər tərəfdən, mövcud standartlarda məhsullara verilən məcburi tələblərin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, həmin tələblərin yerinə yetirilməsinin vahid mexanizmi də göstərilir. Bu isə istehsalçıların əsas təhlükəsizlik tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün alternativ və innovativ metodlardan istifadə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Bütün bunlar üçün isə milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərlə uyğunlaşdırılması zəruridir.

Dövlət Statistika Komitəsinin sahibkarlar arasında apardığı sorğular nəticəsində sənaye müəssisələrinin innovasiyasına mane olan amillər kimi aşağıdakılar müəyyənləşdirilib [124].

Cədvəl 2.4.

Sənaye müəssisələrinin innovasiyasına mane olan amillər

	İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı					
	əsas və ya həlledici			əhəmiyyətli		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
İqtisadi amillər						
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	25	35	16	28	30	29
dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	13	12	5	22	36	22
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	4	4	2	25	18	11
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	8	10	9	33	25	23
yüksək iqtisadi risk	7	8	7	20	20	14
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	5	4	4	16	14	17
İstehsal amilləri						
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	8	15	7	35	25	20
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	3	2	3	23	19	12
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	5	10	7	22	14	19
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	3	3	3	12	10	14
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	2	4	3	15	14	17

digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	-	-	-	11	7	5
Digər səbəblər						
daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması	2	2	3	16	9	6
innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ hüquqi sənədlərin olmaması	2	3	4	21	22	21
innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması	2	2	3	12	9	13
innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s. xidmətlərin) inkişaf etməməsi	4	2	2	23	20	18
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi	3	4	5	29	27	26

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi, sorğu aparılan müəssisələrin böyük bir hissəsi yeniliklərin dəyərinin yüksək olması, müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması, yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması, digər müəssisələr və elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması, innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən, qanunvericilik və normativ hüquqi sənədlərin olmaması, daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması, innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s. xidmətlərinin) inkişaf etməməsi kimi problemləri qeyd etmişlər ki, həmin bu problemlərin həll edilməsində milli standartlaşdırma sisteminin əhəmiyyətli rolu ola bilər. Ancaq bu rolu oynamaq üçün milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə tam uyğunlaşdırılmalıdır.

4. *Bazar iqtisadiyyatına tam keçidin qarşısının alınması.* Milli standartlaşdırma sisteminin baza prinsipləri bazar iqtisadiyyatı sistemində uyğun olmadıqda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üzrə bazar iqtisadiyyatına tam keçidin qarşısını almış olur. Bu, xüsusilə, keçmiş sovet dövlətlərinə xarakterik bir xüsusiyyətdir. Belə ki, milli standartlaşdırma sistemi inzibati-amirlik sisteminin tələblərinə uyğun olaraq

məhsulların həm təhlükəsizliyinə, həm də keyfiyyətinə dair vahid tələblər müəyyənləşdirir və bu tələblər müəyyənləşdirilərkən bazarda istehlakçıların məhsula dair gözləntiləri deyil, elmi analizlərin nəticələri əsas götürülür. Bu isə istehsalçılara bazarda keyfiyyət faktoru üzrə rəqabətdə önə çıxmağa mane olur və bazar tələb-təklifi əsasında keyfiyyətin yüksəlməsinin qarşısını alır. Digər tərəfdən, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi müasir standartlaşdırma innovasiyanın inkişafına əlverişli mühit yaratdığı halda, planlı iqtisadiyyatın prinsipləri əsasında qurulmuş standartlaşdırma sistemi innovasiyanın inkişafı qarşısında əsas baryerə çevrilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində standartlaşdırma keyfiyyətin və rəqabətin stimullaşdırılması vasitəsi olduğu halda inzibati-amirlik sistemi əsasında qurulmuş mövcud standartlaşdırma planlaşdırmanın vasitəsi kimi çıxış edir. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı şəraitində milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunması dövlətin iqtisadiyyata və sahibkarların fəaliyyətinə daha az müdaxiləsi və qabaqcıl idarəetmə metodları əsasında qurulursa, mövcud standartlaşdırma sistemi bütün məhsulları və sahibkarları məcburi yoxlama və daha çox müdaxilə prinsipləri əsasında qurulub. Bütün bunlar iqtisadiyyatın liberal bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında tənzimlənməsinin qarşısını alır.

5. *İstehsalın inkişafına maneələrin yaradılması və iqtisadi artıma yetərincə töhfələrin verilməməsi.* Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın mövcud standartlaşdırma sistemi istehsalda məhsuldarlığın artırılmasına, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinə və beləliklə, iqtisadi artımın tempinə az töhfə verir. Almaniya, Fransa kimi inkişaf etmiş ölkələrdə standartlaşdırmanın iqtisadi artıma töhfəsi 25-30 faiz ilə ölçülür. Bunun səbəbi isə elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin və qabaqcıl təcrübələrin məhz standartlar vasitəsilə istehsala çevik ötürülməsi və intensiv iqtisadi artımın sürətləndirilməsidir.

6. *Məhsulların təhlükəsizliyinin və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasının yetərli səviyyədə təmin edilməməsi.* Keçmiş sovet dövlətlərində standartlardakı tələblər məhsulun daşdığı riskə görə müəyyənləşdirilmədiyindən və onların tətbiqi məhsulun təhlükəsizliyinə tam zəmanət formalaşdırmadığından istehlakçıların təhlükəsizliyi tam təmin edilə bilmir. Beynəlxalq sistemdə isə məhsullar risk

səviyyəsinə görə aşağı, orta və yüksək riskli olmaqla təsnif edilir ki, həmin məhsullara dair tələblər onların daşdığı risk səviyyəsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir. Digər tərəfdən, istehlakçılar təhlükəsiz olaraq fərqli keyfiyyətli məhsulları bazarda əldə edə bilirlər ki, bu da onların seçim hüququnun tam təmin olunmasına şərait yaradır. Ancaq QOST standartlarda vahid tələblər müəyyənləşdirildiyindən və həmin tələblərə uyğun olmayan məhsullar bazara buraxılmadığından istehlakçılar alıcılıq qabiliyyətlərinə uyğun seçim hüququndan məhrum olurlar.

7. Məhsulların keyfiyyətinin aşağı olması. Ölkədə aparılan bir çox tədbirlərə baxmayaraq istehsal olunan bəzi məhsulların keyfiyyəti aşağı səviyyədədir. Bunun mövcud standartlaşdırma sistemi ilə əlaqəli bir neçə səbəbi var. Birincisi, məhsulların keyfiyyətinə tələblər müəyyənləşdirən QOST standartları köhnəlib və bugünkü keyfiyyət gözləntilərinə uyğun gəlmir. İkincisi, keyfiyyətin hələ də dövlət tərəfindən məcburi formada standartlar vasitəsilə tənzimlənməsi keyfiyyətin bazarın rəqabəti predmetinə çevrilməsinin qarşısını alır. Müəssisələr standartlarda keyfiyyətə qoyulan tələbləri yerinə yetirmək məcburiyyətində qaldığından, keyfiyyətin təmin edilməsini hələ də tənzimləyici qarşısında öhdəlik kimi qəbul edir. Belə ki, keyfiyyətə nəzarəti tənzimləyici yox, kommersiya subyektinin aparmaması müəssisələrdə keyfiyyətin təmin edilməsinin tam bazar rəqabəti amili olması anlayışının formalaşmasının qarşısını alır. İnkişaf etmiş ölkələrdə istehsalata nəzarəti məhz uyğunluğun qiymətləndirilməsi müəssisələrinin aparması istehsalçıları daha keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə vadar edir. Üçüncüsü, məhsulların keyfiyyətinin təmin edilməsi istiqamətində aparılan nəzarət tədbirləri tam effektiv deyil və müasir nəzarət mexanizmləri ilə uzlaşmır. Müəssisələr keyfiyyətli məhsul istehsal etməyi nəzarətçini razı salmaq üçün deyil, istehlakçısını məmnun etmək üçün həyata keçirməlidir. Bütün sadalanan problemləri aradan qaldırmaq üçün isə milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır.

8. Əksər məhsulların və xidmətlərin məcburi sertifikatlaşdırılması və istehsalçılar üzərində lazım olandan artıq bürokratik yükün mövcudluğu. Mövcud standartlaşdırma sisteminə əsasən əksər məhsullar onların daşdığı risk səviyyəsindən

asılı olmayaraq məcburi sertifikatlaşdırılır ki, bu da istehsalçılardan əhəmiyyətli vaxt, əlavə xərc və resurs tələb edən bir prosesdir. Beynəlxalq təcrübədə isə məhsulların uyğunluq qiymətləndirilməsi irəlidə şərh ediləcək mexanizmlə istehsalçılar üçün minimum xərc və vaxt tələb etməklə həyata keçirilir.

Odur ki, bütün bu sadalanan faktorlar milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının iqtisadiyyat üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bir daha sübut edir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MİLLİ STANDARTLAŞDIRMA SİSTEMİNİN BEYNƏLXALQ TƏLƏBLƏRƏ UYGUNLAŞDIRILMASI MEXANİZMİ

3.1. Milli standartlaşdırma sisteminin bazasının beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının effektiv yolları

Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə tam uyğunlaşdırılmasını təmin etmək üçün hələ də bir çox işlərin görülməsinə ehtiyac var. Belə ki, həm qanunvericilik, həm institusional, həm də beynəlxalq standartların qəbulu istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülməlidir. Aparılan işlərin effektivliyini və düzgün koordinasiyasını təmin etmək üçün, ilk növbədə, bu sahədə dövlət proqramının hazırlanması təklif olunur. Bu proqramda milli standartlaşdırma sisteminə daxil olan bütün fəaliyyətlər (texniki tənzimləmə, standartlaşdırma, uyğunluğun qiymətləndirilməsi, akkreditləşdirmə, istehsala və bazara nəzarət və s.) üzrə görülməli olan işlərin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, institusional islahatlar, beynəlxalq standartların qəbulu, kadr potensialının gücləndirilməsi, ictimai maarifləndirmə istiqamətləri üzrə öz əksini tapması məqsədəuyğun hesab edilir. Proqramın 7 illik hazırlanması və illər üzrə görülməli işlərin cavabdeh qurumlar göstərilməklə təsvir edilməsi lazımdır. Qeyd edilən proqramın Texniki tənzimləmə haqqında Qanun layihəsinin qəbul edildiyi tarixdən etibarən 6 ay ərzində qəbul edilməsi məqsədəuyğun olardı. Proqramda nəzərdə tutulmalı olan islahatları aşağıdakı istiqamətlər üzrə təsvir edirik.

3.1.1. Milli standartlaşdırma sisteminin bazasının uyğunlaşdırılması

Milli standartlaşdırma sisteminin baza prinsiplərinin beynəlxalq tələblərə və qabaqcıl təcrübələrə uyğunlaşdırılmasına ehtiyac var. Bura aşağıdakılar daxildir:

1. *Qanunvericilik bazasının tam uyğunlaşdırılması.* Əvvəldə qeyd etdik ki, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasını təmin edən 3 mühüm qanun layihəsi hazırlanmışdır. Adıçəkilən qanunlarla yanaşı bir çox

qaydaların hazırlanmasına da ehtiyac olacaq. Odur ki, qanunlar təhlil edilərək onların qəbulundan sonra hər 3 qanun layihəsi ilə bağlı aşağıdakı icraedici normativ hüquqi aktların da hazırlanması məqsəduyğun hesab edilir.

- Texniki tənzimləmə haqqında qanunla əlaqəli olan normativ hüquqi aktlar:
 1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Qanunun qəbulu ilə əlaqədar Fərmanı;
 2. Texniki rəqlamentlərin mərhələlər üzrə hazırlanmasına dair Tədbirlər Planı;
 3. Texniki rəqlamentlərin hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları;
 4. Xarici texniki rəqlamentin milli texniki rəqlamentə ekvivalent kimi qəbul edilməsi qaydaları;
 5. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarının hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları;
 6. Məhsulun risk səviyyəsinin müəyyənəşdirilməsi qaydaları;
 7. Məhsulun daşıdığı risk səviyyəsinə adekvat uyğunluğun qiymətləndirilməsi modulları;
 8. Təhlükəsizlik göstəricilərinə görə texniki tənzimləmənin predmeti olan məhsulların (sahələrin) risk səviyyəsinə görə siyahısı və onlara tətbiq olunan uyğunluğun qiymətləndirilməsi modullarının adları;
 9. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları tərəfindən verilmiş uyğunluq sənədlərinin reyestr qaydaları;
 10. Uyğunluq nişanının tətbiqi qaydaları;
 11. Xarici mənşəli uyğunluq sənədlərinin tanınması qaydaları;
 12. Bazarda uyğunluğa dövlət nəzarətinin aparılması qaydaları.
- “Standartlaşdırma haqqında” qanunla əlaqəli olan normativ hüquqi aktlar:
 1. Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar ölkə Prezidentinin fərmanı;
 2. Milli standartların hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları;
 3. Texniki-iqtisadi və sosial informasiya təsnifatlarının (proqnozlaşdırma, statistik hesabatlar, bank fəaliyyəti, vergiqoyma, orqanlararası informasiya mübadiləsi, informasiya sistemlərinin və informasiya resurslarının yaradılması da daxil olmaqla) hazırlanması, qəbulu və tətbiqi qaydaları;

4. Beynəlxalq, regional və xarici dövlətlərin milli standartlarının qəbulu və tətbiqi qaydaları;

5. Texniki rəqlamentlərdə istinad edilməli standartların qəbulu ilə bağlı Tədbirlər Planı;

6. Azərbaycan Respublikası dövlət standartlaşdırma sisteminə aid standartların yeni redaksiyaları [16].

- “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında” Qanunla əlaqəli olan sənədlər:

1. Qanunun tətbiqi ilə əlaqədar ölkə Prezidentinin fərmanı;
2. Uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının akkreditasiyası proseduru;
3. Apellyasiya şikayətinin verilməsi, şikayətə baxılması və qəbul edilən qərarların icrası qaydaları;

4. Akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət qaydaları;

5. Milli akkreditasiya orqanının strukturu və fəaliyyətinin təşkili qaydaları.

Bu qərarların qəbulu ilə bərabər, mövcud olan bir çox qaydaların, o cümlədən Dövlət Standartlaşdırma Sisteminin əsasını təşkil edən 6 standartın, Milli Sertifikatlaşdırma Sistemi adlı sənədlər toplusunun ləğv edilməsi və ya mümkün olduqda düzəlişlər edilməsi məqsədəuyğundur.

2. Məhsulların yalnız təhlükəsizlik göstəricilərinə görə məcburi tələblərin müəyyənəşdirilməsi və keyfiyyətə tələblərin könüllü edilməsi, buna uyğun olaraq mövcud sistemin texniki tənzimləmə və standartlaşdırma kimi iki hissəyə ayrılması. Bu tələb və onun ölkəmizdə tətbiqi məqsədilə hüquqi bazanın yenilənməsi və yuxarıda qeyd edilən qanunların ÜTT və Avropa Birliyi tələblərinə uyğun qəbul edilməsi zəruridir. Ancaq aparılan müşahidələr göstərir ki, post-sovet dövlətlərində uzun illər məhsulların təhlükəsizliyinə və keyfiyyətinə tələblər müəyyənəşdirən və məcburi şəkildə tətbiq olunan QOST standartlarının könüllü tətbiq edilməsini qəbul etdirmək nisbətən çətin olur. Digər tərəfdən, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununa əsasən standartlar texniki-normativ hüquqi akt olduğundan onların tətbiqi məcburi xarakter daşıyır və bunu əsas gətirərək standartların könüllü

olması qəbul edilməz hesab edilir [129]. Bunun üçün Konstitusiyaya Qanununa dəyişikliklər edilərək standartların və texniki şərtlərin texniki-normativ hüquqi aktların siyahısından çıxarılması və “Standartlaşdırma haqqında” yeni Qanun layihəsində nəzərdə tutulduğu kimi könüllü xarakterli olan normativ aktların siyahısına daxil edilməsi zəruridir. Dünyanın əksər ölkələrində standartlar normativ hüquqi aktların siyahısına daxil edilməyib və onların qəbulu və tətbiqi sərbəstdir. Bu tip standartların hazırlanmasında və tətbiqində məqsəd həmin fəaliyyətlərin və onun nəticələrinin mövcud olan ən qabaqcıl təcrübələr və ya göstəricilər səviyyəsinə qaldırılmasıdır. Yəni, bu standartlar vasitəsilə təsərrüfat subyektləri müvafiq fəaliyyətlər və onların nəticələrinə dair ən yaxşı təcrübələri, metodları, üsulları əldə edir və onları tətbiq etməklə öz fəaliyyətlərinin və onların nəticələrinin həmin səviyyədə olmasını təmin edir. Bununla onlar həm öz işlərini effektiv təşkil edir, həm də öz rəqabət qabiliyyətliliyini artırır. Bu məqsədlərə xidmət edən standartların dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə ehtiyac yoxdur. Odur ki, milli standartlaşdırma sisteminin qeyd edilən beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir.

- dövlət orqanlarının tənzimləmə səlahiyyətlərinin yalnız məhsulların təhlükəsizlik göstəriciləri ilə məhdudlaşdırılması;
- uyğun olaraq mövcud milli standartlaşdırma sisteminin texniki tənzimləmə və standartlaşdırma kimi iki hissəyə ayrılması;
- irəlidə qeyd ediləcək qaydada institusional islahatların aparılması;
- Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən yalnız texniki reqlamentlərin hazırlanması, standartların isə Standartlaşdırma İnstitutu tərəfindən işlənməsi.

3. Mövcud standartların müvafiq beynəlxalq standartlar əsasında yenidən işlənərək texniki reqlamentlər və könüllü standartlarla əvəz edilməsi. Beynəlxalq tələblərin icrasında ən çətin məqamlardan biri məhz mövcud standartların yenidən işlənərək onlardan məhsulun təhlükəsizlik göstəricilərinə dair tələblərin çıxarılaraq texniki reqlamentlərə daxil edilməsi və məcburi tətbiq edilməsi, keyfiyyət tələblərinin isə standartlarda saxlanaraq tətbiqinin könüllü edilməsidir. Digər tərəfdən, texniki

reqlamentlərə daxil ediləcək mövcud təhlükəsizlik tələbləri və standartlarda olacaq keyfiyyət tələbləri müvafiq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalıdır. Odur ki, burada söhbət minlərlə standartın ya ləğv edilib yeniləri ilə əvəz edilməsindən, ya da onlara dəyişikliklər edilməsindən gedir. Bu isə uzun vaxt və xeyli vəsait tələb edən və mürəkkəb bir prosesdir. Bu prosesin həyata keçirilməsində bir neçə variant mövcuddur. Birinci variant ondan ibarətdir ki, mövcud standartlar təhlil olunaraq onlardan təhlükəsizlik tələbləri çıxarılır və müvafiq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılaraq texniki reqlament kimi qəbul edilir. Yerdə qalan standartlar isə ya könüllü tətbiq edilir, ya da həmin standartlar köhnə olması səbəbi ilə ləğv edilir. Ancaq bu variant o qədər də əlverişli deyil və çox vaxt tələb edən bir prosesdir. Digər tərəfdən nəzərə almaq lazımdır ki, indi əksər QOST standartları müvafiq beynəlxalq standartlara uyğun olmadığından demək olar ki, onlar yenidən işlənməli olacaq. Odur ki, ikinci variant daha məqsədəuyğun hesab edilir. Belə ki, ikinci variantda mövcud olan bütün standartlar tədricən könüllü olur və onların əvəzinə tamamilə yeni texniki reqlamentlər qəbul edilir. Model kimi isə Avropa Birliyinin mövcud direktivləri götürülür. Həmin direktivlər milli texniki reqlament kimi qəbul edilir. Həmin direktivlərin əsas tələblərinin təmin edilməsi üçün Avropa Birliyində müvafiq beynəlxalq standartlara əsasən qəbul edilmiş istinad standartlar mövcuddur. Texniki reqlamentlər qəbul edildikdən sonra məhz həmin beynəlxalq standartlar da milli standartlar kimi qəbul edilir. Eyni zamanda mövcud standartlardan hansı müvafiq beynəlxalq standartlara uyğundursa, o, istinad standartı kimi qüvvədə qalır. Uyğun olmayanlar və ya köhnə olanlar isə ləğv edilir. Nisbətən uyğun olanlar isə ya ləğv edilir, ya da müvafiq beynəlxalq standartla uyğunlaşdırılaraq istinad edilmiş standartların siyahısına daxil edilir. Bu modeldə əsas problemlərdən biri beynəlxalq standartlara istinad edilmiş standartların milli standart kimi qəbul edilərkən onların tərcüməsi məsələləsidir. Bu istiqamətdə Latviya, Litva, Estoniya və şərq Avropa ölkələrinin təcrübəsindən yararlanmaq olar. Belə ki, onlar ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli olan standartları tərcümə edir, digərlərini isə yalnız ön səhifəsi tərcümə olunmaqla milli standart kimi qəbul edirlər. Texniki reqlamentlər isə, ümumiyyətlə, tərcümə olunmalıdır. Nəzərə alsaq ki, Avropa Birliyində texniki reqlamentlərin sayı

cəmi 40-50 ətrafındadır, onların tərcüməsi və qəbulu o qədər çətin olmayacaq. Ancaq bu sadaladığımız tədbirlər tədrici keçid prinsipi əsasında aparılmalıdır. Belə ki, yeni texniki rəqlamentlər və onların istinad edilmiş standartları qəbul ediləndək mövcud standartlar qüvvədə qalmalı və tədricən hər yeni texniki rəqlament və onun istinad edilmiş standartı qəbul edildikcə köhnələr ləğv edilməlidir. Digər MDB dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, qeyd edilən formada yeni sistemə keçid üçün təxminən 7-10 il vaxt tələb olunur. Burda mühüm nöqtələrdən biri də yeni texniki rəqlamentlərin və standartların qəbul edilməsi ilə yanaşı, istehsalçıların həmin yeni tələblərə uyğunlaşmasıdır ki, bu daha çox vaxt tələb edir.

Yeni sistemə keçid prosesində mühüm olan məsələlərdən biri də texniki rəqlamentlərin və standartların qəbulunun prioritetləşdirilməsidir. Yeni ölkə iqtisadiyyatı üçün daha əhəmiyyətli olan məhsullar üçün yeni normativ sənədlərin işlənməsindən başlayıb daha sonra aşağı əhəmiyyətli məhsullar üçün həmin sənədlərin işlənməsini həyata keçirə bilər. Prioritetləşməni isə aşağıdakı meyarlar əsasında aparmaq olar:

- Məhsulların yaratdıqları təhlükəli hadisələrin statistikasını. Yeni istehsal olunan məhsullardan hansıların daha çox təhlükə yaratması həmin məhsullara dair mövcud təhlükəsizlik tədbirlərinin effektivliyinin göstəricisidir və deməli həmin məhsullar və onların təhlükəsizlik göstəricilərinə dair yeni texniki rəqlamentlərin hazırlanmasını önə salmaq lazımdır.

- İstehsal və ticarət statistikasını da texniki rəqlamentlərin prioritetləşdirilməsi üçün əsas ola bilər. Belə ki, daha çox istehsal olunan, satılan məhsullar və inkişaf edən sənaye sahələri üçün yeni normativ sənədlərin işlənməsi daha öncə aparılmalıdır.

- İxrac olunan və ixrac potensialı olan məhsullar üçün yeni texniki rəqlamentlərin hazırlanması. Bu, ixracın stimullaşdırılması və asanlaşdırılması məqsədilə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün çox mühüm meyardır və texniki rəqlamentlər və standartlar hazırlanarkən məhz ixrac olunan və ya ixrac potensialı olan məhsullar əsas prioritet kimi götürülməlidir.

Beləliklə, bu tələbin yerinə yetirilməsi ilə bağlı görülməli işləri ümumiləşdirsək, aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- mövcud standartların təhlil edilərək yeni texniki rəqlamentlərlə və könüllü standartlarla əvəz edilməsinə dair tədbirlər planının hazırlanması və qəbulu;
- Avropa Birliyinin direktivlərinin milli dilə tərcüməsi və qəbulu;
- qəbul edilmiş texniki rəqlamentlərin icrası üçün zəruri olan istinad edilmiş beynəlxalq standartların əldə edilməsi;
- mövcud olan standartların təhlil edilərək onların beynəlxalq standartlara uyğun olanlarının istinad edilmiş standart kimi qəbul edilməsi;
- beynəlxalq standartlara uyğun olmayan, eləcə də elmi-texniki tərəqqinin inkişaf səviyyəsinə cavab verməyən, iqtisadiyyatın ehtiyaclarına uyğun olmayan standartların ləğv edilməsi;
- beynəlxalq standartlara istinad edilmiş standartların ən vaciblərinin milli dilə çevrilməsi və qəbul edilməsi;
- digər istinad edilmiş standartların üz səhifəsi tərcümə edilməklə milli standart kimi qəbul edilməsi;
- özəl sektorun sonradan yeni texniki rəqlamentləri və standartları asanlıqla tətbiq edə bilməsi üçün onların həmin sənədlərin işlənməsinə cəlb edilməsi.

4. *Mövcud standartlaşdırma sistemindən yeyinti məhsullarının tərkibinə dair tələblərin çıxarılması və onların sanitariya və fitosanitariya norma və qaydalarında öz əksini tapması.* Qeyd etdik ki, ÜTT çərçivəsində yeyinti məhsullarının istehlakı zamanı onların insan orqanizminə təsiri baxımından təhlükəsizliyi digər bir Sazişlə tənzimləndiyindən onların texniki rəqlamentlər və standartlarla tənzimlənməsinə yol verilmir. Texniki rəqlamentlərlə yalnız yeyinti məhsullarının qablaşdırılması, saxlanması, daşınması və markalanması məsələləri əhatə olunur ki, onların da tətbiqi üçün hər hansı sertifikatlaşdırmanın aparılması nəzərdə tutulmur. Ancaq hazırkı şəraitdə yeyinti məhsullarına dair standartlar mövcuddur və əksər yeyinti məhsullarının həmin standartlara uyğunluq sertifikatlaşması tələb olunur. Digər tərəfdən Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibində yeyinti məhsullarına dair laboratoriyalar mövcuddur və Komitənin tərkibində olan bir çox struktur bölmələri, o cümlədən Texniki Tənzimləmə və Standartlaşdırma üzrə Dövlət Xidməti, əsasən, yeyinti məhsullarının istehsalına nəzarəti həyata keçirir. ÜTT tələbləri ilə uyğunsuzluq

təşkil edən məqamlardan biri də Nazirlər Kabinetinin qərarı əsasında yeyinti məhsullarına dair Kodeks Alimentarius Komissiyasının təsis edilməsi və aparıcı orqan kimi məhz Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin təyin edilməsidir. Mövcud şəraitdə bu məqsədəuyğun olsa da, ÜTT tələblərinə uyğun deyil. Belə ki, Kodeks standartları milli standart kimi deyil, sanitariya norma və qaydaları kimi qəbul edilməlidir və bu işə əsas cavabdehliyi Səhiyyə və Kənd Təsərrüfatı Nazirlikləri daşmalıdır. Bu, eyni zamanda, artıq milli standart kimi qəbul edilmiş Kodeks standartlarının da yenidən sanitariya norma və qaydaları kimi qəbul edilməsi deməkdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ÜTT-nin üzvü olan MDB dövlətlərində artıq bu cür dəyişikliklər edilərək yeyinti məhsullarına dair tələblər və onların tətbiqi standartlaşdırma sistemindən ayrılmışdır. Ölkəmizdə bəzi ÜTT üzvü olan MDB dövlətləri nümunə gətirilərək texniki rəqlamentlərin hələ də yeyinti məhsullarına şamil edilə bilməsi əsas gətirilir. Bu məsələyə də aydınlıq gətirək. Yeyinti məhsullarının qeyd etdiyimiz kimi qablaşdırılması, saxlanması, markalanması və bu kimi məsələlərə dair texniki rəqlament tələb müəyyənləşdirə bilər. Ukraynanın Texniki tənzimləmə, standartlar və uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurları haqqında qanununda qeyd olunur ki, bu qanun sanitar tədbirlərdə müəyyən olunmuş yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə dair tələbləri əks etdirə bilməz, lakin qismən və ya bütövlükdə terminologiya, qablaşdırma, nişanlama, istehsal prosesi və ya metoduna aid ola bilər. Ukrayna Avropa Birliyinin Yeni Yanaşma Direktivləri əsasında 40-dan çox texniki rəqlament qəbul etmişdir. Bu texniki rəqlamentlər sırasında yalnız biri yeyinti məhsullarına aiddir ki, o da yeyinti məhsullarının nişanlanması haqqındadır [59, s. 42, 64].

Ukraynanın ÜTT-yə üzv olması üzrə İşçi Qrupunun hesabatında bildirilir ki, Ukrayna məcburi sertifikatlaşdırmanın tətbiq olunduğu məhsul kateqoriyalarının daha da azaldılması və məhdudlaşdırılması üzrə ÜTT qarşısında öhdəlik götürmüşdür [30, s. 5].

Bu sahədə Rusiya təcrübəsinə nəzər yetirək. Hazırda Rusiyada 24 texniki rəqlament qəbul olunmuşdur. Texniki rəqlamentlərdə həmçinin məhsulun hansı yolla uyğunluğunun qiymətləndirilməsi tələbi göstərildiyi üçün, müvafiq texniki rəqlamentlərin hələ qəbul olunmadığı məhsullar üçün məcburi sertifikatlaşdırmanın və ya uyğunluq bəyannaməsinin tətbiq olunduğu məhsulların siyahısı qüvvədədir.

Müvafiq texniki reqlamentlər qəbul olunana qədər, məhsula dair məcburi tələbləri ehtiva edən milli standartlar, sanitar norma və qaydaları, tikinti norma və qaydaları və digər müvafiq normativ aktlar əsas götürülür. Rusiya Federasiyasının təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, qida ilə əlaqədar hazırkı texniki reqlamentlər texniki tələblərlə yanaşı, sanitar və fitosanitar tələbləri də ehtiva edir. Lakin eyni zamanda, məsələn, süd və süd məhsulları üzrə texniki reqlamentin uyğunluğun qiymətləndirilməsi ilə bağlı maddəsində qeyd olunur ki, sözügedən məhsulların texniki reqlamentdəki məcburi tələblərə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi əhalinin sanitar və epidemioloji fəxravanlığının təmin olunması üzrə, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və baytarlıq sahəsində nəzarəti həyata keçirən federal icra hakimiyyəti orqanları və sadalanan dövlət nəzarətlərini həyata keçirmək üçün səlahiyyətləndirilmiş icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən dövlət nəzarəti formasında aparılır [30, s.6].

Rusiya ÜTT qarşısında texniki reqlamentlərində təkrarlanan sertifikatlaşdırma tələblərinin aradan qaldırılması ilə bağlı öhdəlik götürmüşdür. Həmçinin 1 iyul 2010-cu il tarixindən Rusiya sənaye məhsulları üçün təkrarlanan sertifikatlaşdırma tələbini aradan qaldırmışdır. Eynilə, Rusiyanın üzvü olduğu Avrasiya Gömrük İttifaqının bəzi məhsullar üçün həm baytarlıq sertifikatı, həm də uyğunluq bəyannaməsinin mövcud tələbi ilə bağlı qeyd olunur ki, Gömrük İttifaqının hazırda tərtib etdiyi texniki reqlamentlərdə uyğunluğun təsdiqi üçün sadəcə bir sənəd tələb olunacaqdır [30, s. 7].

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən yeyinti məhsullarına dair normativ sənədlərin işlənməsi, tətbiqi və tələblərinə uyğunluğa nəzarət milli standartlaşdırma sisteminin tərkibinə aid olmasa da, ölkəmizdə bunun məhz milli standartlaşdırma sisteminin tərkibində olması təklif edilən islahatlar içərisində yeyinti məhsullarının necə tənzimlənməli və hansı islahatların aparılmalı olduğunu təsvir etməyi zəruri edir. Belə ki, irəlidə qeyd ediləcək institusional islahatlardan əlavə yeyinti məhsullarının tənzimlənməsi sahəsində bir çox islahatlar aparılmalıdır. Ümumiyyətlə, qeyd edək ki, bir ölkənin ərzaq təminatında əsas iki mühüm istiqamət mövcuddur. Bunlardan biri ərzaq təhlükəsizliyi, ikincisi isə qida təhlükəsizliyi. Ölkənin ərzaq ehtiyatlarının yetərinə formalaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində son illər əhəmiyyətli işlər görülməkdədir. Belə ki, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan

Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” çərçivəsində kənd təsərrüfatının inkişafı və etibarlı ərzaq təminatı istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş və demək olar ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi təmin edilmişdir [11]. Ancaq bu, öz növbəsində, ərzaq təminatı istiqamətində ikinci prioritet istiqamət olan yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində də zəruri tədbirlərin görülməsini labüd etmişdir. Bura qida təhlükəsizliyinin təminatı sisteminin ÜTT-nin, Avropa Birliyinin və müvafiq beynəlxalq təşkilatların tələblərinə uyğunlaşdırılması və məhsulların təhlükəsizliyinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi daxildir. ÜTT-nin Sanitariya və Fitosanitariya Sazişinə əsasən, üzv ölkələr qida təhlükəsizliyinə dair Kodeks Alimentarius, bitki məhsulları üzrə Beynəlxalq Bitki Mühafizəsi Konvensiyası, heyvan mənşəli məhsullar üzrə Beynəlxalq Epizotik Təşkilatın üzvü olmalı və yeyinti məhsullarına dair norma və qaydalar həmin təşkilatların tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır [139]. Hazırda Azərbaycan həmin təşkilatların və Konvensiyaların üzvü olsa da, onların standartları ölkədə çox az tətbiq edilir.

İlk növbədə, ÜTT-nin tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün standartların tərkibindən yeyinti məhsullarının tərkibinə dair sanitariya və fitosanitariya tələbləri çıxarılmalı və onlar ÜTT-nin Sanitariya və Fitosanitariya Sazişinin tələblərinə əsasən hazırlanmış sanitariya və fitosanitariya norma və qaydalarına daxil edilməlidir. Həmçinin, sanitariya normaları Səhiyyə Nazirliyi, baytarlıq və fitosanitar normalar isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən qəbul və tətbiq edilməlidir. Digər tərəfdən, yeyinti məhsullarına dair uyğunluq sertifikatı ləğv edilməli, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibindən yeyinti məhsullarının istehsalına nəzarət çıxarılmalıdır. Yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə təminatına dair dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinə yenidən baxılmalı, təkrarlanmalar aradan qaldırılmalı və irəlidə qeyd edilən qaydada institusional islahatlar aparılmalıdır. Ümumilikdə isə Qida Təhlükəsizliyinə dair Dövlət Proqramının qəbul edilməsi və həmin proqram əsasında hərtərəfli islahatlar aparılması məqsəduyğundur.

5. Məhsulların daşdığı risk səviyyəsinə (yüksək, orta və aşağı) uyğun təsnif edilməsi və məcburi sertifikatlaşdırmanın yalnız yüksək riskli məhsullarla məhdudlaşdırılması. ÜTT-nin əsas tələblərindən biri də məhsulların təhlükəsizliyinə

dair tələblər müəyyənləşdirilərkən onların məhsulun daşdığı riskin səviyyəsinə adekvat olmasıdır. Yəni məhsullar üzrə riskin qiymətləndirilməsi aparılmalı və onlar yüksək, orta və aşağı riskli olmaqla təsnif edilməli və həmin məhsula dair tələblər məhz riskin səviyyəsinə uyğun müəyyənləşdirilməlidir. Yüksək riskli məhsullar üçüncü tərəfin sertifikatlaşdırılmasından, orta və aşağı riskli məhsullar isə, əsasən, istehsalçının uyğunluq bəyannaməsi modulu ilə uyğunluq qiymətləndirilməsindən keçməlidir [29]. Qeyd edək ki, ölkəmizdə hazırda mövcud olan standartlar məhsullara tələbləri onların risk səviyyəsindən asılı olmayaraq müəyyənləşdirir və Nazirlər Kabinetinin 343 sayılı Qərarına əsasən, demək olar ki, bütün məhsullar məcburi sertifikatlaşdırılmadan keçirilir [7]. ÜTT-nin bu tələbinin yerinə yetirilməsi üçün adı çəkilən qərara dəyişiklik edilərək yalnız yüksək riskli qeyri-ərzaq məhsulları həmin siyahıya daxil edilməlidir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, artıq ÜTT-yə üzv olan MDB dövlətlərində bu cür dəyişiklik edilmişdir. Məsələn, Ukraynada uyğunluğun qiymətləndirilməsi sistemində məcburi sertifikatlaşdırmaya məruz qalan məhsulların siyahısı çox geniş idi və burada məhsulların insanlar üçün risk səviyyəsi nəzərə alınmırdı. Ukrayna ÜTT-yə üzvlüyü və Avropa Birliyinə inteqrasiya prosesləri çərçivəsində bu sahədə qaydalarını ÜTT tələblərinə uyğunlaşdırdı. 23 dekabr 2009-cu il tarixli fərmanı ilə Ukraynanın Nazirlər Kabineti əksər yeyinti məhsullarına (uşaq yeməyi, alkoqollu içkilər və tütün məhsullarından başqa) tətbiq olunan məcburi sertifikatlaşdırmanı ləğv etmişdir [30, s. 9]. Çünki texniki tənzimləməni həyata keçirən qurum tərəfindən yeyinti məhsullarının sertifikatlaşdırılması dövlət sanitariya və baytarlıq qurumlarının nəzarət funksiyalarını təkrarlayır və bu da istehsalçılar üçün artıq xərc və vaxt itkisi deməkdir.

Odur ki, Texniki tənzimləmə haqqında Qanun qəbul edildikdən sonra ölkəmizdə məcburi sertifikatlaşdırmanı tələb edən Qərarın tamamilə ləğv edilməsi və Nazirlər Kabinetinin yeni Qərarı qəbul edilərək həmin Qərada hər 3 kateqoriyaya (aşağı, orta və yüksək riskli məhsullar) aid məhsullar və onların risk səviyyəsinə uyğun tətbiq edilməli olan uyğunluq qiymətləndirilməsi modullarının öz əksini tapması tövsiyə olunur. Yalnız yüksək riskli qeyri-ərzaq məhsulları üçün məcburi sertifikatlaşdırma,

aşağı və orta riskli məhsullar üçün isə Avropa Birliyində olduğu kimi uyğunluq bəyannaməsi və digər modulların tətbiq edilməsi məqsəduyğundur.

6. *Uyğunluğun qiymətləndirilməsinin dövlət tərəfindən deyil, akkreditləşdirilmiş orqanlar tərəfindən aparılması.* Həm ÜTT, həm də Avropa Birliyinin tələblərindən biri uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətlərinin dövlət orqanları tərəfindən deyil, təsərrüfat subyektləri tərəfindən aparılmasıdır. Həmin orqanlar milli akkreditasiya orqanı tərəfindən akkreditləşdirilir və onlar məhsulların təhlükəsizlik tələblərinə uyğunluğu qiymətləndirirlər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ölkəmizdə artıq bununla bağlı ciddi addım atılaraq sertifikatlaşdırma fəaliyyəti Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətləri siyahısından çıxarılmış və bunun uyğunluq qiymətləndirilməsi orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Komitə tərəfindən isə təsərrüfat hesablı müəssisə yaradılaraq həmin müəssisə akkreditasiya olunmuşdur və sertifikatlaşdırma fəaliyyətini həmin müəssisə həyata keçirir [124]. Ancaq burada əsas məqam maraq toqquşması məsələsidir. Belə ki, istənilən sertifikatlaşdırma orqanı akkreditasiyadan keçərək bu fəaliyyəti həyata keçirə bilər. Ancaq bu fəaliyyətin digər orqanlarla yanaşı Komitənin balansında olan orqanlar tərəfindən həyata keçirilməsi subyektiv amillərə yol açma bilər. İlk növbədə, Komitənin balansındakı orqanlar maraqlı olacaq ki, bu fəaliyyət daha çox onlar tərəfindən həyata keçirilsin. Bu isə digər orqanların akkreditləşdirilməsinə süni maneə yarada bilər. Digər tərəfdən, müstəqil orqanlar hətta akkreditləşdirilsə də, onların müəssisələri sertifikatlaşdırmasına əngəllər yaradıla bilər. Odur ki, bu cür halların baş verməsinin qarşısının alınması üçün zəruri mexanizmin formalaşdırılması və müstəqil orqanların uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətlərinə şərait yaradılması labüddür.

7. *Uyğunluğun qiymətləndirilməsinin Avropa Birliyinin sisteminə uyğun olaraq modullar əsasında tətbiq edilməsi və istehsalçılara seçim verilməsi.* Qeyd etdik ki, Avropa Birliyində uyğunluğun qiymətləndirilməsi modullar əsasında həyata keçirilir. Belə ki, Direktivlərin əsas tələblərinin həyata keçirilməsi üçün istehsalçılar istehsalçı bəyannaməsi modulundan tutmuş 3-cü tərəfin sertifikatlaşdırılması moduluna qədər olan bütün modullardan istifadə edərək uyğunluğu təsdiq edə bilərlər. Modulların

tətbiqində məqsəd ondan ibarətdir ki, istehsalçılar aşağı və orta riskli məhsulların uyğunluq qiymətləndirməsinə mümkün qədər kənar orqanları cəlb etməsinlər və bununla istehsalçıların həmin orqanların cəlbinə çəkilən xərclərinə qənaət edilsin. Əsas məqamlardan biri isə ondan ibarətdir ki, Direktivdə bir yox, bir neçə modul göstərilir ki, istehsalçılar onlardan hər hansı birini seçməkdə sərbəstdirlər. Əvvəldə bəhs etdiyimiz kimi, Texniki tənzimləmə haqqında Qanun layihəsində Avropa Birliyinin modulları əsasında uyğunluğun qiymətləndirilməsinin aparılması nəzərdə tutulub. Ancaq qeyd edək ki, həmin modulların tətbiqi ölkəmizdə yeni təcrübə olduğundan müəyyən çətinliklərin yaranması da istisna olunmur. Yerli istehsalçılar dövlət orqanları və ən yaxşı halda akkreditləşdirilmiş müstəqil orqanlar tərəfindən sertifikatlaşmaya öyrəşiblər və onlar üçün dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş məcburi tələblərin sadəcə özləri tərəfindən bəyan etməklə yerinə yetirilməsi yeni yanaşmadır. Dövlət orqanlarının bu qədər sertifikatlaşma və nəzarət tədbirlərinə baxmayaraq istehsalçılar hələ də tələblərə uyğun olmayan məhsullar istehsal edirlər. Ona görə sertifikatlaşdırmanın olmadığı şəraitdə onların öz istehsalatının tələblərə uyğun olduğunu bəyan etməsinin nə qədər etibarlı olacağı haqqında narahatlıqlar mövcuddur. Bununla bağlı qeyd edək ki, istehsalçıların uyğunluq bəyannaməsi modulu ilə uyğunluğu təsdiq etməsinin etibarlılığına zəmanətin ən yaxşı mexanizmi həmin məhsulların bazarda təhlükəsizliyinə güclü nəzarət sisteminin olmasıdır. İstehsalçılar bilsələr ki, onların məhsullarına ciddi nəzarət mövcuddur, onlar da istehsalçı bəyannaməsi modulunu düzgün tətbiq edirlər. Digər tərəfdən, hansı ölkələrdə istehlakçı mədəniyyəti daha yaxşı inkişaf edib və istehlakçılar əldə etdikləri məhsulların təhlükəsizliyinə ciddi yanaşır, həmin ölkələrdə istehsalçı bəyannaməsi metodu özünü daha çox doğruldur.

8. *Uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin akkreditləşdirmə və qarşılıqlı tanınma haqqında sazişlər bağlamaqla tanınmasının təmin edilməsi.* Bu tələbin yerinə yetirilməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün olduqca vacibdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, məhz bu cür qarşılıqlı tanınma haqqında sazişlərin olmaması səbəbindən Azərbaycanda sertifikat əldə etmiş müəssisələr öz məhsullarını digər dövlətlərə ixrac edə bilmirlər və ya ixrac etmək üçün həmin ölkələrin sertifikatlarını yenidən əldə

etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu isə müəssisələr üçün əlavə xərc və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının ixrac imkanlarının məhdudlaşması deməkdir. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün ÜTT müxtəlif ölkələrin eyni beynəlxalq akkreditləşdirmə təşkilatına üzv olması və ölkələr arasında sertifikatlaşdırma, inspeksiya və sınaq nəticələrinin qarşılıqlı tanınması haqqında sazişlərin bağlanmasını təkid edir. Bu haqda Texniki tənzimləmə haqqında Qanun layihəsində qeyd edilir ki, Azərbaycanın üzv olduğu beynəlxalq akkreditləşdirmə təşkilatının üzvü olan digər ölkənin milli akkreditləşdirmə orqanının akkreditə etdiyi sertifikatlaşdırma orqanının verdiyi sertifikatı tanınmalıdır. Layihədə qarşılıqlı tanınma haqqında sazişlərin bağlandığı halda da uyğunluq sənədlərinin tanınması nəzərdə tutulur. Qeyd edək ki, hazırda Azərbaycanın MDB dövlətləri və digər bir neçə dövlətlə qarşılıqlı tanınma haqqında sazişləri mövcuddur. Ancaq bununla bağlı vahid mexanizm formalaşdırılmayıb və mallar gömrük məntəqəsinə gətirilərkən onların ya uyğunluq sənədinin tanınması, ya da sertifikatlaşdırılması təmin edilmir. Buna görə Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi mallar idxal olunduqdan sonra onların paylanma şəbəkələrində təkrar sertifikatlaşdırmasını həyata keçirir ki, bu da o qədər uğurlu təcrübə deyil. Ancaq yeni Qanun layihəsinə görə mallar idxal edilməmişdən əvvəl onların ya uyğunluq sənədləri Komitəyə göndərilərək tanınması haqqında sənəd əldə etdikdən sonra, ya da sertifikatlaşdırma orqanlarından yeni sertifikat əldə etdikdən sonra idxal edilə bilər. Hesab edirik ki, bu maddə mövcud sistemdə olan boşluğu doldura bilər. Ancaq bir məsələni qeyd edək ki, qabaqcıl ölkələrdə beynəlxalq akkreditasiya təşkilatının üzvü olduğu halda və qarşılıqlı tanınma haqqında saziş olduqda həmin ölkənin akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanı tərəfindən verilən sertifikat tanınır və gömrükdən həmin mallar sərbəst buraxılır. Sadəcə gömrük orqanında qarşılıqlı tanınma haqqında saziş bağlanan ölkələrin və eyni beynəlxalq təşkilatın üzvü olan ölkələrin siyahısı olur ki, həmin siyahı əsasında məhsulların idxalına icazə verilir. MDB dövlətlərində isə qarşılıqlı tanınma sazişinin olmasına baxmayaraq, idxalçı uyğunluq sertifikatını təqdim etməklə tanınma haqqında sertifikat əldə etməlidir ki, bu da beynəlxalq ticarətə əlavə maneə hesab edilir. Burada bir haqlı məqam ondan ibarətdir ki, digər ölkələrlə qarşılıqlı tanınma haqqında sazişlər olsa da,

həmin ölkələrin uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının etibarlılığına və istehsalçıların tələblərə uyğun məhsul istehsal etməsinə zəmanətin olmaması həmin idxalçıların tanınma sertifikatı əldə etməsinə zəmin formalaşdırır. Ancaq qeyd edək ki, qabaqcıl ölkələrdə qarşılıqlı tanınma haqqında sazişlərdə həm də hər iki ölkənin uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının adları qeyd edilir ki, bununla onlar həmin orqanların etibarlılığına zəmanət vermiş olur və məhz həmin orqanların verdiyi uyğunluq sertifikatları qarşılıqlı tanınır. Eyni təcrübəni ölkəmizdə də tətbiq etmək olar. Eyni beynəlxalq akkreditləşdirmə orqanına üzv olmaqla uyğunluq sənədlərinin tanındığı halda isə milli akkreditləşdirmə orqanları qarşılıqlı əməkdaşlıq edərək akkreditə etdikləri uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına ciddi nəzarət etməklə onların etibarlı olmasına qarşılıqlı zəmanəti təmin etmiş olurlar.

Beynəlxalq ticarətdə bir mühüm məqam da ondan ibarətdir ki, uyğunluq sənədlərinin tanınması hər idxal əməliyyatına görə yox, müəyyən müddət üçün istehsalata görə aparılsın və həmin istehsalçı bir dəfə tanınma və ya sertifikat əldə etdikdən sonra məhsullarını bir neçə idxalçı tərəfindən həmin müddətdə ölkəyə idxal edə bilsin.

9. *Bazara nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və təhlükəsizlik tələblərinə nəzarətlə məhdudlaşdırılması.* Hər bir ölkə və onun iqtisadiyyatı üçün effektiv bazara nəzarət mexanizminin formalaşdırılması çox vacibdir. Burada mühüm olan görülən tədbirlərlə məhsulların tam təhlükəsizliyinin və istehsalçıların hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsi ilə yanaşı, özəl sektorun inkişafına əngəllərin yaradılmaması və bazara nəzarət tədbirləri ilə onlar üzərində lazım olandan artıq bürokratik yükün formalaşdırılmamasıdır.

10. *Xidmətlərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.* Məlum olduğu kimi, QOST sisteminə əsasən məhsullarla yanaşı bir çox xidmətlərin təhlükəsizliyi də standartlarla məcburi şəkildə tənzimlənilir. Bura turizm, təmir, təhsil, nəqliyyat və qida təchizatı xidmətlərini aid etmək olar. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, xidmətlərə dair standartlar işlənsə də, onların məcburi tənzimlənməsi aparılmır. Avropa Birliyində xidmətlərin keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, innovasiyaların və informasiya texnologiyalarının xidmətlərdə tətbiqi və xidmətlərin uyğunlaşdırılması

üçün standartların işlənməsi strateji məqsədlərdən biri kimi müəyyənləşdirilib [66, s. 19]. Ancaq göründüyü kimi burada məqsəd tənzimləyici yox, iqtisadidir və məcburi olan texniki rəqlament deyil, könüllü olan standartlar işlənilir.

ÜTT-nin Xidmətlər və Ticarət üzrə Sazişinə (GATS) əsasən xidmətlərin tənzimlənməsi lisenziya, qeydiyyat, icazə, səlahiyyətləndirmə və bu kimi vasitələrlə həyata keçirilir. Həmin vasitələr üzrə xidmət təchizatçılarına xidmətlərin göstərilməsinə dair tələblər müəyyənləşdirilir və tələblərin içərisində xidmətlərin işçilərə, müştərilərə və digərlərinə təhlükəsiz olması da müəyyənləşdirilir [26].

MDB dövlətlərindən Ukrayna son dəyişikliklərinə əsasən xidmətlərin tənzimlənməsini liberallaşdıraraq xidmətlərə dair standartlar və məcburi sertifikatlaşdırma tələblərini ləğv edib və yeni sistemə əsasən xidmətlərə dair texniki rəqlamentlər işlənə bilməz [59, s. 43]. Texniki tənzimləmə haqqında Qanun layihəsində hələ də xidmətlər texniki tənzimləmənin tərkib hissəsi kimi qalır ki, bu müddəaların da layihədən çıxarılması təklif olunur. Xidmətlərə dair könüllü standartların işlənməsi və onlar əsasında könüllü sertifikatlaşdırmanın aparılması isə, əksinə, təşviq edilməlidir [26].

3.2. Milli standartlaşdırma sisteminin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması eyni zamanda onun idarəetmə sistemində də əhəmiyyətli islahatların aparılmasını zəruri edir. Belə ki, mövcud idarəetmə strukturu sovet dönmindən mövcud olan baza üzərində qurulub və onun optimallaşdırılmasına və rasionallaşdırılmasına ehtiyac var. Ümumilikdə, beynəlxalq tələblərə və təcrübələrə, əsasən idarəetmə sistemi ilə bağlı islahatlar aparılarkən aşağıdakı meyarlar əsas götürülə bilər:

- idarəetmə sistemi məhsulların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə azad ticarət və sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılması arasında balansın təmin edilməsi;

- tənzimləmə tədbirlərinin məhsulların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə məhdudlaşdırılması və keyfiyyətin artırılmasına xidmət edən standartlaşdırmanın rəqabət qabiliyyətliliyin artırılmasına töhfə verən fəaliyyətə çevrilməsi;
- idarəetmə sisteminin bazar iqtisadiyyatının, eləcə də şəffaflıq, maraqların toqquşmaması, liberallıq prinsipləri əsasında qurulması;
- idarəetmə sistemini optimallaşdırmaqla dövlət idarəetmə xərclərinin rasionallaşdırılması;
- sahibkarların fəaliyyətinə zəruri olan minimum müdaxilənin təmin edilməsi və tələblərə uyğunluğun təmin edilməsi istiqamətində qabaqcıl metodların istifadəsinə icazə verilməsi;
- istehsalata dövlət nəzarətinin bazara dövlət nəzarəti ilə əvəzləşdirilməsi və istehsalata nəzarətin uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına buraxılması;
- özəl sektorun milli standartlaşdırma sisteminin işində daha aktiv iştirakının təmin edilməsi;
- özəl sektorun normativ sənədlərin tətbiqinə çəkilən xərclərinin mümkün qədər azaldılması və prosedurların sadələşdirilməsi.

Ölkəmizdə aparılmalı olan institusional islahatları Avropa Birliyindəki mövcud sistemlə, eləcə də keçmiş sovet dövlətləri olan Latviya, Litva, Estoniya, Ukrayna, Moldova və Rusiyada aparılan oxşar islahatlarla müqayisəli şəkildə təsvir edək. Mövcud idarəetmə sistemi və beynəlxalq təcrübəyə uyğun aparılmalı olan institusional islahatları aşağıdakı cədvəldə təsvir edək və daha sonra həmin dəyişiklikləri ayrılıqda şərh edək.

Cədvəl 3.1.

Milli standartlaşdırma sistemində təklif olunan institusional islahatlar

No	Fəaliyyətlər	Mövcud idarəetmə sistemi	Beynəlxalq təcrübəyə əsasən islahatlardan sonra
1.	Texniki tənzimləmə	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi	Texniki Tənzimləmə, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi
2.	Standartlaşdırma	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi və Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutu	Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutu

3.	Akkreditasiya	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi yanında Dövlət Akkreditasiya Xidməti	Nazirlər Kabineti və ya İqtisadiyyat Nazirliyi yanında təsərrüfat hesablı Milli Akkreditasiya Orqanı
4.	Uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, sınaq, inspeksiya)	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibində təsərrüfat hesablı qurumlar və müstəqil müəssisələr	Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutunun tərkibində təsərrüfat hesablı qurumlar və müstəqil müəssisələr
5.	İstehsalata dövlət nəzarəti – qeyri-ərzaq məhsulları üçün	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi yanında Dövlət Nəzarəti xidməti	Akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları
6.	İstehsalata dövlət nəzarəti – ərzaq məhsulları üçün	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi yanında Dövlət Nəzarəti xidməti, Səhiyyə Nazirliyi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	Müstəqil Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi
7.	Bazara nəzarət – qeyri-ərzaq məhsulları üçün	İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti	İqtisadiyyat Nazirliyi yanında İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və Anti inhisar siyasəti Dövlət Xidməti və aidiyyəti sahə nazirlikləri
8.	Bazara nəzarət – yeyinti məhsulları üzrə	İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti, Səhiyyə Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	Müstəqil Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi

1. *Normativ sənədlərin hazırlanması üzrə institusional islahatlar.* Beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma ən çox milli standartlaşdırma sisteminin idarəedilməsində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olan Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsində institusional dəyişiklərin edilməsini zəruri edir. Belə ki, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibindən standartlaşdırma fəaliyyətləri çıxarılaraq Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutuna verilməsi və Komitənin adının dəyişdirilərək Texniki Tənzimləmə, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi edilməsi zəruridir. Bu dəyişiklik həmçinin Komitənin struktur bölmələrinə də şamil edilməlidir. Belə ki, şöbələrin və

dövlət xidmətlərin adlarından və səlahiyyətlərindən “standartlaşdırma” sözünün çıxarılması və texniki tənzimləmə ilə əvəz edilməsi vacibdir. Bundan sonra, SMPDK yalnız texniki rəqlamentlərin qəbulu və texniki tənzimləmə sahəsində dövlət siyasətinin aparılması ilə məşğul ola bilər. ÜTT-nin tələblərinə əsasən texniki rəqlamentlərin hazırlanması həmin rəqlamentlərin tətbiqinə cavabdeh olan aidiyyəti dövlət orqanı tərəfindən aparılır. Ancaq onların qəbulu hökumət tərəfindən və ya ən yüksək statusa malik dövlət orqanı tərəfindən aparılmalıdır. Çünki texniki rəqlamentlər qanun statusuna malikdir və hökumət tərəfindən qəbul edilməklə müxtəlif dövlət orqanlarının üzərində icra öhdəliyi qoyur. Avropa Birliyində texniki rəqlamentlər olan direktivlər Avropa Komissiyasının Şurası tərəfindən Parlamentin baxması və qəbulundan sonra təsdiq edilir. Qəbul edilən direktivlər bütün Avropa dövlətlərində tətbiq edilir [45, s. 67]. MDB dövlətləri içərisində isə Ukrayna bu sahədə ən liberal islahatlar aparan dövlətdir ki, onların təcrübəsini model kimi qəbul etmək olar. Belə ki, Ukrayna həm ÜTT-yə üzvlük, həm də Avropa Birliyinə integrasiya ilə əlaqəli bu sahədə köklü islahatlar aparır. Ukraynada texniki tənzimləmə məsələlərinə (standartlar müəyyən etmək, istehlakçı hüquqlarını qorumaq, metrologiya və uyğunluğun qiymətləndirilməsi) icra hakimiyyətinin xüsusi səlahiyyətli orqanı Texniki Tənzimləmə və İstehlakçı Siyasəti üzrə Komitə (Derzhspozhyvstandart) cavabdehlik daşıyırdı və Avropa Birliyi təcrübəsinə zidd olaraq bir çox səlahiyyətləri məhz bir orqan həyata keçirirdi. Belə ki, eyni dövlət orqanı həm standartları hazırlayıb təsdiq edir, sertifikatlaşdırır, bazara nəzarəti, istehlakçı hüquqlarının qorunmasını və istehsalçıların yoxlanılmasını həyata keçirirdi. 2010-cu ilin dekabrında bu Komitə Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Xidməti ilə əvəzləndi, lakin əsas məğzi və funksiyaları dəyişmədi. 6 aprel 2011-ci il tarixli Prezident fərmanına əsasən Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Xidməti ləğv olundu və onun səlahiyyətləri İqtisadi İnkişaf və Ticarət Nazirliyinə (İİTN), Dövlət Baytarlıq və Fitosanitar Xidmətinə (DBFX) və yeni yaradılmış İstehlakçıların Mühafizəsi üzrə Dövlət İnspektorluğuna (İMDİ) verildi. Tənzimləyici və iqtisadi funksiyalar (standartlaşdırma, uyğunluğun qiymətləndirilməsi və metrologiya daxil olmaqla) İqtisadiyyat və Ticarət Nazirliyinin səlahiyyətinə keçdi. Standartlaşdırma haqqında

qanuna nəzərdə tutulmuş dəyişikliklərə əsasən hazırda İİTN-ə aid olan milli standartlaşdırma orqanı statusu ləğv olunacaq və dövlətə məxsus ayrıca bir quruma veriləcək [30, s. 11]. Göründüyü kimi, Ukraynada köklü dəyişikliklər aparılmışdır. Xüsusilə Texniki Tənzimləmə və İstehlakçıların Siyasəti üzrə Komitə ləğv edilmişdir. Bunun səbəbləri isə beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma nəticəsində irəlidə Azərbaycan kontekstində şərh edəcəyimiz aşağıdakı dəyişikliklərin belə bir Komitəyə olan zərurəti azaltmasıdır:

- beynəlxalq tələblərə əsasən milli standartlaşdırma orqanı özü ayrıca qurum olmalı və yalnız könüllü əsaslarla olan standartlaşdırma fəaliyyətləri ilə məşğul olmalıdır. O cümlədən, ölkəni beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatında milli standartlaşdırma orqanı kimi təmsil etməlidir. Ukraynada ayrıca belə bir qurum yaradılıb. Beləliklə, Komitənin bütün standartlaşdırma fəaliyyətləri həmin orqana keçir və bu, funksiyaların mühüm bir hissəsinin azalması deməkdir;
- sertifikatlaşdırma fəaliyyətləri liberallaşdırılaraq dövlətdən akkreditə edilmiş müstəqil uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına keçir. Bununla həmin Komitənin sertifikatlaşdırma funksiyaları da götürülmüş olur;
- beynəlxalq təcrübəyə əsasən istehsalata dövlət nəzarəti uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına ötürülür. Dövlət isə yalnız bazara nəzarəti həyata keçirir. Ukraynada Nazirlər Kabineti yanında İstehlakçıların Mühafizəsi üzrə Dövlət İnspektorluğu yaradılıb və bazara nəzarəti həmin qurum həyata keçirir. O cümlədən, bu qurum dövlət metroloji nəzarətini də aparır. Bu isə uyğun olaraq həmin Komitənin səlahiyyətlərində olan istehsalata dövlət nəzarətinin və metroloji nəzarətin ləğv olunması deməkdir.
- uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının akkreditasiyası ayrıca yaradılan Milli Akkreditasiya Orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Bu isə vaxtilə Komitə tərəfindən həyata keçirilən akkreditasiya fəaliyyətlərinin həmin quruma keçməsi ilə nəticələnir;
- Komitənin funksiyalarında yalnız texniki tənzimləmə üzrə ümumi dövlət siyasəti və texniki rəqlamentlərin hazırlanması qalır. Ukraynada texniki rəqlamentlər Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilir. Odur ki, sadəcə texniki

reqlamentlərin hazırlanması və texniki tənzimləmə üzrə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün ayrıca Dövlət Komitəsinin mövcud olmasına ehtiyac qalmır və bu funksiyalar İqtisadi İnkişaf və Ticarət Nazirliyinin tərkibində yaradılan Texniki Tənzimləmə Departamentinə verilir.

Göründüyü kimi beynəlxalq təcrübəyə uyğun bu cür dəyişikliklər ayrıca bir komitənin olmasına ehtiyacı azaldır. Ukraynanın texniki tənzimləmə üzrə islahatlarının digər MDB dövlətlərində də təkrarlandığını qeyd etmək olar. Məsələn, Rusiyada da texniki tənzimləmə məsələləri üzrə əsas icraedici orqan Sənaye və Ticarət Nazirliyinin nəzdində olan Texniki Tənzimləmə və Metrologiya üzrə Federal Agentlikdir (RFTTMFA). Rusiya Federasiyasının Hökuməti tərəfindən funksiyalarının digər icra hakimiyyəti orqanlara həvalə olunmasına qədər Agentliyin əsas vəzifələri texniki reqlament və milli standartların məcburi tələblərinə riayət olunmasına nəzarəti və metroloji nəzarət funksiyalarını həyata keçirməkdir [30, s. 13].

Moldovada texniki tənzimləmə sahəsində əsas tənzimləyici orqan İqtisadiyyat Nazirliyidir. İqtisadiyyat Nazirliyinin Keyfiyyət İnfrastrukturunu üzrə Ümumi Direktoratı texniki reqlamentlərin və keyfiyyət infrastrukturunun hazırlanması və inkişafına ümumi cavabdehlik daşıyır. Bu Direktorat standartlaşma, texniki tənzimləmə, uyğunluğun qiymətləndirilməsi və sənaye təhlükəsizliyi məsələlərinə cavabdehdir və hər bir sektor üçün horizontal tənzimləməni həyata keçirir. Eyni zamanda, texniki reqlamentlər əhatə etdikləri məhsullara uyğun olaraq müvafiq sahə nazirliklərinin nəzarəti altındadırlar. Məsələn, dərman və dərman preparatları üzrə texniki reqlament Səhiyyə Nazirliyi, elektromaqnit uyğunluğu üzrə texniki reqlament İnformasiya Texnologiyaları və Rabitə Nazirliyi, oyuncaqlar üzrə texniki reqlament İqtisadiyyat və Səhiyyə nazirlikləri, liftlər, aşağı voltajlı cihazlar, isti su qaynadıcıları üzrə texniki reqlamentlər İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən tənzimlənilir [63, s. 96].

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Avropa Birliyi ölkələrinin heç birində texniki tənzimləmə üzrə ayrıca dövlət qurumu mövcud deyil. Bu təcrübənin ölkəmizdə tətbiqi məsələsinə gəlincə onu demək olar ki, Azərbaycanda Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Komitəsi ləğv edilməyəcəyi halda Komitə əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi

yalnız texniki tənzimləmə ilə məşğul ola və bir çox ölkələrdən fərqli olaraq texniki rəqlamentlərin hazırlanması ilə yanaşı onların qəbuluna da səlahiyyətli ola bilər. Çünki beynəlxalq təhlillər göstərir ki, texniki tənzimləməyə cavabdeh olan vahid dövlət orqanı olmadıqda və bütün səlahiyyətlər digər orqanlar arasında paylandıqda dövlətin texniki tənzimləmə siyasətinin koordinasiyası çətin olur. Ona görə təklif olunur ki, texniki rəqlamentlər beynəlxalq təcrübədən fərqli olaraq aidiyyəti qurumları cəlb etməklə Komitə tərəfindən işlənsin və Nazirlər Kabineti tərəfindən deyil, Komitə tərəfindən qəbul edilsin.

2. Milli standartlaşdırma orqanı kimi Azərbaycan Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutunun formalaşdırılması və standartların həmin orqan tərəfindən işlənməsi. Həmin İnstitutun səlahiyyətləri artırılmaqla milli standartların hazırlanması, texniki komitələrin yaradılması, özəl sektorun və digər maraqlı tərəflərin bu işə cəlb olunması, standartların satışı, standartlaşdırmaya dair materialların çapı, milli standartlaşdırma orqanı kimi Azərbaycanın beynəlxalq standartlaşdırma orqanlarında təmsil edilməsinə cavabdehlik daşması kimi funksiyalara malik olması zəruridir. Çünki adı çəkilən bütün fəaliyyətlər könüllü xarakter daşdığından həmin fəaliyyətlərlə Komitə deyil, İnstitut məşğul ola bilər. Beynəlxalq təşkilatlarda isə ona görə İnstitut təmsil olunmalıdır ki, standartlaşdırma üzrə beynəlxalq təşkilatlar texniki rəqlament yox, beynəlxalq standartlar hazırlayırlar. Sadəcə ölkələr həmin beynəlxalq standart əsasında hazırladıqları texniki rəqlamentləri məcburi əsaslarla tətbiq edirlər. Standartlaşdırma İnstitutu həm beynəlxalq standartların milli standart kimi tərcümə edərək qəbul edir, həm də özəl sektorun ehtiyaclarına uyğun yeni standartlar işləyib hazırlayır. Ona görə özəl sektor öz fəaliyyətinə dair qabaqcıl təcrübələri özündə əks etdirən standart hazırlamaq üçün milli standartlaşdırma orqanına müraciət edir və maraqlı tərəflər cəlb edilməklə belə standartlar hazırlanır. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən Texniki tənzimləmə üzrə Dövlət Komitəsinin maliyyələşməsi dövlət tərəfindən aparıldığı halda, milli standartlaşdırma orqanının maliyyələşməsinin yalnız bir hissəsi (milli standartların hazırlanması, beynəlxalq təşkilatlarda təmsilçilik və s.) dövlət tərəfindən, böyük bir hissəsi isə həmin orqanın göstərdiyi ödənişli xidmətlər və standartların satılması hesabına həyata

keçirilir [113, s. 56]. Nümunə kimi Türk Standartlar İnstitutunu, Britaniya Standartlar İnstitutunu, Almaniya Standartlaşma İnstitutunu qeyd etmək olar ki, onların gəlirlərinin böyük hissəsi məhz standartların satışından və göstərdikləri xidmətlərdən əldə edilir. Ölkəmizə gəlincə isə artıq bu istiqamətdə islahatlar aparılmış və Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibində Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutu yaradılmışdır. İnstitutun səlahiyyətlərinə beynəlxalq təcrübədə mövcud olan bir çox fəaliyyətlər daxil olsa da, hələ həmin səlahiyyətlərdən yetərincə istifadə edilmir. Digər tərəfdən İnstitutla yanaşı, Dövlət Komitəsi də standartların hazırlanması işini həyata keçirir. Həmçinin beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatlarında milli standartlaşdırma orqanı kimi hələ də Komitə iştirak edir. Odur ki, beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müvafiq qanunvericilik bazası formalaşdıqdan sonra Dövlət Komitəsi standartların hazırlanması və bunun üçün texniki komitələrin yaradılması, standartların satışı və digər aidiyyəti fəaliyyətləri İnstituta ötürməli və milli standartlaşdırma orqanı kimi məhz İnstitutun beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı təmin edilməlidir.

Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində, o cümlədən Avropa Birliyində milli standartlaşdırma orqanı müstəqil qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Sadəcə hökumətlə anlaşma memorandumu imzalayır və bununla ona milli standartlaşdırma orqanı səlahiyyəti verilir. Beynəlxalq təşkilatlarda da həmin orqan ölkəni təmsil edir. Ancaq texniki tənzimləmə üzrə orqanla standartlaşdırma orqanı arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq edilərək texniki rəqlamentlərin əsas tələblərinin təmin edilməsi məqsədilə istinad edilmiş standartlar hazırlanır. Avropa Birliyində standartlaşdırma işlərini CEN adlanan Avropa Standartlaşdırma Təşkilatı həyata keçirir və həmin təşkilat qəbul edilən direktivlərin hər biri üçün istinad edilmiş standartlar və onların siyahısını hazırlayır [45, s. 43]. Keçmiş MDB dövlətlərindən Ukrayna, Moldova və Rusiya da milli standartlaşdırma orqanının yaradılması və texniki tənzimləmə və standartlaşdırma sisteminin bir-birindən ayrılması istiqamətində islahatlar aparmaqdadır. Ancaq milli standartlaşdırma sisteminin effektiv idarəedilməsi və vahid orqan tərəfindən koordinasiyasının təmin edilməsi məqsədilə Standartlaşdırma İnstitutunun Dövlət Komitəsinin tərkibində qalması məqsəduyğun hesab edilir.

3. *Milli akkreditləşdirmə orqanının yaradılması və beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyünün təmin edilməsi.* Qeyd etdik ki, “Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında” Qanun qəbul edilib ki, həmin Qanunda milli akkreditasiya orqanının yaradılması nəzərdə tutulur. Qanun qəbul edildikdən sonra milli akkreditasiya orqanı kimi Akkreditasiya üzrə Dövlət Xidməti fəaliyyət göstərir. Ancaq Akkreditasiya üzrə Dövlət Xidmətinin Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin balansında yaradılması mövcud qanunverici və institusional baza çərçivəsində məqbul olsa da, beynəlxalq və regional təşkilatlara üzvlük baxımından müəyyən çətinliklər yarada bilər. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlardan Beynəlxalq Akkreditasiya Forumu (İAF) və Laboratoriyaların Beynəlxalq Akkreditasiya Komissiyası (İLAC), eləcə də Avropa Akkreditasiya Orqanına üzvlüyün əsas şərtlərindən biri milli akkreditasiya orqanının müstəqilliyi, bitərəfliliyi və akkreditləşdirdiyi uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri ilə məşğul olmamasıdır. Mövcud şəraitdə Komitənin balansında həm sertifikatlaşdırma orqanının olması, həm də Akkreditasiya üzrə Dövlət Xidmətinin Komitənin tərkibində yaradılması bir qurumun həm sertifikatlaşdırma, həm də akkreditasiya fəaliyyətləri ilə məşğul olması kimi qiymətləndirilə bilər. Dünyanın əksər ölkələrində milli akkreditasiya orqanı müstəqil olmaqla təsərrüfat hesablı fəaliyyət göstərir. Sadəcə hökumətlə anlaşma memorandumu imzalanaraq dövlətin akkreditasiya səlahiyyətləri həmin orqana verilir. MDB dövlətlərində isə ayrıca yaradılmasa da, uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyəti ilə məşğul olmayan dövlət orqanının tərkibində yaradılıb. Nümunə üçün qeyd edək ki, milli akkreditasiya orqanı Ukraynada İqtisadi İnkişaf və Ticarət Nazirliyinin, Moldovada İqtisadiyyat Nazirliyinin, Gürcüstanda isə İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf Nazirliyinin tərkibində yaradılıb [30, s. 13]. Səbəb isə, qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadiyyat nazirliklərinin uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri ilə məşğul olmamasıdır. Odur ki, gələcəkdə milli akkreditasiya orqanının təsərrüfat hesablı olmaqla və Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin tərkibindən ayrılaraq müstəqil orqan kimi formalaşdırılmasına ehtiyac var. Bu halda Komitənin

nəzdindəki uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları da öz fəaliyyətlərini sərbəst və müstəqil davam etdirə bilirlər.

Milli akkreditasiya orqanının Laboratoriyaların Beynəlxalq Akkreditasiya Komissiyasına (İLAC), Beynəlxalq Akkreditasiya Forumuna (İAF) və Avropa Akkreditasiya qurumuna üzvlüyü istiqamətində görülən tədbirlər gücləndirilməlidir. Bunun üçün aşağıdakılar yerinə yetirilməlidir.

- milli akkreditasiya orqanının Nazirlər Kabinetinin və İqtisadiyyat Nazirliyinin yanında təsərrüfat hesablı qurum kimi təsis edilməsi;
- milli akkreditasiya orqanına tələbləri müəyyənləşdirən beynəlxalq standartların tətbiq edilməsi (İSO 17011 və s.);
- milli akkreditasiya orqanında idarəetmə sisteminə dair beynəlxalq standartların (İSO 9001 və s.) tətbiq edilməsi;
- milli akkreditasiya orqanlarına tələbləri əks etdirən sənədləri, o cümlədən, İAF/İLAC A2:2005 “Çoxtərəfli qarşılıqlı tanınma sazişləri- akkreditləşdirmə orqanlarının qiymətləndirilməsinə tələblər” sənədinin qəbul və tətbiq edilməsi;
- ayrı-ayrı ölkələrlə uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin ikitərəfli və regional qarşılıqlı tanınmasına dair sazişlərin bağlanması;
- Avropa Akkreditasiya qurumuna üzvlüyün əldə edilməsi;
- akkreditasiya üzrə beynəlxalq qurumlara tamhüquqlu üzvlüyün əldə edilməsi.

4. *Uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, sınaq, inspeksiya və s.) sisteminin tam beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması.* Əvvəldə qeyd etdik ki, son illər aparılan islahatlar nəticəsində Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin sertifikatlaşdırma fəaliyyətləri ləğv edilərək Komitənin balansında yaradılmış “AzTest” dövlət müəssisəsinə ötürülüb. Adıçəkilən müəssisə həm məcburi, həm könüllü sertifikatlaşdırma fəaliyyətlərini həyata keçirir. Ancaq bu sahədə hələ problemlər mövcuddur. İlk növbədə onu qeyd edək ki, istər məcburi, istərsə də könüllü sertifikatlaşdırma fəaliyyətləri təkcə dövlət müəssisələri tərəfindən deyil, akkreditə edilmiş müstəqil uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları tərəfindən aparılmalıdır. Bunun üçün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən həm xarici, həm də yerli şirkətlərin akkreditasiya edilməsi və onların da müəssisələrə bu cür xidmətlər

göstərməsinə şərait yaradılması labüddür. Belə olduqda sertifikatlaşdırma şirkətləri arasında rəqabət artar və müəssisələrə daha ucuz və keyfiyyətli uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri göstərə bilərlər. Burada əsas məsələ akkreditə edilmiş uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının fəaliyyətinə milli akkreditasiya orqanı tərəfindən akkreditasiya tələblərinə uyğunluğa effektiv nəzarətin aparılmasıdır ki, uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanları subyektiv hallara yol verməklə uyğun olmayan təhlükəli mallara sertifikatlar verməsin. Bu sahədə digər bir mühüm istiqamət ondan ibarətdir ki, dövlət yerli uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının yaradılmasını təşviq etməlidir. Hazırda ölkəmizdə çox məhdud sayda bu cür şirkətlər mövcuddur. Onların təsis edilməsini təşviq etməklə həm məcburi, həm də könüllü sertifikatlaşdırma və digər fəaliyyətlər göstərməsi üçün akkreditə edilməlidir. Odur ki, laboratoriyaların müasirləşdirilməklə yeni avadanlıqlarla təchiz edilməsi, kadr potensialının gücləndirilməsi, sınaq nəticələrinin beynəlxalq tanınması üçün akkreditasiyadan keçməsi günün aktual məsələlərindəndir.

5. *Bazara nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi.* Məlum olduğu kimi, bazarda məhsullara nəzarət orqanı kimi əsasən İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Əsasən yeyinti məhsullarına nəzarəti həyata keçirən bu orqanın gələcəkdə tamamilə fərqli məhsullara necə nəzarət edəcəyi sual yaradır. Belə ki, Texniki tənzimləmə haqqında qanun layihəsində elektrik cihazları, yüngül sənaye məhsulları, kimyəvi maddələr, gübrələr, tikinti materialları kimi tamamilə fərqli məhsulların texniki reqlamentlərlə əhatə olunması nəzərdə tutulub. Əgər bazara nəzarət orqanı kimi bütün bu məhsulların nəzarəti həmin Xidmətə verilsə, bu o deməkdir ki, Xidmətin balansında bütün əhatə olunan məhsullara dair laboratoriyalar açılmalı və mütəxəssislər cəlb olunmalıdır. Bu isə real görünür. Odur ki, ölkəmizdə bazara nəzarət sistemində institusional islahatlar aparılmalıdır. Aparılmalı olan islahatların mahiyyətini anlamaq üçün əvvəlcə beynəlxalq təcrübəni qeyd edək. Model kimi isə Avropa Birliyini götürdüyümüzdən əvvəlcə Avropa Birliyinin mövcud sistemini təsvir edək. İlk növbədə, qeyri-ərzaq məhsullarına bazarda nəzarət sistemini şərh edək.

Beynəlxalq təcrübəyə, xüsusilə, Avropa Birliyinin təcrübəsinə əsasən, bazara nəzarətin məqsədi istehsalçılara nəzarət etmək yox, istehlakçıların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Ona görə də, bazara nəzarət tədbirləri aparılarkən əsas hədəf istehsalçıların sertifikatlarının mövcudluğunu yoxlamaq yox, həqiqətən satılan məhsulların insanlar üçün təhlükəsiz olmasını təmin etməkdir. Bu isə görülən tədbirlərin mahiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Avropa Birliyinin bir çox ölkələrində bazara nəzarəti “Bazara Nəzarət İnspektorluğu” adlandırılan qurum həyata keçirir. Həmin İnspektorluq məhsulların ümumi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, onların markalanmasına nəzarət, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, bazarın saxta və vaxtı keçmiş məhsullardan qorunması və bazara nəzarət üzrə digər orqanların fəaliyyətinin koordinasiyasına cavabdeh olur. Bazara nəzarət üzrə digər orqanlar isə ayrı-ayrı məhsullara (yeyinti, kosmetika və kimyəvi məhsullar, dərman vasitələri və s.) nəzarəti həyata keçirir. Ancaq bazara nəzarət fəaliyyətlərinin səmərəli koordinasiyası üçün bir çox Avropa ölkələrində Məsləhət Şurası yaradılır ki, həmin Şuraya maraqlı tərəflərin və bazara nəzarət orqanlarının nümayəndələri daxil olur. Onlar görülən bazara nəzarət tədbirlərini mütəmadi şəkildə birgə müzakirə edirlər [45, s. 57-59, 59, s. 66].

Avropa Birliyində bazara nəzarət aidiyyəti qurum və ya hökumət tərəfindən təsdiq edilmiş illik bazara nəzarət proqramı əsasında aparılır. Proqramda nəzarət aparılacaq sektorlar, məhsullar, onların risk səviyyəsi (aşağı, orta və yüksək) və aparılma ardıcılığı öz əksini tapır. Proqrama əsasən yüksək riskli məhsullar ildə bir dəfə, orta riskli məhsullar iki ildə bir dəfə, aşağı riskli məhsullar isə üç ildə bir dəfə bazarda yoxlamadan keçir. Avropa Birliyində bazara nəzarət orqanının uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, inspeksiya) səlahiyyətləri olmur. Çünki əgər sertifikatlaşdırmanı aparan orqan həm də sertifikatlaşdırdığı məhsula bazarda nəzarəti aparsa, onda bu maraq toqquşması və bazarda tələblərə uyğun olmayan məhsul aşkarladıqda həmin məhsulu özü sertifikatlaşdırdığından uyğunsuzluğa göz yumulması ilə nəticələnə bilər [30, s. 13, 59, s. 26-27].

Bazara nəzarət sahəsində digər bir mühüm məsələ İnspektorluq və ya istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi xidməti adlandırılan bazara nəzarət orqanının

ümumi məhsul təhlükəsizliyinə cavabdeh olmasına baxmayaraq, onların konkret məhsulların təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirməsidir. Yəni həmin orqan bütün məhsulların saxta olmaması, istifadəyə yararlılıq müddətinin bitməməsi, markalanması və ilkin uyğunluq qiymətləndirilməsinin təmin edilməsinə nəzarət etməklə yanaşı, konkret məhsulları sınaqlardan keçirərək onların texniki təhlükəsizliyini yoxlayırlar. Odur ki, bazara nəzarət üzrə bir orqan yox, qəbul edilən texniki rəqlamentlərə və ya məhsullar qrupuna görə bir neçə bazara nəzarət orqanı fəaliyyət göstərir. Məsələn, Bolqarıstan və Latviyada 9, Polşa və Slovakiyada 10 bazara nəzarət orqanı fəaliyyət göstərir. Sahə nazirlikləri mövcud olduqda həmin sahəyə aid məhsullara həmin nazirlik, digər məhsullara isə İnspektorluq və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi xidməti nəzarəti həyata keçirir. Məsələn, Polşada Rəqabət və İstehlakçıların Müdafiəsi üzrə Ofis ümumi məhsul təhlükəsizliyinə, qablaşdırma və qablaşdırma tullantılarına, oyuncaqlara, təzyiq avadanlıqlarına, maşınlar və avadanlıqlara nəzarət etdiyi halda, Əmək Müfəttişliyi fərdi mühafizə vasitələrinə, liftlərə, aşağı voltajlı avadanlıqlara, Elektron Kommunikasiya ofisi elektromaqnit uyğunluğuna, radio və elektronika cihazlarına, Ətraf Mühitin Mühafizəsi Müfəttişliyi qablaşdırma və qablaşdırma tullantılarına, Tikintiyə nəzarət orqanı tikinti məhsullarına nəzarəti həyata keçirir. Polşada bəzi məhsullara adıçəkilən bir neçə qurum müxtəlif aspektlərdən nəzarət edir [59, s. 58-64].

Avropa Birliyinin bazara nəzarət sahəsində əsas tələblərindən biri də istehsalata nəzarətin uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına ötürülməsi və dövlətin yalnız bazara nəzarəti həyata keçirməsidir. Bunun səbəbi isə ondan ibarətdir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçılarda təhlükəsizlik tələblərinə uyğunluq dövlət qarşısında öhdəlik kimi yox, istehlakçılar və bazar qarşısında öhdəlik kimi qəbul edilir. Yəni, istehsalçılar rəqabət və bazar məqsədləri üçün uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının xidmətlərindən istifadə edərək və mütəmadi şəkildə məhsulların təhlükəsizliyini təmin edərək müştərilərin qarşısında etimadı formalaşdırmağa çalışırlar. Çünki Avropa Birliyində istehlakçı mədəniyyəti yüksək səviyyədə inkişaf edib və istehlakçılar aldıkları məhsulların təhlükəsizliyinə və

onların tələblərinə uyğunluğuna ciddi nəzarət edirlər. Bu isə istehsalçıları daha məsuliyyətli edir. Ölkəmizdə olduğu kimi istehsala dövlət nəzarətinin aparılması istehsalçılarda əlavə bürokratik yük təəssüratı yaradır və onlar dövlət nəzarət tədbirlərindən yayınmağa çalışırlar. İstehsalata dövlət nəzarətinin özəl sektora ötürülməsi istehsalçılar üzərində daha az dövlət nəzarətinin aparılması, istehsalçıların xərclərinin azaldılması və nəticədə bazara daha ucuz məhsulların çıxarılması deməkdir.

Qeyd etdik ki, Avropa Birliyində yeyinti məhsullarına bazarda nəzarət ayrıca aparılır və bunun üçün aidiyyəti qurumlar mövcuddur. Avropa Birliyində qida təhlükəsizliyi üzrə ümumi bir qurum mövcuddur ki, həmin qurum bütün Birlik üzrə qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə nəzarət və milli orqanların fəaliyyətini koordinasiya edir. O cümlədən üzv ölkələrin əksəriyyətində də qida təhlükəsizliyi sahəsində vahid orqan yaradılıb. Məsələn, Litvada bir neçə qurum (Dövlət Gigiyenik İnspektorluğu, Dövlət Keyfiyyət İnspektorluğu və Dövlət Baytarlıq Xidməti) ləğv edilərək birbaşa Nazirlər Kabineti yanında vahid Dövlət Qida və Baytarlıq xidməti yaradıldı ki, həmin xidmət qida məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarət və heyvanlara baytarlıq yoxlamalarını həyata keçirir. Avropa Birliyinin 7 ölkəsində baytarlıq və fitosanitar nəzarət funksiyaları da daxil olmaqla qida təhlükəsizliyi üzrə vahid orqan mövcuddur. 22 ölkəsində isə qida təhlükəsizliyi nazirliklər yanında (əsasən Kənd Təsərrüfatı və Səhiyyə nazirlikləri) yaradılmış orqanlar tərəfindən təmin edilir. Birliyə üzv 6 ölkədə qida təhlükəsizliyi funksiyaları Səhiyyə və Kənd Təsərrüfatı nazirlikləri arasında bölüşdürülüb. Onu da qeyd edək ki, Avropa Birliyinin heç bir ölkəsində milli standartlaşdırma orqanı qida təhlükəsizliyinin tənzimlənməsində hər hansı bir rola malik deyil [140].

ÜTT-nin üzvü olan və Avropa Birliyinə inteqrasiya edən MDB dövlətlərində də oxşar islahatlar həyata keçirilir. Belə ki, Ukraynada bazara nəzarəti həyata keçirən əsas orqan yeni yaradılmış İstehlakçıların Müdafiəsi üzrə Dövlət İnspektorluğudur. Konkret məhsullara nəzarəti isə aidiyyəti sahə nazirlikləri və dövlət orqanları həyata keçirir.

Ukraynada yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyi sahəsində tənzimləyici funksiyaların Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və nəzarət funksiyalarının yeni yaradılmış Dövlət Baytarlıq və Fitosanitar Xidməti həyata keçirir. Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan Dövlət Sanitariya və Epidemioloji Xidmətinin yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarət funksiyalarının böyük bir hissəsi 2013-cü ilin əvvəllərindən Dövlət Baytarlıq və Fitosanitar Xidmətinə ötürülüb [30, s. 11].

Moldovada bazara nəzarət funksiyalarını yerinə yetirən müxtəlif qurumlar mövcuddur. Hər bir bazara nəzarət qurumunun nəzarət etdiyi məhsulların siyahısı vardır. Məsələn, Texniki Nəzarət və Riskli Sənaye Məhsulları üzrə Baş İnspektorluq mülki istifadə üçün partlayıcılara, Bazara Nəzarət, Metrologiya və İstehlakçıların Qorunması üzrə Baş İnspektorluq aşağı voltajlı cihazlara, isti su qaynadıcılarına, liftlərə, sənaye avadanlıqlarına, oyuncaqlara, elektromaqnit uyğunluğuna, tibbi avadanlıqlara, Sanitar-Epidemioloji Dövlət Xidməti qablaşdırma və qablaşdırma tullantıları, oyuncaqlar, şəxsi mühafizə avadanlıqları və s. məhsulların uyğunluğuna nəzarət edir. Bazara ümumi nəzarət üzrə əsas səlahiyyətli orqan İqtisadiyyat Nazirliyinin İstehlakçıların Mühafizəsi Departamentidir [63, s. 96].

Avropa Birliyinin və bəzi MDB dövlətlərinin bazara nəzarət sistemini təsvir etdikdən sonra Azərbaycanda uyğun olaraq bu sahədə aparılmalı olan islahatları aşağıdakı ardıcılıqla qeyd edək:

- İstehsalata nəzarətin tədricən ləğv edilməsi. Qeyd edək ki, indiki şəraitdə ölkəmizdə istehsalata nəzarətin aparılmasına baxmayaraq, yenə də bazarda kifayət qədər təhlükəli və saxta məhsullar mövcuddur. Odur ki, ölkəmizdə hələlik istehsalçılar tam bazar rəqabəti prinsipi qaydalarını mənimsəyənədək və istehlakçı mədəniyyəti yüksələnədək istehsala dövlət nəzarətinin aparılması və tədricən maarifləndirmə yolu ilə bunun təxminən 5-7 ildən sonra tam uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarına ötürülməsi təmin edilə bilər. Bu isə həmin tarixdən etibarən Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin Texniki Tənzimləmə üzrə Dövlət Nəzarəti Xidmətinin ləğv olunması deməkdir.

- Məhsullara bazarda nəzarətinin İstehlakçıların hüquqlarının qorunması üzrə Dövlət Xidməti ilə digər müvafiq qurumlar arasında paylanması. Belə ki,

Texniki tənzimləmə haqqında qanun layihəsində Avropa Birliyinin direktivlərinə uyğun texniki rəqlamentlərin qəbul edilməsi nəzərdə tutulub. Həmin direktivlər texniki rəqlament kimi qəbul edildikcə onun icrasına cavabdeh dövlət orqanı da təyin olunmalıdır. Nazirlər Kabineti Texniki tənzimləmə haqqında qanun qəbul edildikdən sonra qanunda göstərilən texniki rəqlamentlərin icrasına cavabdeh dövlət orqanlarının siyahısını müvafiq qərarla müəyyənləşdirə bilər. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq İstehlakçıların hüquqlarının qorunması üzrə Dövlət Xidməti ümumi məhsul təhlükəsizliyi, uşaq oyuncaqlarının təhlükəsizliyi, qablaşdırma və qablaşdırma tullantıları, tekstil məhsulları, ayaqqabılar, aşağı gərginlikli avadanlıqlar, maşınlar, təzyiq avadanlıqları, ölçmə vasitələri və bu kimi oxşar məhsullara bazarda nəzarəti həyata keçirir. Digər məhsullara münasibətdə isə tikinti materiallarına Fövqəladə Hallar Nazirliyi yanında Tikintiyə Dövlət Nəzarəti Agentliyi, fərdi mühafizə vasitələri, iş avadanlıqları və bu kimi məhsullara Dövlət Əmək Müfəttişliyi, radio və telekommunikasiya məhsullarına və onların elektromaqnit uyğunluğuna Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi, tullantılara, kimyəvi maddələrə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, tibbi avadanlıqlara, dərman vasitələrinə, kosmetik məhsullara Səhiyyə Nazirliyi və uyğun olaraq fəaliyyət sahəsinə aid olan məhsullara digər dövlət orqanları nəzarət edə bilər. Bunun üçün həm orqanların balansında müvafiq laboratoriyalar açılması və zəruri sınaq infrastrukturunun formalaşdırılması zərurəti yaranacaqdır.

- Yeyinti məhsullarına bazar nəzarəti sahəsində təkrarlanmaların aradan qaldırılması və vahid nəzarət orqanının yaradılması. Belə ki, bu sahədə iki model mümkündür. Birincisi, Dövlət Baytarlıq Nəzarəti Xidmətinin nəzarət səlahiyyətlərinin heyvanlar və onların ətlərinə nəzarətlə, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətinin səlahiyyətlərinin bitkilər və tərəvəzlərə nəzarətlə məhdudlaşdırılması və onların bitki və heyvan mənşəli məhsullara nəzarət funksiyaları ləğv edilməklə bütün yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarəti müstəqil Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi yaratmaqla vahid bir orqana verilməsidir. Yeyinti məhsullarına dair norma və qaydaların işlənməsi funksiyasının isə ya

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə, ya da Səhiyyə Nazirliyinə verilməsi məqsəduyğun olardı. Eyni zamanda, digər dövlət orqanlarının yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarət funksiyaları ləğv edilməlidir. İkinci model əsasən isə həmin Agentliyin qida məhsullarının təhlükəsizliyinə bütün nəzarət funksiyalarını, eləcə də Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında yaradılan Dövlət Baytarlıq Xidməti və Fitosanitariya Nəzarəti üzrə Dövlət Xidmətinin uyğun olaraq heyvanlara və bitkilərin sağlamlığına nəzarət funksiyalarını da həyata keçirə bilər. Bu isə həmin qurumların ləğv edilməsi də deməkdir. Belə bir model Avropa Birliyinin 7 ölkəsində və Kanadada mövcuddur.

- İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidmətinin keyfiyyət sertifikatı verilməsi səlahiyyətinin ləğv edilməsi. Əvvəldə qeyd etdik ki, bazara nəzarət orqanı uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyəti ilə məşğul olmamalıdır. Digər tərəfdən, beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşma qida məhsullarına verilən digər sertifikatlar (baytarlıq, gigiyenik, fitosanitar) əsasında məhsulların Avropa Birliyinin tələblərinə uyğunlaşdırılmasını təmin etmiş olacaq və bunun üçün əlavə olaraq keyfiyyət sertifikatının verilməsinə ehtiyac qalmayacaq.

6. *Kadr potensialının gücləndirilməsi.* Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması prosesində ən mühüm elementlərdən biri də bu sahədə beynəlxalq tələbləri bilən kadrların hazırlanmasıdır. Belə ki, mühüm olan bu sahədə kadrların cavanlaşması və beynəlxalq tələblər üzrə əhəmiyyətli tədris və təlimlər təşkil etməklə onların yeni biliklər əldə etməsidir. Bunun üçün Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutunun tərkibində tədris mərkəzi yaradıla, işləyən və yeni işə qəbul olan işçilər həmin mərkəzdə müasir və beynəlxalq tələblər üzrə hazırlana bilər.

Kadr hazırlığı sahəsində mühüm məsələlərdən biri standartlaşdırma üzrə ali təhsilin tamamilə yenidən işlənərək beynəlxalq tələblərə uyğun tədrisin aparılmasıdır. Hal-hazırda 5 ali təhsil müəssisəsində standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma ixtisası üzrə kadr hazırlığı aparılsa da, bu təhsil müəssisələrinə gənc və praktiki bilikləri olan kadrların cəlb edilməsi, beynəlxalq təcrübəyə

söykənən yeni ədəbiyyatların, tədris proqramlarının və materialların hazırlanması, standartlaşdırmanın yeni və müasir istiqamətlərinin (xidmətlərin, idarəetmə sisteminin, iqtisadi sahələrin standartlaşdırma və sertifikatlaşdırılması) tədrisə daxil edilməsi zərurəti mövcuddur.

3.3. Standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsində dövlət- özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi

Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasında əsas məqamlardan biri də Azərbaycanda özəl sektorunun maraqlarının və potensialının bu prosesdə nəzərə alınmasıdır. Belə ki, standartlaşdırmanın obyektı istehsalçılardır və məhz onlar yeni normaları tətbiq edən tərəfdirlər. Ona görə edilən dəyişikliklər ilk növbədə istehsalçılara təsir edəcək. Odur ki, uyğunlaşma zamanı özəl sektorun da uyğunlaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Ümumiyyətlə, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması prosesində özəl sektorla əlaqəli aşağıdakı məqamlara diqqət yetirilməlidir.

- yeni texniki rəqlamentlərin və standartların hazırlanmasına mümkün dərəcədə özəl sektorun cəlb edilməsi;
- yeni texniki rəqlamentlər və standartlar haqqında özəl sektorun maarifləndirilməsi;
- özəl sektora yeni tələblərə uyğunlaşma üçün keçid müddətinin verilməsi, texniki dəstəyin göstərilməsi, güzəştli kreditlər və yardımların edilməsi;
- milli standartlaşdırma sisteminə dair fəaliyyətləri həyata keçirəcək özəl müəssisələrin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- istehlak bazarının yeni məhsullara uyğunlaşdırılması.

Bu məqamların hər birini ayrılıqda şərh edək.

1. Yeni texniki rəqlamentlərin və standartların hazırlanmasına mümkün dərəcədə özəl sektorun cəlb edilməsi. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, özəl sektorun texniki

reqlamentlərin və standartların işlənməsinə cəlb edilməsi onlara bir çox səmərələr verir. Belə ki, bu iştirakla onlar sonradan tətbiq edəcəkləri tələbləri tam mənimsəyir, öz maraqlarının həmin sənədlərdə nəzərə alınmasına nail olur, digər istehsalçıların həmin standarta dair rəy və təklifləri ilə tanış olur, standarta daxil ediləcək elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini araşdırma xərcləri çəkmədən əldə edir və s. Odur ki, beynəlxalq təcrübədə özəl sektorun yeni qaydalara uyğunlaşdırılması üçün ən effektiv mexanizm kimi onların həmin qaydaların hazırlanması prosesinə cəlb edilməsi hesab edilir. Ölkəmizdə bu sahədə son illər nisbətən irəliləyişlər əldə olunsa da, həm tam mexanizmin formalaşdırılmaması baxımından, həm də özəl sektorun bu məsələnin əhəmiyyətini yetərincə anlamaması baxımından hələ də problemlər mövcuddur. Özəl sektorun bu prosesə cəlb edilməsi üçün sektorlar və ya məhsullar üzrə texniki komitələr yaradılması məqsədəuyğundur. Birinci mərhələdə sonradan məcburi tətbiq ediləcək texniki reqlamentlərin işlənməsinə onların cəlb edilməsi zəruridir. Məlum olduğu kimi, texniki reqlamentlərin işlənməsində məqsəd məhsulların insanlar, heyvanlar və bitkilər üçün təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Əgər standartlar işlənərkən onlarda elmi nailiyyətlər və innovasiyalar, qabaqcıl təcrübələr və məhsulların keyfiyyətinə dair daha yüksək tələblər nəzərə alınarsa, texniki reqlamentlər işlənərkən əsas kimi məhsulların təhlükəsizlik göstəriciləri götürülür. Ona görə də uyğun olaraq özəl sektorun texniki reqlamentlərin işlənməsində iştirak etməkdə məqsədi də öz məhsullarına dair müəyyənləşdiriləcək təhlükəsizlik tələblərinin mənimsənilməsi və onların təmin edilməsi mexanizmlərinin öyrənilməsi olduğu halda, standartların işlənməsində iştirakda əsas məqsəd elmi nailiyyətləri və yeni texnologiyaları əldə etmək, beləliklə, öz məhsullarının keyfiyyətini və rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq olmalıdır. Ancaq texniki reqlamentlərdəki təhlükəsizlik tələblərinin yerinə yetirilməsi istehsalçıların məhsullarının təhlükəsiz və keyfiyyətli olması deməkdir ki, bu öz növbəsində onların məhsullarına etimadın artmasına və daha da rəqabət qabiliyyətli olmasına gətirib çıxarır. Yəni hər iki halda özəl sektor bu sənədlərin hazırlanmasında iştirakdan sonrakı iqtisadi məqsədlərinə çatmaq üçün fayda götürür [95, s. 7-8, 114, s. 223]. Digər tərəfdən, özəl sektorun normativ sənədlərin işlənməsində iştirakını zəruri edən ən mühüm amillərdən biri beynəlxalq

standartların müddəalarının milli iqtisadiyyatın maraqlarına nə dərəcədə uyğun gəldiyi və həmin beynəlxalq standart əsasında qəbul ediləcək milli texniki rəqlamentlər və standartlarda yerli iqlim, coğrafi, texnoloji, ekoloji və iqtisadi amillər baxımından hansı uyğunlaşdırılmaların aparılması ilə bağlı onların verəcəyi töhfələrdir. Çünki elə beynəlxalq standart ola bilər ki, onun tələbləri ölkəmizdə bilavasitə tətbiqi qeyd edilən amillər səbəbindən məqsədəuyğun olmaz. Özəl sektor bu məsələdə öz mövqeyini əsaslandırmaqla hansı uyğunlaşdırılmaların edilməsini əsaslandırmalıdır. Odur ki, həm Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin nəzdində texniki rəqlamentlərin işlənməsi üçün yaradılan, həm də Azərbaycan Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutunun nəzdində milli standartların hazırlanması üçün yaradılan texniki komitələrin işinə özəl sektorun cəlbi çox mühüm məsələdir.

Özəl sektorun normativ sənədlərin işlənməsinə cəlbini təmin etmək üçün ilk növbədə geniş maarifləndirmə işləri aparılmalı və bu cür iştirakın onlara verəcəyi səmərələr onlara çatdırılmalıdır. Bəzi ölkələrin təcrübəsində özəl sektor nümayəndələrinin iştirakını təmin etmək üçün ödəniş və mükafatlandırma kimi həvəsləndirici vasitələrdən istifadə edilir. Ölkəmizdə bunu texniki rəqlamentlərin işlənməsi üçün həyata keçirmək məqsədəuyğun olsa da, standartların hazırlanmasında həyata keçirmək çətin ola bilər. Bir çox ölkələrdə standartların hazırlanmasında iştirak üçün əksinə özəl sektor üzvlük haqqı ödəyir.

Özəl sektorun milli texniki komitələrdə iştirakı ilə yanaşı onların beynəlxalq standartların və xarici dövlətlərin milli standartlarının hazırlanmasında iştirakı da təşviq edilməlidir. Bu, ÜTT-nin tələbi olmaqla yanaşı, milli iqtisadiyyatın maraqlarının beynəlxalq standartlarda nəzərə alınması və sonradan həmin beynəlxalq standartların ölkədə daha asan tətbiqi baxımından da əhəmiyyətlidir. Bunun üçün, beynəlxalq standartlaşdırma təşkilatlarının müvafiq texniki komitələrinə uyğun “güzgü” komitələr yaradıla və həmin komitələr vasitəsilə beynəlxalq standartların müzakirəsində yerli ekspertlərin və özəl sektorun iştirakı təmin edilə bilər. Bu məqsədlə dövlət büdcəsində maliyyə vəsaitinin ayrılması da zəruridir. Eyni zamanda ÜTT-nin tələbi əsasında yaradılan sorğu və bildiriş mərkəzi vasitəsilə ÜTT-nin üzv

dövlətlərinin texniki rəqlamentlərinin, uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarının layihələri əldə edilərək özəl sektora ötürülməsi və verilmiş müddət ərzində həmin sənədlərə özəl sektorun milli maraqlar baxımından rəy verməsi də təmin edilməsi aktualdır.

2. Yeni standartlaşdırma sistemi haqqında özəl sektorun maarifləndirilməsi. Ölkəmizdə özəl sektor Sovet dönməinə dayanan milli standartlaşdırma sisteminin tələbləri əsasında fəaliyyət göstərdiyindən özəl sektor nümayəndələri yeni yanaşma haqqında məlumatsızdılar. Təklif olunan mexanizm əsasında milli standartlaşdırma sistemi beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırıldıqda özəl sektorun da yeni sistemin mahiyyəti haqqında kifayət qədər məlumatlandırılması zəruridir. Belə ki, onlara təhlükəsizliyin tənzimləmənin, keyfiyyətin isə bazarın predmeti olduğu aşılmalı və istər təhlükəsizlik, istər keyfiyyət tələblərinin yerinə yetirilməsinin bazar şəraitində rəqabət və müştəri məmnuniyyətinin predmeti olduğu izah edilməlidir. Uzun müddət dövlət tərəfindən bu cür tələbləri məcburi şəkildə yerinə yetirən istehsalçılar üçün bu yeni yanaşma hesab oluna bilər. Odur ki, özəl sektorun maarifləndirilməsi üçün tədbirlər planı hazırlana və aşağıdakılar vasitəsilə onlara yeni sistemin mahiyyəti çatdırıla bilər:

- ictimai tədbirlərin, konfransların və seminarların təşkili;
- Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin nəzdində Təlim və Məsləhət Mərkəzinin yaradılması və həmin mərkəz vasitəsilə özəl sektor nümayəndələrinə yeni sistemin mahiyyəti və tələbləri haqqında pulsuz təlimlərin keçirilməsi;
- yaradılacaq Mərkəz vasitəsilə istehsalçılara onların məhsullarına dair yeni texniki rəqlamentlər və standartlar, eləcə də onların tətbiqinə dair ödənişsiz məsləhətlərin verilməsi;
- texniki rəqlamentlərə və standartlara dair informasiya portalının yaradılması;
- qəbul edilən hər bir texniki rəqlamentin tətbiqinə dair təlimatın hazırlanması və informasiya portalında yerləşdirilməsi;
- təhlükəsiz və keyfiyyətli məhsul istehsalına görə milli mükafatlandırma sisteminin yaradılması;

- yeni standartlaşdırma sistemə dair universitetlər, Standartlaşdırma İnstitutu və elmi tədqiqat institutları vasitəsilə tədris və çap materiallarının hazırlanması və özəl sektora paylanması;
- mütəmadi şəkildə mətbuatda yeni sistem haqqında maarifləndirmə tədbirlərinin təşkil edilməsi;
- ictimai birliklər, biznes assosiasiyalar və sahibkarlar konfederasiyaları ilə birlikdə tədbirlərin və layihələrin həyata keçirilməsi və s.

3. Özəl sektora yeni tələblərə uyğunlaşma üçün keçid müddətinin verilməsi, texniki dəstəyin göstərilməsi, güzəştli kreditlər və yardımların edilməsi. Qeyd etdik ki, milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və yeni sistemə keçidin təmin edilməsində ən çətin məqamlardan biri məhz özəl sektorun yeni texniki rəqlamentləri və standartları tətbiq etməsidir. Belə ki, uzun illərdir Azərbaycanda fəaliyyət göstərən istehsalçılar öz istehsal prosesini və məhsullarını mövcud standartlara əsasən qurub. Yeni texniki rəqlamentlərin və standartların tələbləri QOST standartlarında daha sərt və fərqli olduğuna görə onlar əhəmiyyətli investisiya qoymaqla beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanacaq yeni normativ sənədlərin tələblərini təmin etməlidirlər. Bura, ilk növbədə, istehsal vasitələrinin, xüsusilə avadanlıqların, xammal və materialların və istehsal şəraitinin yenilənməsi, yeni tələbləri bilən peşəkar kadrların hazırlanması, yeni tələblərə uyğunluq qiymətləndirilməsinin aparılması və digər əməliyyat xərcləri daxildir.

Beynəlxalq təcrübədə özəl sektorun yeni texniki rəqlamentləri tətbiq etməsi üçün keçid müddəti verilir. Ölkəmizdə də ÜTT-yə üzvlük prosesi çərçivəsində həm milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması, həm də özəl sektor tərəfindən yeni tələblərin təmin edilməsi üçün 7 il keçid müddəti istənilir. Ukrayna yeni texniki rəqlament qəbul etdikdən sonra zəruri təhlükəsizlik tədbirləri istisna olmaqla onların məcburi tətbiqinə qədər 1-3 illik keçid müddəti verir. Bu müddət ərzində istehsalçılar tədricən yeni tələbləri öz istehsal proseslərində tətbiq edirlər. Həmin müddət ərzində isə mövcud standartlar da qüvvədə qalır [59, s. 81]. Bu təcrübənin ölkəmizdə də tətbiq edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Könüllü tətbiq müddəti ərzində dövlətin istehsalçıları mütəmadi maarifləndirməklə, eləcə də

ödənişsiz təlim və məsləhət xidmətləri göstərməklə onların yeni texniki reqlamentlərin tələblərinin başa düşməsinə və tətbiq etməsinə yardımçı olması da zəruridir.

Digər bir mühüm məsələ yeni texniki reqlamentləri tətbiq edən istehsalçılara qrantların və güzəştli kreditlərin verilməsidir. Məsələn, Slovakiyada dövlət bununla bağlı maliyyə yardımını proqramı həyata keçirir ki, həmin proqram çərçivəsində istehsalçıların Avropa Birliyi direktivlərini tətbiq etmək üçün tələb olunan xərclərinin 65 faizini qarşılayır [59,s. 85]. Bu təcrübəni ölkəmizdə iqtisadiyyat üçün prioritet və ixrac potensialı olan məhsul istehsalçılarına münasibətdə tətbiq etmək olar. İlk növbədə, həmin istehsalçılar tərəfindən texniki reqlamentlərin əsas tələblərinin yerinə yetirilməsi və uyğunluq qiymətləndirilməsindən keçməsi ilə bağlı həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Digər tərəfdən, məhsulların təhlükəsizliyinə zəmanət verən və ixracda maraqlı olan istehsalçılara texniki reqlamentlərin tətbiqi ilə bağlı güzəştli kreditlər də verilə bilər. Belə ki, istehsalçılar güzəştli kreditlə bağlı müraciət edərkən bunu məhz yeni texniki reqlamentləri və standartları tətbiq etmək üçün istədiklərini qeyd etməklə həmin krediti əldə edə bilər. Həm güzəştli kreditlərin, həm də qrantların verilməsinin əsas üstünlüklərindən biri bu cür dəstək alan istehsalçıların öz məhsullarını təhlükəsiz və keyfiyyətli istehsal etməsi və bununla dövlətin daxili bazarda təhlükəsiz məhsulların istehsalını da təşviq etmiş olmasıdır. Odur ki, qeyd edilən təcrübələrdən ölkəmizin maliyyə imkanları çərçivəsində istifadə edilməsi zəruridir. Bu işdə beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumları ilə də sıx əməkdaşlıq edilməlidir. Çünki həmin qurumlardan bəziləri bu tip tədbirləri həyata keçirirlər. Məsələn, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının ölkəmizdə istehsalçıların beynəlxalq standartların tətbiqinə çəkilən xərclərin 40-60 faizinin qarşılanması ilə bağlı proqramı mövcuddur və uğurla həyata keçirilməkdədir.

4. Özəl uyğunluğun qiymətləndirilməsi orqanlarının yaradılmasının təşviqi. Ölkəmizdə uzun müddət məcburi uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətlərinin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi bu sahədə özəl müəssisələrin yaradılmasının qarşısını alıb. Ancaq bu fəaliyyətin ölkəmizdə də özəl sektora ötürülməsi bu tip müəssisələrin yaranmasına zəmin yaradıb. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən özəl

sertifikatlaşdırma şirkətlərinin əksəriyyəti xarici və beynəlxalq şirkətlərdir. Bu sahəyə yerli şirkətlərin marağı olduqca azdır. Digər tərəfdən, bu sahə liberallaşdırılsa da, dövlət müəssisələri yaradılaraq həmin xidmətlərin göstərilməsi özəl müəssisələrin yaradılmasını əngəlləyir. Odur ki, həm istehsalçıların daha çox və rəqabətə əsaslanan uyğunluğun qiymətləndirilməsi xidmətləri əldə etməsi üçün, həm də uyğunluğun qiymətləndirilməsi fəaliyyətləri üzrə biznes sahələrinin inkişafı baxımından bu sahənin genişlənməsi çox vacibdir. Avropa ölkələrində bu sahədə yüzlərlə özəl müəssisələr fəaliyyət göstərir. Onlar arasında olan rəqabət istehsalçılara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və qiymətinin ucuzlaşmasına gətirib çıxarır.

Ölkəmizdə bu sahənin təşviq edilməsi üçün ilk növbədə maarifləndirmə və həvəsləndirmə tədbirləri görülməlidir. Eləcə də, yaradılan yerli müəssisələrin akkreditasiyadan keçməsi üçün zəruri tələbləri yerinə yetirməsinə texniki dəstək göstərilməli və onların akkreditasiyası aparılmalıdır. Çünki yerli müəssisələrin akkreditasiyasının olmaması onların uyğunluq sənədlərinin beynəlxalq səviyyədə tanınmaması deməkdir ki, bu da istehsalçıları onların xidmətlərindən istifadə etməkdən çəkindirir. Akkreditə edilmiş yerli şirkətlərin reyestri aparılmalı və istehsalçılara həmin şirkətlər tövsiyə olunmalıdır.

5. *İstehlak bazarının yeni məhsullara uyğunlaşdırılması.* Məhsulların yeni texniki rəqlamentlərə və standartlara əsasən istehsalı məhsulların istehsal xərclərinin artmasına və beləliklə bazar qiymətinin yüksəlməsinə gətirib çıxaraq. Bu isə bazarda istehlak qiymətlərinin qalxması ilə nəticələnəcək. Odur ki, məhsulların qiymətlərinin qalxmasının mümkün qədər qarşısının alınması üçün əvvəldə qeyd edilən maliyyə yardımları, subsidiyalar və güzəştli kreditlər vasitəsilə istehsalçıların xərclərinin azaldılmasına dəstək vermək zəruridir. Eyni zamanda, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması və Avropa istehlakçısının alıcılıq qabiliyyəti səviyyəsinə yüksəldilməsi istiqamətində də tədrici tədbirlər görülməlidir. Digər bir mühüm məsələ vətəndaşların istehlakçı mədəniyyətinin yüksəldilməsi və əldə etdikləri məhsullara qarşı daha tələbkər olması, o cümlədən beynəlxalq təcrübəyə dayanan istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində kompleks tədbirlər həyata

keçirilməsidir. Məhsulların təhlükəsizliyinin tənzimlənməsi sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması istehsalçılara daha çox sərbəstliyin verilməsi ilə nəticələnir ki, bu da istehsalçıların bu sərbəstlikdən sui-istifadə etməsinə gətirib çıxarır. Bu cür sui-istifadənin qarşısını bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətdən daha çox istehlakçılar alır və istehlakçıların tələbkarlığı istehsalçıları dövlətin tələbkarlığından daha çox məsuliyyətli edir. Odur ki, istehlakçı mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli maarifləndirmə və təşviqedici tədbirlər görülməsi məqsədəuyğundur.

NƏTİCƏ

Dissertasiya üzrə əldə edilən əsas nəticələr aşağıdakılardır:

1. Standartlaşdırma iqtisadiyyata bir çox töhfələr verə bilər ki, bura məhsulların keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, istehsalın məhsuldarlığının və intensiv iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, innovasiyaların inkişafı, beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılması və ticarətdə texniki maneələrin azaldılması, vətəndaşların sağlamlığının, əmlakının, həyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafı, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, ətraf mühitin və hər növ ehtiyatların qənaətlə istifadəsini aid etmək olar.

2. Standartlaşdırmanın iqtisadiyyata verdiyi töhfələr üzrə aparılan empirik araşdırmalar sübut edir ki, standartlaşdırmanın inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-dəki payı 1 faiz, iqtisadi artımdakı payı isə 25-30 faizdir. Bu isə standartlaşdırmanın iqtisadiyyat üçün çox önəmli bir məsələ olmasını sübut edir.

3. Milli standartlaşdırma sistemi dedikdə məhsulların, xidmətlərin və ümumilikdə istənilən iqtisadi fəaliyyətlərin və onların nəticələrinə dair standartların hazırlanması, onların tətbiqi və məhsulların standartların tələblərinə uyğunluğuna nəzarətdən ibarət fəaliyyətləri özünə daxil edən sistem nəzərdə tutulur. Milli standartlaşdırma sisteminə standartlaşdırma, texniki tənzimləmə, akkreditləşdirmə, sertifikatlaşdırma, sınaq, inspeksiya, istehsalata dövlət nəzarəti, bazarda məhsulların tələblərə uyğunluğuna nəzarət kimi fəaliyyətlər daxildir. Milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunmasına cavabdehliyi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi və öz səlahiyyətləri daxilində İqtisadiyyat, Səhiyyə, Kənd Təsərrüfatı, Ekologiya və Təbii Sərvətlər, Fövqəladə Hallar və Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar nazirlikləri daşıyır.

4. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı və diversifikasiyası, məhsulların ixracının artırılması, rəqabət qabiliyyətli sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, məhsuldarlığın və iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, innovasiyaların

tətbiqinin genişləndirilməsi, məhsulların təhlükəsizliyinin və keyfiyyətinin artırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu cür uyğunlaşmanın əhəmiyyəti ölkənin strateji sənədlərində, o cümlədən “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında və bir çox dövlət proqramlarında öz əksini tapıb. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmaması ölkə iqtisadiyyatına bir çox zərərlər vurur ki, buna misal ixrac imkanlarının xeyli məhdudlaşması, rəqabət qabiliyyətli məhsulların məhdud istehsalı, qeyri-neft sektorunun və sənayenin nisbətən zəif inkişafı və digər faktorları qeyd etmək olar. Onu qeyd edək ki, Azərbaycanda ixracın yalnız 1 faizdən də az bir hissəsini qeyri-neft sektoru məhsullarının inkişaf etmiş ölkələrə ixracı təşkil edir, hansı ki, bu cür ixrac üçün məhsulların beynəlxalq standartlara uyğunluğu tələb edilir. Bu isə milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasını göstərir.

5. Milli standartlaşdırma sisteminin uyğunlaşdırılmalı olduğu beynəlxalq tələblərə əsasən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) və Avropa Birliyinin bu sahədəki tələbləri daxildir. ÜTT-nin tələblərə öz əksini Ticarətdə Texniki Maneələr və Sanitariya və Fitosanitariya Tədbirləri adlı sazişlərində öz əksini tapıb. Avropa Birliyinin tələblərinin də böyük bir qismin məhz ÜTT-nin tələbləri təşkil edir, ancaq qurumun özünə məxsus tələbləri də mövcuddur.

6. Azərbaycanın mövcud standartlaşdırma sistemi Sovet dönməsinin prinsipləri və QOST standartları əsasında fəaliyyət göstərdiyindən beynəlxalq tələblərə cavab vermir. Belə ki, mövcud standartlaşdırma sistemində həm məhsulların təhlükəsizliyi, həm də keyfiyyəti dövlət tərəfindən tənzimlənilir, hansı ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulların təhlükəsizliyi dövlət, keyfiyyəti isə bazar tərəfindən tənzimlənilir. Və bazar iqtisadiyyatı ölkələrində məhsulların təhlükəsizliyini təmin edən texniki tənzimləmə fəaliyyəti məcburi, keyfiyyətini tənzimləyən standartlaşdırma fəaliyyəti isə könüllü həyata keçirilir. Mövcud standartların bir çoxu Sovet dönməsində hazırlanmış QOST standartlarıdır və bugünkü elmi-texniki tərəqqinin inkişaf səviyyəsinə cavab vermir. Milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunmasında bir çox problemlər mövcuddur ki, bura şəffaflığın və birtərəfliliyin

tam təmin edilməməsi, müxtəlif dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin təkrarlanması, peşəkar kadrların çatışmazlığı, müasir laboratoriya infrastrukturunun olmamasını və s. aid etmək olar.

7. Mövcud standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətində son illər bir çox işlər görülmüşdür. Belə ki, sistemin əsasını təşkil edən və beynəlxalq tələblərə cavab verən mühüm 3 qanun layihəsi hazırlanmışdır. Digər tərəfdən, beynəlxalq tələblərə uyğun institusional islahatlar aparılaraq sertifikatlaşdırma fəaliyyətləri özəl sektora ötürülmüş, milli akkreditasiya orqanı yaradılmış, yüzlərlə milli standart beynəlxalq standart əsasında işlənmişdir və s. Ancaq qanunlarla yanaşı, qanunları icraedici sənədlərin də hazırlanmasına ehtiyac vardır.

8. Milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə tam uyğunlaşdırılması üçün hələ bir çox işlərin görülməsinə ehtiyac var. İlk növbədə, sistemin ilkin bazası beynəlxalq tələblərə və bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu baxımdan xüsusilə məhsulların təhlükəsizlik tələblərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini, yeyinti məhsullarının təhlükəsizliyinin tənzimlənməsinin milli standartlaşdırma sisteminin tərkibindən çıxarılmasını, xidmətlərin təhlükəsizliyinin standartlarla deyil, yol verilən digər metodlarla tənzimlənməsini və s. qeyd etmək olar. Beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma milli standartlaşdırma sisteminin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsini də tələb edir ki, bura cavabdeh dövlət orqanlarının bəzi səlahiyyətlərinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, yeni qurumların yaradılması, bəzi səlahiyyətlərin, o cümlədən bazara nəzarətin müxtəlif qurumlar arasında paylanması daxildir. Ən əsası beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma mövcud minlərlə standartların beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasını və özəl sektorun əhəmiyyətli investisiyalar qoyaraq öz istehsalatını beynəlxalq standartlara uyğun yenidən təşkil etməsini zəruri edir.

9. Beləliklə, milli standartlaşdırma sisteminin tələblərə uyğunlaşdırılması üçün bütün tədbirləri özündə cəmləyən dövlət proqramının qəbul edilməsi təklif olunur. 2018-2025-ci illəri əhatə edəcək bu dövlət proqramında qanunvericilik bazasının, institusional idarəetmə sisteminin, milli standartların beynəlxalq tələblərə

uyğunlaşdırılması üzrə tədbirlər sistemə daxil olan fəaliyyətlər üzrə və cavabdeh dövlət orqanları göstərilməklə qeyd edilməlidir. Bu uyğunlaşmanı asanlaşdırmaq üçün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlar və Avropa Birliyinin nümayəndəliyi ilə sıx əməkdaşlıq edilməsi tövsiyə olunur. Özəl sektorun yeni standartları tətbiq etməsi üçün onlar arasında geniş maarifləndirmə işlərinin görülməsi, texniki dəstəyin göstərilməsi, eləcə də subsidiya, qrant və güzəştli kreditlər formasında maliyyə yardımlarının verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

10. Dissertasiyada milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülmüşdür:

Milli standartlaşdırma sisteminin bazasının uyğunlaşdırılması

- məhsulların yalnız təhlükəsizlik göstəricilərinə görə məcburi tələblərin müəyyənəndirilməsi və keyfiyyətə tələblərin könüllü edilməsi və buna uyğun olaraq mövcud sistemin texniki tənzimləmə və standartlaşdırma kimi iki hissəyə ayrılması;
- mövcud standartların müvafiq beynəlxalq standartlar əsasında yenidən işlənərək texniki rəqlamentlər və könüllü standartlarla əvəz edilməsi;
- mövcud standartlaşdırma sistemindən yeyinti məhsullarının tərkibinə dair tələblərin çıxarılması və onların sanitariya və fitosanitariya norma və qaydalarında öz əksini tapması;
- məhsulların daşdığı risk səviyyəsinə (yüksək, orta və aşağı) uyğun təsnifləndirilməsi və məcburi sertifikatlaşdırmanın yalnız yüksək riskli məhsullarla məhdudlaşdırılması;
- uyğunluğun qiymətləndirilməsinin dövlət tərəfindən deyil, akkreditləşdirilmiş orqanlar tərəfindən aparılması;
- uyğunluğun qiymətləndirilməsinin Avropa Birliyinin sistemə uyğun olaraq modullar əsasında tətbiq edilməsi və istehsalçılara seçim imkanının verilməsi;
- uyğunluğun qiymətləndirilməsi nəticələrinin akkreditləşdirmə və qarşılıqlı tanınma haqqında sazişlər bağlamaqla tanınmasının təmin edilməsi;
- bazara nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və təhlükəsizlik tələblərinə nəzarətlə məhdudlaşdırılması.

Milli standartlaşdırma sisteminin institusional mexanizminin təkmilləşdirilməsi

- normativ sənədlərin hazırlanması üzrə institusional islahatların aparılması;
- milli standartlaşdırma orqanı kimi Azərbaycan Standartlaşdırma və Sertifikatlaşdırma İnstitutunun formalaşdırılması və standartların həmin orqan tərəfindən işlənməsi;
- milli akkreditləşdirmə orqanının yaradılması və beynəlxalq təşkilatlara üzvlüyünün təmin edilməsi;
- uyğunluğun qiymətləndirilməsi (sertifikatlaşdırma, sınaq, inspeksiya və s.) sisteminin tam beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması;
- bazara nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- kadr potensialının gücləndirilməsi.

Standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsində dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının genişləndirilməsi

- yeni texniki rəqlamentlərin və standartların hazırlanmasına mümkün dərəcədə özəl sektorun cəlb edilməsi;
- yeni texniki rəqlamentlər və standartlar haqqında özəl sektorun maarifləndirilməsi;
- özəl sektora yeni tələblərə uyğunlaşma üçün keçid müddətinin verilməsi, texniki dəstəyin göstərilməsi, güzəştli kreditlər və yardımların edilməsi;
- milli standartlaşdırma sisteminə dair fəaliyyətləri həyata keçirəcək özəl müəssisələrin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- istehlak bazarının yeni məhsullara uyğunlaşdırılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası.
2. Standartlaşdırma haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 16 aprel 1996-cı il, № 60-IQ
3. Akkreditasiya haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. Texniki Tənzimləmə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanun Layihəsi.
5. Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, Bakı şəhəri, 4 aprel 2012-ci il, № 604
6. Azərbaycan Respublikasının Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamənin və Komitənin strukturunun təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 31 avqust 2009-cu il, № 155.
7. Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) sertifikatlaşdırılmasının mərhələlər üzrə tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 1993-cü il, 1 iyul tarixli, 343 sayılı qərar.
8. Standartlaşdırma haqqında Azərbaycan Respublikasının yeni redaksiyası.
9. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti haqqında Əsasnamə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 25 dekabr tarixli, 203 nömrəli Fərmanı.
10. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı nazirliyi yanında Dövlət Baytarlıq Xidməti haqqında Əsasnamə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2005-ci il 20 Aprel tarixli 226 nömrəli Fərmanı

11. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair dövlət proqramı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli Sərəncamı.
12. “2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 8 fevral 2011-ci il tarixli, 40s nömrəli Sərəncamı.
13. “Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri”. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, 2013.
14. “Azərbaycanda Sənayenin İnkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 26 Dekabr, 2014-cü il tarixli Sərəncamı.
15. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 2005-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətinin Əsasnaməsi
16. Azərbaycan Respublikasının Dövlət standartlaşdırma sistemi. Bakı, Azərdövlətstandart, 1998, 222 s.
17. Mikayılov E.Ə. Azərbaycan beynəlxalq standartların tətbiqi sahəsində mövcud vəziyyət-Araşdırma nəticələrinin analitik hesabatı. Bakı: İndiqo, 2006, 30 səh.
18. Mikayılov E.Ə., Atakişiyev R. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü və özəl sektor: Araşdırma nəticələrinin analitik hesabatı. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünə dəstək Koalisiyası. Bakı, 2009, 44 s.
19. Mikayılov E.Ə. Milli standartlaşdırma sistemi və beynəlxalq tələblər// Prezident yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin “Strateji Təhlil” jurnalı, 2013, N: , səh 115-125.
20. Mikayılov E.Ə. Milli standartlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi yolları// Journal of Qafqaz University, 2013, 2012, N: 34, səh. 21-30
21. Mikayılov E.Ə. İSO 9001 standartının tətbiqindən əldə olunan iqtisadi səmərələr// Azərbaycan Keyfiyyət Assosiasiyasının “Keyfiyyət və Menecment” jurnalı, 2007, N: 2, səh. 11-14

22. Mikayılov E.Ə. Azərbaycanca beynəlxalq standartlara dair yalnız təsəvvürlər və standartların tətbiqi problemləri//Azərbaycan Keyfiyyət Assosiasiyasının “Keyfiyyət və Menecment” jurnalı, 2010, N:1, səh. 20-24
23. Mikayılov E.Ə., Aslanov Z.Y. Standartların iqtisadi səmərələri və innovasiyanın inkişafına təsiri//AzTU-nun Elmi əsərləri, Bakı, 2007, N:3, s. 81-83.
24. Mikayılov E.Ə., Aslanov Z.Y. Azərbaycanda beynəlxalq standartların tətbiqi sahəsində mövcud vəziyyət//AzTU-nun Elmi əsərlər, Bakı, 2007, N:1, s. 97-101.
25. Məmmədov N.R., Mikayılov E.Ə. Qloballaşma şəraitində məhsulların rəqabətqabiliyyətliyinin artırılmasında standartlaşdırmanın rolu/ 2004-cü ildə ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə təyinatlı elmi –tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı: İqtisadi Universitetinin nəşriyyatı, 2005.
26. Məmmədov N.R., Seyidəliyev İ.M. Xidmətlərin sertifikatlaşdırılması problemlərinin bəzi aspektləri haqqında/ADİU-nun 2001-ci ilin elmi-tədqiqat işlərinin yekunlarına həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın məruzə tezisləri. Bakı: İqtisadi Universiteti nəşriyyatı, 2002.
27. Məmmədov N.R., Seyidəliyev İ.M. Standartlaşdırma üzrə milli informasiya mərkəzlərinin xüsusiyyətləri/ 2003-cü ildə ADİU-nun büdcə təyinatlı elmi tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın tezisləri. Bakı: İqtisadi Universitetinin nəşriyyatı, 2004.
28. Məmmədov N.R., Zeynalov R.R. Beynəlxalq və milli standartlaşdırma sistemləri. Bakı: Təhsil NPM, 2011.
29. Məmmədov N.R. Respublikada sertifikatlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər/ 2012-ci ildə ADİU-da yerinə yetirilmiş büdcə təyinatlı elmi-tədqiqat işlərinin yekununa həsr edilmiş Elmi-praktiki konfransın tezisləri.Bakı : İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2013.
30. Xəlilova N., Mikayılov E. ÜTT-nin TBT və SPS Sazişlərinin fərqli xüsusiyyətləri. Bakı, 15 s.

31. Aslanov Z.Y. Beynəlxalq standartlaşdırma sisteminin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və təhlili/2008-ci ildə ADİU-nun ETİ-nin yekunun həsr edilmiş elmi-praktik konfransın materialları. ADİU, 2009, s 436-439.
32. Dadaşova K.S. Keyfiyyət nəzarət və ISO beynəlxalq standartlar sistemi. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu. Elmi əsərlər. III buraxılış. Bakı:Elm, 2009.
33. Azərbaycan Respublikası Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin 2015-ci il üzrə fəaliyyətinə dair Hesabatı. Bakı, 2016, 9 səh.
34. Nuriyeva N.Ə. Yeyinti sənayesi məhsullarının keyfiyyətinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri: iqtisad elm.fəl. dok. dis. Bakı, 2013, s. 19-31.
35. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin 2015-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabatı. Bakı, 2016, 263 səh.
36. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya vasitələri və qurğularının sertifikatlaşdırılması dair 175 sayılı 21 avqust, 1998-ci il Qərarı.
37. Beynəlxalq Ticarət Mərkəzi. Dünya ticarət sisteminə dair biznes bələdçi. Cenevrə, 2003, 317 səh.

Türk dilində

38. Ersoy Arif. Kalitenin Geliştirilmesinde ve Talebin Artırılmasında Standardizasyonun Önemi, Mart 1987. 27 sah.
39. Lale Ruhi. İhracatta Kalite Kontrolünün Yeri, Şubat 1986, 22 sah.
40. Bedri Kamil Onur Taş. Standardizasyonun makroekonomik etkileri, İstanbul, 2013, 10 s.
41. Yamakoğlu Aziz Osman. Avrupa Topluluğu İle Bütünleşmede Standardizasyonun Yeri ve önemi, İstanbul, 1988, 35 s.
42. Birkan Oner. Üretici ve Sanayici Açısından Ekonomide ve Dışa Açılmada Standardizasyon, 1987, 23 s.

İngilis dilində

43. ISO/IEC Guide 2-2004: Standardization and related activities — General vocabulary. Geneva: ISO Publishing house, 2004, 76 p.
44. WTO. WTO Analytical Index: Guide to WTO Law and practice. United Kingdom: Cambridge University Press, 2007, 732 p.
45. European Commission. Guide to the implementation of directives based on the New Approach and the Global Approach. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000, 118 p.
46. Hakima Miotti. The Economic Impact of Standardization: Technological Change, Standards and Growth in France: Association Francaise de Normalisation (AFNOR), Paris, 2009, 36 p.
47. Blind K, H. Grupp and A. Jungmittag. "The Influence of Innovation and Standardisation on Macroeconomic Development: The Case of Germany", Berlin, 1999.
48. DIN Economic Benefits of Standardization: Summary of Results, Berlin: Beuth Verlag GmbH and Deutsches Institut für Normung, Germany, 2001, 36 p.
49. DTI. The Empirical Economics Of Standards, DTI Economics Paper 12, London: Department of Trade and Industry, United Kingdom, 2005, 135 p.
50. Standards and Economy. Australia: Center for International Economics, 2006, 51 p.
51. Fiona Stokes, Hugh Dixon. Economic benefits of standards to New Zealand, New Zealand: The Standards Council of New Zealand, 2011, 74 p.
52. WTO World Trade Report 2005: Exploring the links between Trade, Standards and the WTO, Geneva: World Trade Organization, 2005, 377 p.
53. Keith E. Maskus, John S. Wilson, Tsunehiro Otsuki. Quantifying the Impact of Technical Barriers to Trade: A Framework for Analysis. Washington: World Bank, 2007, 51.
54. Economic value of standardization. Canada: Standards Council of Canada, 2007, 51 p.

55. Blind, K. *The Economics of Standards: Theory, Evidence, Policy*. Edward Elgar: Cheltenham. 2004, 324 p.
56. Blind, K. *Standardisation: a catalyst for innovation*. Erasmus University: 2009, 32 p.
57. Blind, K., Bierhals, R., Iversen, E., Hossain, K., Rixius, B., Thumm, N., van Reekum, R. *Study on the Interaction between Standardisation and Intellectual Property Rights. Final Report on Behalf of DG Research of the European Commission: Brussels, 2002.*
58. Blind, K. and A. Jungmittag. *The Impacts of Innovation and Standards on German Trade in General and on Trade with the UK in Particular: A Step Further on Swann, Temple and Shurmer*, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research, Karlsruhe. 2001
59. International Centre for Policy Studies. *Market surveillance in Ukraine: Reforms on the way to the European Market*. Kyiv, 2011, 93 p.
60. Chen, M.X., T. Otsuki, J.S. Wilson (2006) “Do Standards Matter for Export Success?”, *Policy Research Working Papers*, No. 3809, World Bank, Washington, DC.
61. International Trade Center (UNCTAD/WTO). *Road map for quality: Guidelines for the Review of the Standardization, Quality Management, Accreditation and Metrology (SQAM) Infrastructure at National Level*. Geneva, 2004, 95 p.
62. OECD. *Standards and conformity assessment in trade: minimizing barriers and maximizing benefits*. Berlin, 2005, 267 p.
63. Richard Wheatley. *Technical regulations & quality Infrastructure law and policy: Law approximation to EU standards in the Republic of Moldova*, Chisinau, 2010, 187 p.
64. IFC. *Technical Regulations in Ukraine: Ensuring Economic Development and Consumer Protection*. Ukraine, 2008, 89 p.
65. Klaus Schwab, World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report: 2013–2014*, Geneva, 569 p.

66. European Commission. Standardization for a competitive and innovative Europe: a vision for 2020, Brussels, 45 p.
67. ISO Special Issue on 'Economic and Societal Benefits of Standardization', ISO Focus, No: 4 (6), 2007.
68. G.H. Watson. Quality strategy: Creative ideas for efficient management, 2009.
69. Baller S. "Trade Effects of Regional Standards Liberalization", Policy Research Working Papers, No. 4124, World Bank, Washington, DC, 2007
70. Regulation (EC) no 765/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products and repealing Regulation. Official Journal of European Union. 2008, 18 p.
71. Knut Blind. The impact of standards and standardization on innovation. The University of Manchester. 2013, 33 p.
72. Blind K. "Explanatory Factors for Participation in Formal Standardisation Processes: Empirical Evidence at Firm Level", Economics of Innovation and Technology, 2007, pp 157- 170
73. Blind K. and M. Thumm . "Interdependencies between Intellectual Property Protection and Standardisation Strategies", Research Policy, 33, 1583-1598
DIUS (2009) The UK Government Public Policy Interest in Standardisation, Department for Innovation, Universities and Skills, London. 2004
74. Graz J.-Ch. "International Standards and the Service Economy", in C. Joerges and J. Falke (eds), Karl Polanyi, Globalisation and the Potential of Law in Transnational Markets, Oxford: Hart Publishing, 2010, 21 p.
75. Hudson J. and P. Jones. "The Gains of Standardization from Reduced Search Costs", in M. J. Holler and E. Niskanen, (eds.) EURAS Yearbook of Standardization Volume 1, Munich: Munich Institute of Integrated Studies, 1997.
76. Hudson, J. and P. Jones. "The Impact of Standardization on International Trade", Homo Oeconomica, 2003, pp. 1-19.

77. Islam, R., and A. Reshef . “Trade and Harmonization; If your Institutions are Good, does it Matter if they are Different”, Policy Research Working Papers, No. 3907, World Bank, Washington, DC, 2006.
78. ISO Special Issue on ‘Innovation and standardization’, ISO Focus, No: 3 (2), February, 2006.
79. Steven W. Popper, Victoria Greenfield, Keith Crane, and Rehan Malik. Measuring Economic Effects of Technical Barriers to Trade on U.S. Exporters. Washington DC, NIST, 2004, 191 p.
80. Jakobs K. “Integrating Research and Standardisation – What Standards Setting Bodies C/Should Do”/ paper to the IADIS International Conference, Algarve , 2008
81. Jakobs K. “Research and Standardisation – Friends or Foes?”/ paper to the 4S/EASST Conference, Rotterdam, 2008
82. Temple P. and G. Williams. The Benefits of Standards: Trading with and within Europe, European Committee for Standardization (CEN), Brussels, 2002.
83. Vries H.J. “Standards for Business – How companies can profit from participation in international standards setting”, in Standardization as a strategic tool, Geneva: IEC, 2006, s. 14.
84. World Bank. Standards and Technical Regulations and Firms in Developing Countries: New Evidence from a World Bank Technical Barriers to Trade Survey, Washington DC, 2004, 50 p.
85. Goluchowicz, K., Blind, K., Identification of future fields of standardisation: An explorative application of the Delphi methodology, in: Technological Forecasting & Social Change. Technological Forecasting and Social Change, No:78 (9), 2011, pp. 1526–1541.
86. Blind, K. and J. Jungmittag. “The Impact of Standards on Productivity in Manufacturing: A Panel Approach Covering Four Countries and Twelve Sectors”, in The Empirical Economics of Standards, Department of Trade and Industry, London. 2005.

87. Blind, K. and J. Jungmittag. "Trade and the Impact of Innovations and Standards: the Case of Germany and the UK"// *Applied Economics*, 37 (12), 2005, pp.1385–1398.
88. Swann, Peter, Paul Temple, and Mark Shurmer. "Standards and Trade Performance: the UK Experience." // *The Economic Journal*, Vol. 106, Issue 438, September 1996: pp. 1297-1313.
89. Adolphi H. and J. Kleinemeyer. "International Standardization - History and Organizations," in *An Introduction to Standards and Standardization*, W. Hesser and Alex Inklaar (eds.), Berlin:1996.
90. Bernheim D. "A Theory of Conformity"// *Journal of Political Economy*, No: 105, 1994. pp. 841-877
91. Besen S.M. and J. Farrell. "Choosing How to Compete: Strategies and Tactics in Standardization", // *Journal of Economic Perspectives*, No: 8(2), 1994. pp.117-131
92. Cargill C.F. *Open Systems Standardization: A Business Approach*, Prentice Hall, 1994.
93. Dale B. and S. Oakland. *Quality Improvement Through Standards*, London: Stanley Thornes, 1994.
94. Hudson J. and P. Jones. *The Impact of Standardization on International Trade*, unpublished paper, Department of Economics and International Development, University of Bath. 2000, 25 p.
95. Kleinemeyer J. "Standardisation as a Tool for Strategic Management" in W. Hesser (ed.) *From Company Standardisation to European Standardization*, Hamburg: Universität der Bundeswehr, 1995, 15 p.
96. Thum, M. "Network Externalities, Technological Progress, and the Competition of Market Contracts," // *International Journal of Industrial Organization*, No 12, 1994, pp 269-289.
97. Brynjolfsson E. and C. Kemerer *Network Externalities in Microcomputer Software: An Econometric Analysis of the Spreadsheet Market*, MIT Sloan School, CISR WP 265, 1994.

98. Bongers, C. "Optimal Size Selection in Standardization: A Case Study"// Journal of the Operational Research Society, vol. 33 (9), 1982, pp 793-799.
99. Brenton, P., Sheehy, J. and Vancauteren. "Technical Barriers to Trade in the European Union: Importance for Accession Countries"// Journal of Common Market Studies, vol. 39 (2), 2001, pp 265–284.
100. Butter, F.A.G. den and R.H.J. Mosch. "Trade, Trust and Transaction Costs"// Tinbergen Institute Discussion Papers, Tinbergen Institute, Amsterdam, 2003.
101. Ferrantino, M. "Quantifying the Trade and Economic Effects of Non-Tariff Measures". OECD Trade Policy Working Papers, No. 28, OECD Publishing, Paris. 2006, 70 s.
102. Blind K. and H. Grupp. "Standards Statistics as New Indicators for the Diffusion of Technology" /Paper presented to the International Schumpeter Conference, Manchester, 2006, 15 p.
103. Blind K, H. Grupp, A. Hullmann and A. Jungmittag. The Relationship Between Standardization and Technical Change, Karlsruhe: ISI Research Report B-44-99, 1999. 23 p.
104. EURAS. Benefits of Standardization in Business/ Proceedings of EURAS International Seminar, Hamburg, 1994.
105. Farrell J. and G. Saloner. 'Standardisation, Compatibility and Innovation'// RAND Journal of Economics, vol. 16(1), 1985, pp 70-83.
106. Balkytė, A. & Tvaronavičienė, M. Perception of Competitiveness in the Context of Sustainable Competitiveness//Journal of Business Economics and Management, 11(2), pp 341–365.
107. Michael Porter. The Competitive Advantages of Nations. Harvard Business Reviews. 1990, 91 p.
108. Gabel H. L. Product Standardization and Competitive Strategy, north-Holland, Amsterdam, 1987.
109. Gabel H. L. Competitive Strategies for Product Standards: The Strategic Use of Compatibility Standards for Competitive Advantage, London: 1991,

110. ISO-UNIDO. Building trust. The Conformity assessment toolbox. Geneva: 2010, 192 p.
111. Gerber D. J. "Intellectual property rights, economic power, and global technological transformation", *Chicago-Kent Law Review*, 1996, 463-476.
112. Greenstein S.M. "Invisible hands and visible advisors: An economic analysis of standardization"// *Journal of the American Society for Information Science*, vol. 43(8), 1992, pp 538-549.
113. ISO-UNIDO. Fast Forward. National Standards Bodies in Developing Countries. Geneva, 2008, 92 s.
114. Grindley P. C. Standards Strategy and Policy: Cases and Stories. Oxford: Oxford University Press, 1995. 304 p.
115. Hudson J. and P. Jones. "International Trade in Quality Goods: Signalling Problems for Developing Countries"/ paper to the 5th Helsinki Workshop on Standardization and Networks, Helsinki, 2000, pp 999-1013
116. Klemperer, Paul. "Markets with Consumer Switching Costs" // *Quarterly Journal of Economics*, 1987, pp. 375 – 394
117. Link A.N. and G. Tassej. "The Impacts of Standards on Technology-Based Industries: The Case of CNC Machine Tools in Automated Batch Manufacturing", in H. L. Gabel (ed.), *Product Standardization and Competitive Strategy*, Amsterdam: Elsevier. 1987.
118. McIntyre J R. Japan's Technical Standards: Implications for Global Trade and Competitiveness, Westport, CT: Quorum, 1997.
119. Mansell R. "Standards, industrial policy and innovation", in R. W. Hawkins, R. Mansell, and J. Skea (eds.) *Standards, Innovation and Competitiveness: The Politics and Economics of Standards in Natural and Technical Environments*, Cheltenham: Edward Elgar, 1995
120. DTI. The Economics of Standardization. Final Report for Standards and Technical Regulations Directorate. Manchester: 2000, 63 p.
121. G.M. Peter Swann. The Economics of Standardization: An Update. Innovative Economics Limited. Manchester: 2010, 83 p.

İnternet resurslar

122. www.iso.org
123. www.azstand.gov.az
124. www.azstat.gov.az
125. www.economy.gov.az
126. www.assi.az
127. www.president.az
128. www.consumer.gov.az
129. www.e-qanun.az
130. www.customs.gov.az
131. www.wto.az
132. www.wto.org
133. www.en.wikipedia.org
134. www.oecd.org
135. www.unctad.org
136. www.intracen.org
137. www.unido.org
138. www.worldbank.org
139. www.fao.org
140. www.ec.europa.eu
141. www.bsigroup.com